

ΛΟΓΟΣ ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ

ΕΙΣ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ

ΑΝΑΓΝΩΣΘΕΙΣ ΕΝ ΤΩ ΕΘΝΙΚΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ

ΥΠΟ Σ. Κ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ

κατὰ τὴν ἐταρξίν τῆς ὑφηγεσίας αὐτοῦ τῇ 16 Ἀπριλίου 1879.

Κύριοι,

Ἡ ῥωμαϊκὴ γραμματολογία ἦτοι ἱστορία τῶν λατινικῶν γραμμάτων εἶνε κλάδος ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης. Διότι ἂν σκοπὸς τῆς φιλολογίας ᾖνε, ὅπως καὶ ἀληθῶς εἶνε, ἡ κατ' ἐπιστήμην ἀνοικοδόμησις τοῦ βίου τῶν δύο ἐκκρίτων τῆς ἀρχαιότητος λαῶν κατὰ πάσας αὐτοῦ τὰς σχέσεις, πρόδηλον καθίσταται ὅτι ἡ γραμματολογία, ἄτε παρέχουσα ἡμῖν τὴν εἰκόνα τῆς εὐγενεστάτης τοῦ παλαιοῦ βίου ἐνεργείας, τούτεστι τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως καὶ παραγωγῆς, πρωτίστην πρέπει νὰ κατέχη θέσιν ἐν τοῖς μαθήμασι τοῖς ἀποτελοῦσι τὸν κύκλον τῆς ἀρχαιομαθείας. Διδάσκει δ' ἡμᾶς ἡ ῥωμαϊκὴ γραμματολογία, διότι περὶ αὐτῆς ἐνταῦθα ὁ λόγος, ὅποια κατὰ τε τὴν ὕλην καὶ τὸ εἶδος τὰ γραπτὰ μνημεῖα τοῦ ἐνδοξοτάτου τῷ πάλαι ἔθνους τῶν Ῥωμαίων καὶ τίνες οἱ τὰ γραπτὰ ἐκεῖνα μνημεῖα παρ' αὐτοῖς παραγαγόντες ἄνδρες, πῶς καὶ πότε καὶ ἀπὸ τίνων ἀφορμῶν τὰ διάφορα εἶδη τοῦ λόγου, τοῦ τε πεζοῦ καὶ τοῦ ποιητικοῦ, ἐγεννήθησαν, ἀνεπτύχθησαν, ἐτελειώθησαν καὶ παρήκμασαν καὶ ὅποια ἡ σχέσις τῶν διανοητικῶν ἐκείνων προϊόντων ἐκάστων πρὸς τὰ ἑλληνικὰ καὶ τῆς ῥωμαϊκῆς γραμματείας συλλήθη πρὸς τὴν ἑλληνικὴν.

Τοιοῦτου δ' ὄντος τοῦ μαθήματος καὶ σκοποῦντος ὡς εἶκός τὴν πρὸ ἡμῶν οὕτως εἰπεῖν ἐκτύλιξιν τοῦ πνευματικοῦ τῶν Ῥωμαίων βίου, ἀναντίρρητον εἶνε ὅτι δὲν πρέπει, ὡς σοφῶς που ὑποδεικνύει ὁ Fr. Aug. Wolf, ἡ ἱστορία τῶν λατινικῶν γραμμάτων νὰ περιορίζηται εἰς ἀπλὴν συλλογὴν καὶ παράθεσιν ποικίλων καὶ ἀπ' ἀλλήλων ἀσυναρτήτων εἰδήσεων περὶ τῶν συγγραφέων καὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν, ἀλλὰ πρὸς ταῖς ἄλλαις βιογραφικαῖς καὶ βιβλιογραφικαῖς εἰδήσεσιν, ἃς ὀφείλει νὰ παρέχη, πρέπει νὰ ὀρίξη ἀκριβῶς καὶ σαφῶς τὴν θέσιν ἐκάστου συγγραφέως ἐν τῇ συγχρόνῳ αὐτοῦ κοινωνίᾳ καὶ νὰ καταδεικνύη τὴν κίνησιν τῶν ἰδεῶν, ἕνα νεωτερικώτερον εἴπωμεν, ἐν τοῖς γράμμασι, τῇ θρησκείᾳ καὶ τῇ πολιτείᾳ. Οὕτω, καὶ μόνον οὕτως, ἡ ῥωμαϊκὴ

γραμματολογία δύναται να κατασταθῆ συνεχῆς καὶ ἀδιάκοπος ιστορικὴ ἐκθεσις μετὰ ἐσωτερικῆς καὶ φιλοσοφικῆς ἐνότητος ἀπαρτίζουσα ἀληθῶς πίνακα ἐμφαίνοντα πάσας τὰς φάσεις τῆς πνευματικῆς τοῦ ῥωμαϊκοῦ ἔθνους ἐνεργείας ἀπὸ τῆς πρώτης παρ' αὐτῷ γενέσεως τῶν διαφόρων εἰδῶν τοῦ λόγου μέχρι τῆς παρακμῆς μὲν αὐτῶν, τῆς ἀπονεκρώσεως δὲ τῆς λατινικῆς γλώσσης.

Καὶ ὅμως λίαν ὀψὲ τὸ ἡμέτερον μάθημα ἀπετελέσθη τοιοῦτον, ὅποιον πρέπει νὰ ᾔη, ἐξ οὗ δῆλον ὅτι σχεδὸν χρόνου καὶ ἡ φιλολογία καθ' ὅλου ἔπαυσεν ἀπὸ τοῦ νὰ θεωρῆται ὡςτις ἀπλῶς καὶ μόνον πολυμάθεια ἢ γλωσσομάθεια ἢ γραμματικὴ ἐρμηνεία καὶ κρίσις, ἀνεγνωρίσθη δὲ καὶ ἀνεκνήρυχθη ὡς ἡ ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην τῆς λέξεως σημασίαν *ιστορία* τοῦ ὅλου βίου τῆς ἀρχαιότητος.

Μέχρι δὲ τοῦ Wolf, ὅστις κυρίως εἶπεν πρῶτος ἐπραγματεύθη ἐπιστημονικῶς καὶ ὡς μέρος τῆς ὅλης ἀρχαιομαθείας τὴν ῥωμαϊκὴν γραμματολογίαν, οἱ φιλολογοῦντες καὶ πρότερον μὲν, μάλιστα δὲ ἀπὸ τῆς λεγομένης ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων ἐστοχάζοντο μόνον τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραμμάτων ἐκείνου τοῦ ποιητοῦ ἢ τοῦ συγγραφέως, ὅστις ἐκάστοτε ἐγένετο τῆς μελέτης αὐτῶν τὸ ὑποκείμενον, ἀνεξαρτήτως σχεδὸν πάσης ἄλλης ἐρεύνης πρὸς ἑτέροις συγγραφεῖς συγχρόνους, προγενεστέροις ἢ μεταγενεστέροις, ὁμοειδεῖς ἢ ἑτεροειδεῖς, ἐκ τούτου δὲ μάλιστα προήρχοντο καὶ αἱ μακρὰ εἰσαγωγαὶ αἱ προτασσόμεναι τῶν ἐκδόσεων. Θὰ ἦγε δ' ἡμᾶς μακρότερον τοῦ δέοντος ὁ λόγος ἐὰν ἠθέλομεν νὰ ἀκριβολογήσωμεν περὶ πάντων τῶν ἐν τῇ μακρῇ σειρᾷ τῶν χρόνων γραψάντων ἱστορίαν τῶν λατινικῶν γραμμάτων· δι' ὃ ἐν σιγῇ παρερχόμενοι τοὺς ἄλλους πάντας μνημονεύομεν μόνον ἐνταῦθα τῶν δύο ἐκείνων ἀνδρῶν, ὧν τὰ συγγράμματα φαίνονται ἔχοντα μάλιστα κύρος καὶ ἀξίωμα ἐν τῇ νῦν καταστάσει τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος σπουδασμάτων, εἶνε δ' οὗτοι οἱ Γερμανοὶ Bernhardy καὶ Teuffel. Καὶ τὸ μὲν σύγγραμμα τοῦ περιπύστου μαθητοῦ τοῦ Ἐγγέλου εἶνε μὲν ἀληθῶς ἔργον θαυμαστῆς πολυμαθείας καὶ ὀξυνοίας, ἀλλὰ πῶς σκοτεινὸν καὶ δυσδιερευνητὸν τὴν τε ὕλην καὶ τὸ εἶδος. Καίτοι δ' εἶνε ἀπαραίτητον βοήθημα παντὶ περὶ τὰ λατινικὰ γράμματα ἀσχολουμένῳ, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐπειδὴ μακρότατος ἐν αὐτῷ γίνεται λόγος περὶ πραγμάτων σοφωτάτων ἄλλως καὶ σπουδαιοτάτων, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀκριβῶς ἰδίων τῆς ῥωμαϊκῆς γραμματολογίας κατὰ τὴν στενοτάτην τῆς λέξεως σημασίαν, πνίγεται οὕτως εἶπεν τὸ κυρίως γραμματολογικὸν μέρος εἰς τὴν ἄλλην ὕλην, δυσσαχάλογως οὖσαν ἐκτενεστέραν ἐκείνου. Εἶνε δὲ καὶ τολμηρὸς ἐνίοτε καὶ ἰδιότροπος (individuel) περὶ τὰς σκέψεις αὐτοῦ καὶ κρίσεις ὁ ἀνὴρ, πάντως ὅμως φιλοσοφικώτερος καὶ θεωρητικώτερος τοῦ Teuffel, τοῦ ἱστορικωτέρου καὶ πρακτικωτέρου. Διότι ὁ Teuffel, τοῦ προσήκοντος στοχασάμενος, ἢ ἐν βραχείδι διέρχεται ἢ καὶ ὅλως παραλείπει τὰ τῆς κυρίως γραμματολογίας ἀλλότρια, νομίζεις δ' ὅτι σπεύδει νὰ φθάσῃ εἰς τὸν Λίβιον τὸν

Ἀνδρόνικον, ὀλίγας μόνον σελίδας ἀναλώσας εἰς σύντομον πραγματείαν περὶ τῶν εἰδῶν τοῦ λόγου παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις καὶ ἀναγραφὴν τῶν ἀρχαιοτάτων τῆς γραμματικῆς αὐτῶν μνημείων. Εἶνε δὲ ἀκριβέστατος μὲν περὶ τὴν ἐκθεσιν τῆς ὕλης, συνετώτατος δὲ περὶ τὰς κρίσεις ὁ Teuffel. Παρ' αὐτῷ βλέπεις ἀληθῶς τὴν ἱστορίαν τῶν δικονοητικῶν προϊόντων τοῦ κοσμοκράτορος δῆμου ἐκτυλισσομένην ὡς περ ζῶσαν ἐνώπιόν σου.

Ἐπὶ πέντε ὄλους αἰῶνας οἱ Ῥωμαῖοι ἦσαν λαὸς ὅλως ἄμουςος καὶ ἀγροῦκος ὅστις ἐκαλλιέργει τὰς γαίας αὐτοῦ ἢ ἀνελάμβανε μακροὺς πολέμους ἢ ἐτύρβαζε περὶ τοὺς ἀγῶνας τῆς ἀγορᾶς, ἐστερημένος ὢν σχεδὸν καὶ αὐτῶν τῶν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κοινῶν δημοτικῶν ἀσμάτων.

Qui bene pugnarat Romanam noverat artem,
Mitterat qui poterat tela disertus erat 1

Ἀποφεύγων τὰ *κουφότερα σπουδάσματα* καὶ τὰς *ἐλληνικὰς τέχνας* ὁ Ῥωμαῖος κατὰ τοὺς πρώτους τῆς ἱστορίας χρόνους περὶ μόνης τῆς πολιτείας ἐφρόντιζε καὶ διὰ τὴν πολιτείαν ἔζη, πῦς ὢν κατ' ἐξοχὴν πρὸς αὐτὴν καὶ πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ πρὸς τὴν οἰκογένειαν, ἦτις δὲν ἦτο καὶ αὕτη ἄλλο παρ' αὐτὴ ἡ πολιτεία ἐν μικρογραφίᾳ οὕτως εἶπεν ἐν ἧ ὁ πολίτης ἐζήσκει τὴν σιδηρᾶν ἐκείνην *patriam potestatem*, ἐθίζων οὕτω τοὺς περὶ ἑαυτὸν εἰς τὸ νᾶνκνωρίζωσι τὴν προσωπικὴν αὐτοῦ *auctoritatem* πρῶτον πρὶν ἢ ἀναγνωρίσῃ τὴν τῆς πολιτείας. Ὑπερήφανος ὢν ἐπὶ τῇ ἰσχύϊ τοῦ κράτους καὶ πεπορθῶς ἐπὶ τὸν *μέγαν δαίμονα* τῆς πολιτείας, ὅταν ἠτένιζεν εἰς τῶν προγόνων του τὰς εἰκόνας ἢ ὅταν ἀνεστρέφετο ἐν τῇ ἀγορᾷ ἢ ἐν τῷ βουλευτηρίῳ ἠδύνατο ἀληθῶς νὰ σεμνύνηται ἀναφωνῶν *civis Romanus sum!* Καὶ ὅμως τότε, κατὰ τοὺς καλοὺς ἐκείνους χρόνους τῆς δημοκρατίας, δὲν ὑπῆρχε γραμματεία ῥωμαϊκὴ. Ἡ Ῥώμη ἐστερεῖτο, ὡς εἶπομεν, καὶ αὐτῶν σχεδὸν τῶν δημοτικῶν ἀσμάτων· τὰ ὀλίγα ἐκεῖνα σπέρματα, τὰ ὅποια καὶ μόνον εὑρεν ἵνα τοῖς ἐμφυσηθῇ πνοὴν ζωῆς ἢ ἐλληνικὴ Μοῦσα, εἶνε σχεδὸν ὑπὸ τὴν γραμματολογικὴν ἐποψίν ἀνάξια λόγου καὶ αὐτὴ δὲ ἡ γλῶσσα ἢ λατινικὴ ἦτο ἄμορφος καὶ ἀκατασκευάστος, γλῶσσα ῥέουσα καὶ σαλεύουσα, ἣν δὲν εἶχε πῆξει ἡ γραφὴ, ἀσταθῆς καὶ ἀσύντακτος.

Καὶ ὅμως ὁ λαὸς οὗτος ὁ τόσον ἄμουςος, ὁ στερούμενος παντὸς γραμματολογικοῦ στοιχείου, ὁ μὴ ἔχων γλῶσσαν πεπηγυῖαν κατῴρθωσε νὰ μορφώσῃ γραμματείαν, ἣν ὁ κόσμος ἔταξεν ἐν τῇ δευτέρᾳ θέσει μετὰ τὴν ἀπαράμιλλον γραμματείαν τῶν Ἑλλήνων καὶ γλῶσσαν ἐπίσης ἐν ταῖς τιμωτάταις τῶν ὑπὸ τὸν ἥλιον λογιζομένων. Καὶ τὸ θαῦμα τοῦτο χρεωστεῖται καθ' ὅλου εἰς τὴν γλῶσσαν τὴν ἐλληνικὴν, εἰς τὰ γράμματα τὰ ἐλληνικά. Διότι ἀληθῶς εἶπεν ἡ ῥωμαϊκὴ γραμματεία εἶνε τὸ ἀπαύγασμα τῆς ἐλληνικῆς, εἶνε κατὰ τὴν ἔκφρασιν μεγάλου ποιητοῦ τῶν νεωτέρων χρόνων, ἡ σελήνη τοῦ ἐλληνικοῦ ἡλίου καὶ ἂν μοιραίως δὲν ἦθελον ὑπάρξει τὰ ἐλληνικὰ γράμματα

1 Ovid. Fast. 3, 103.

ἀδιστάκτως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ῥωμαϊκὴν γραμματείαν δὲν ἤθελε γνωρίσει ὁ κόσμος.

Ἄλλ' αὐτὴ αὕτη ἀκριβῶς ἢ καταγωγὴ, οὕτως εἶπειν, τῆς ῥωμαϊκῆς γραμματείας ἀποτελεῖ ἐν μέρει καὶ τὴν ἀδυναμίαν αὐτῆς. Διότι πᾶσα ἀληθινὴ τέχνη, κατὰ τὴν ὀρθοτάτην παρατήρησιν τοῦ Mommsen, ἐρείδεται ἐπὶ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς φυσικῆς τοῦ ἐθνικοῦ βίου ἀναπτύξεως, ἢ δὲ γραμματεία τῶν Ῥωμαίων καὶ ἰδίᾳ ἢ ποίησις δὲν εἶνε προῖον ἀναποδράστου καὶ ἐσωτερικῆς τοῦ ἔθνους ἀνάγκης, δὲν ἀπέρρευεν ἐκ τῆς ἐσωτάτης αὐτοῦ ἐμπνεύσεως, ἀλλ' εἶνε τὸ ἀπαύγασμα ἐξωτερικῶν ἀπαιτήσεων ζήνων ὅλως πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ ἔθνους. Ἡ ῥωμαϊκὴ γραμματεία εἶνε ἄνθος ἐξωτικὸν μεταφυτευθὲν ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Ῥώμην καὶ τεχνητῶς καὶ οἰοῦναι ἐν ὑποστέγῳ κήπῳ ἀναπτυχθὲν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ οὐδέποτε κατωρθώθη νὰ μεταδοθῆ εἰς τὸ πλῆθος, νὰ ἀγαπηθῆ ὑπ' αὐτοῦ, νὰ γείνη ἀληθῶς ἐθνικὴ.

Τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἀνεπτύχθησαν φυσικῶς, τὰ δὲ εἶδη τοῦ λόγου δὲν ἤκμασαν πάντα ὁμοῦ, ἀλλ' ἕκαστον κατὰ τὸν ἴδιον χαρακτήρα διαδοχικῶς ἐν τῷ πρέποντι τόπῳ καὶ χρόνῳ καὶ ἐν διαλέκτῳ ἰδίᾳ ὡς αἱ κοινωνικαὶ καὶ πολιτικαὶ περιστάσεις τῶν διαφόρων ἑλληνικῶν φύλων ἀπήτουν. Εἶνε λοιπὸν ἡ ἑλληνικὴ γραμματεία φυσικὴ, ἐθνικὴ καὶ ποικίλη, οὐδένα δὲ τῶν χαρακτήρων τούτων ἔχει ἡ ῥωμαϊκὴ. Διότι οἱ Ῥωμαῖοι εὐθὺς ἀφ' οὗ διηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ των εἰς τὸ φῶς τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἠθέλησαν ἀπλήστως εἰς πάντα τὰ εἶδη τοῦ λόγου διὰ μιᾶς νὰ ἐπιδοθῶσι nil intentatum liquere Romani poetae δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν μεταβάλλοντες ὀλίγον τὴν τε λέξιν καὶ τὸ νόημα τοῦ γνωστοῦ στίχου τοῦ Ὀρατίου¹. Πλὴν δὲ τούτου ἡ λατινικὴ γλῶσσα δὲν εἶχε διαλέκτους, αὐτὴ οὖσα διάλεκτος τῆς παλαιᾶς καθολικῆς τῶν Ἰταλῶν γλώσσης καὶ ἡ μόνη μάλιστα, ἦτις, δι' οὗς εἴπομεν λόγους, διεμορφώθη εἰς ἀποτελέσειν γραμματείας, ἢ δὲ ἔλλειψις τῶν διαλέκτων, ἢ ἔλλειψις ἰδιαζούσης ποιητικῆς γλώσσης στερεῖ οὐσιωδестаίου προσόντος τὴν γραμματείαν τῶν Ῥωμαίων.

Καὶ ὅμως καίπερ στερουμένη πρωτοτυπίας ἢ θυγάτηρ αὕτη τῆς τῶν Ἑλλήνων γραμματείας δὲν ἠδυνάτησε καὶ ὅλως, χάρις εἰς τοὺς ἀθανάτους ἐκείνους ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς, οἵτινες τὴν διεμόρφωσαν, νὰ ἀποτυπώσῃ πως ἐν ἑαυτῇ τὸν ἰδιαζόντα τῷ ῥωμαϊκῷ ἔθνει χαρακτήρα. Καὶ ὑπὸ τὸν ἑλληνικὸν τύπον, ὅστις τὴν περιβάλλει, διαφαίνεται ἡ ῥωμαϊκὴ auctoritas. Ἡ ῥωμαϊκὴ ποίησις μάλιστα, ὡς παρατηρεῖ Γάλλος τις συγγραφεὺς², εἶνε μὲν ἀπομίμησις τῆς ἑλληνικῆς ἐν πᾶσι σχεδὸν αὐτῆς τοῖς εἶδεσιν, ἀλλ' ἐν τῇ ἀπομιμήσει ταύτῃ διαγιγνώσκειται καὶ τις ἰδέα ἄγνωστος τῇ Ἑλλάδι. Ὑπερῶν τῶν λαμπρῶν εἰκόνων τῆς μυθολογίας ὑψοῦται ἐν αὐτῇ ἡ εἰκὼν τῆς

¹ De art. poet. 285.

² Demogeot Histoire de la litt. française σλ. 16.

ἀθανάτου πόλεως· ἐκεῖθεν τῶν κορυφῶν τοῦ Ὀλύμπου διακρίνονται τῆς ὑψηλῆς Ῥώμης τὰ τεῖχη, altae moenia Romae . . .

Ἀνάγκη δὲν εἶνε, Κύριοι, νὰ ὑπομνήσω καὶ τοῦτο ἀκόμη· ὅτι τὰ συγγράμματα καὶ τὰ ποιήματα τὰ ὁποῖα κατέλιπον ἡμῖν οἱ Ῥωμαῖοι εἶνε τόσον μᾶλλον ἀξιοθαυμαστότερα, ὅσον ταῦτα πλησιάζουσι πρὸς τὰ ἀμιγέστερα καὶ καθαρῶτερα τοῦ ἑλληνισμοῦ διανοητικὰ προϊόντα. Διότι δὲν ἐφρόντισαν πάντοτε νὰ ἔχωσιν ὡς πρότυπα εἰς μίμησιν τὰ ἀθάνατα ἔργα τῶν ἐκκρίτων τῆς Ἑλλάδος ποιητῶν καὶ συγγραφέων, ἀλλ' εἴτε διὰ τινὰ, ἐν ὑστερωτέροις μάλιστα χρόνοις φανομένην, ἀμβλύτητα περὶ τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ πρέποντος, εἴτε καὶ δι' ἄλλους λόγους, πολλὰκις κατέστησαν ὑποκείμενον μιμήσεως τὴν ὑπόψυχρον καὶ νεκρὰν Μοῦσαν τῆς Ἀλεξανδρείας. Ὁ Οὐάκρων μάλιστα ὁ Ἀτακινός, ὁ Κάλδος, ὁ Λέβιος, ὁ Κάτυλλος, ὁ Γάλλος, ὁ Ἐλβιος Κίννας καὶ ἄλλοι, οὐχὶ πλέον τῇ χειρὶ, ἀλλ' ὅλῳ τῷ θυλάκῳ ἐδανεῖζοντο ἀπὸ τῶν τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Ῥοδίου, τοῦ Ἀράτου, τοῦ Ῥιανοῦ, τοῦ Εὐφορίωνος, τοῦ Καλλιμάχου, τοῦ Φιλητᾶ. Ἀλλὰ πρὸς τοὺς ποιητὰς τούτους, ἐξ ὧν οἱ σωζόμενοι πάλιν πολλοῦ δεῖ τοῦ νὰ ᾔνε ἀνάξιοι τῆς προσοχῆς καὶ τῆς μελέτης τῶν φιλολόγων ἔχει νὰ ἀντιτάξῃ καὶ ἄλλους ἢ ῥωμαϊκὴν γραμματεία, ἀληθεῖς φωστῆρας, τῶν ὁποίων τὰ ποιήματα μόνον ὑπὸ τῶν ἀντιστοίχων ἑλληνικῶν ὑπερβάλλονται. Ὁ Λουκρήτιος, ὁ Οὐεργίλιος, ὁ Ὀράτιος, ὁ Ὀβίδιος, ἵνα εἰς τούτους μόνους περιορίσω τὸν λόγον, περιβάλλοντες ἀληθῶς ὑπὸ ἑλληνικῆς σωφροσύνης καὶ εἰς δὲ μόνον ἐξ αὐτῶν θὰ ἠδύνατο νὰ δοξάζῃ τὰ γράμματα οἰουδήποτε ἔθνους. Ἐν δὲ τῷ πεζῷ λόγῳ ὁ Καῖσαρ, ὁ Σκλούστιος, ὁ Λίβιος, ὁ Τάκιτος διὰ τε τὴν ἰδίαν μεγαλοφυΐαν καὶ διὰ τὴν φυσικὴν πρὸς τὴν ἱστοριογραφίαν τάσιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ πνεύματος, ἀνεδείχθησαν ὅχι ἀνάξιοι τοῦ νὰ ταχθῶσι παρὰ τὸν Ἡρόδοτον καὶ τὸν Θουκυδίδην. Ὁ δὲ Κικέρων, οὗτινος αἱ πολλαὶ καὶ πολυειδεῖς συγγραφαὶ ἀποτελοῦσιν ἐν τῶν κυριωτάτων μερῶν τῆς ὅλης τῶν Ῥωμαίων γραμματείας, διὰ τε τὴν καθαρότητα καὶ τὴν ἀκρίβειαν τῶν νοημάτων καὶ τὸ κομψὸν καὶ γλαφυρὸν τῆς λέξεως, δυνατὸν εἶπειν ὅτι ὑπῆρξεν εἴπερ τις καὶ ἄλλος ὁ προαγωγὸς τῶν γραμμάτων καὶ παρὰ τοῖς νεωτέροις ἔθνεσι. Κατὰ τὸν ἴσ' μάλιστα αἰῶνα ἢ πρὸς τὸν Κικέρωνα εὐλάβεια εἰς τοσοῦτον εἶχε φθάσει ἐν Ἰταλίᾳ, ὥστε οἱ λόγιοι τῆς χώρας ἐκείνης ἐθεώρουν ὡς ζήτημα ἐθνικῆς φιλοτιμίας τὸ νὰ κατορθώσωσιν ἐν ταῖς συγγραφαῖς των νὰ ἀναπαράγωσι τὴν ἔκτακτον ἀληθῶς γλαφυρότητα τοῦ κικερωνεῖου λόγου, ἢ δὲ ὑπερβάλλουσα αὕτη πρὸς ἀπομίμησιν δουλικῆς τάσεως, γινομένη ἐπὶ βλάβῃ τῶν νοημάτων, ἅτινα ἐν δευτέρῳ ἐτίθεντο μοίρα, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν Ἐρασμον νὰ γράψῃ τὸν Ciceroianum αὐτοῦ, ἐν ᾧ ὁ σοφὸς ἀνὴρ ἀπεπειράτο νὰ διαδώσῃ ὑγιεστέρως ἀρχὰς μεταξὺ τῶν συγχρόνων λογίων.

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς συντομώτατα περὶ τῆς ῥωμαϊκῆς γραμματείας καθ' ὅλου. Ἡ δὲ γλῶσσα ἢ λατινικὴ εἴπομεν ὅτι διεμορφώθη ἐπίσης ὑπὸ τὴν σω-

στικὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐλληνικῆς. Ὅτε Λίβιος ὁ Ἀνδρόνικος ἐπεχείρησε νὰ γνωρίσῃ τὴν ἐλληνικὴν ποίησιν εἰς τοὺς Ῥωμαίους, ἡ γλῶσσα εὕρισκετο εἰς ἕν ἀνωτέρω κατάστασιν ὑπεδείξαμεν, ὡς δυνάμεθα καὶ τώρα ἀκόμη νὰ κρίνωμεν ἂν ἀπιδώμεν εἰς τὰ διασωθέντα λείψανα τῶν ἐπῶν τῶν Ἀρουραίων ἀδελφῶν ἢ τῶν Σαλίων ἱερέων ἢ τῶν δώδεκα πινάκων. Βαθυμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἡ ἄμορφος ἐκείνη διάλεκτος ἤρχισε νὰ ὠραϊζέται, ἀνεφαίνοντο ἤδη συγγραφεῖς καὶ ποιηταί, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ γραμματικοί, Ἕλληνες καὶ Ῥωμαῖοι, οἵτινες μετὰ ζήλου καὶ ἀγάπης καὶ εὐλαθείας ἐπεδίδοντο εἰς τὸ ἔργον τῆς διαρρυθμίσεως τῆς ἐθνικῆς γλώσσης. Αὐτὸς ὁ Καῖσαρ δὲν ἀπὸξίωσεν ἐν τῇ μέσῃ τῶν ὑφίστων αὐτοῦ ἀσχολιῶν νὰ μεριμνήσῃ καὶ περὶ τῆς διορθώσεως τῆς γλώσσης, σύμμαχον ἔχων ἐν τούτῳ τοῦλάχιστον τῷ εὐγενεῖ ἀγωνί τὸν Κικέρωνα. Ἐπιτοτε εἰσῆλθεν ἡ λατινικὴ γλῶσσα εἰς εὐθεῖαν ὁδὸν καὶ διεμορφώθη οἷα διεμορφώθη. Ὡς ὁ λαὸς, ὅστις παρήγαγεν αὐτήν, ἡ λατινικὴ γλῶσσα ἔχει θαυμαστὴν τινὰ τάσιν πρὸς τὸν βίον τὸν πρακτικὸν μᾶλλον ἢ πρὸς τὰς ἰδεώδεις ἀντιλήψεις, εἶνε αὐστηρὰ πῶς καὶ εἰσὶν ἀλύγιστος καὶ ὅλως ἀδύνατος εἰς τὸ νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ἔντεχνον καὶ ἐναρμόνιον εὐκαμφίαν τῆς βασιλείσης τῶν γλωσσῶν. Διὰ τοῦτο ὑπῆρξε μὲν ἄριστον ὄργανον πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν χρειῶν τῆς ἱστοριογραφίας καὶ τῆς ῥητορείας, οὐδέποτε ὅμως ἠδυνήθη νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ἐπικόν, τὸ λυρικόν ἢ τὸ δραματικόν ἔξαρμα τῶν ἐλληνικῶν διαλέκτων. Ὁ ἐλληνικὸς λαὸς, φύσει ῥέπων πρὸς τὴν ποιητικὴν τῆς φύσεως θεωρίαν καὶ τὴν ἰλαρότητα τοῦ ἀπρχύμονος βίου, ἀπεδείχθη ὁ περιούσιος λαὸς τῆς τέχνης καὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ ὡς τοιοῦτος ἔπλασεν ἀσυνειδήτως καὶ φυσικῶς τὴν καλλιτεχνικωτάτην, τὴν ποιητικωτάτην, τὴν ἀπαράμιλλον γλῶσσαν του. Ἡ δὲ αὐστηρὰ πρακτικὴ τάσις τῶν Ῥωμαίων ἡ πάσης *ganitas* ἀλλοτρία, ἣτις ἀπέστρεφεν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἑξωτερικῶν τῆς φύσεως ἐντυπώσεων καὶ κατέστησε τὴν Ῥωμαϊκὴν θρησκευτὴν ἀμοιρον μυθολογίας περιορίσασα αὐτὴν εἰς φοβερὰν καὶ ἀσχημον λατρείαν καὶ ἑξωτερικῶν τύπων τέλεσιν, ἀπετυπώθη καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν τὴν Ῥωμαϊκὴν, τῆς ὁποίας κύρια χαρακτηριστικὰ ὁμολογοῦνται ἡ *δύναμις*, τὸ *βάρος*, ὁ *κόμπος* καὶ ἡ *κυριολεξία*.

Παρὰ τὴν καθαρῆν αὐτὴν καὶ ὠραϊσμένην γλῶσσαν ἐξηκολούθει νὰ ὑφίσταται παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις καὶ ἡ *δημοτικὴ* γλῶσσα, ἡ *rustica*, ἣτις ἐν τοῖς χρόνοις τῆς παρακμῆς ἐγένετο τὸ κυριώτατον στοιχεῖον τῆς διαπλάσεως τῶν νεολατινικῶν γλωσσῶν. Ἡ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ὑπαρξίς καθαρῆς γλώσσης καὶ δημοτικῆς, ἀπτόμων καὶ μεγάλης ἐχουσῶν ἀπ' ἀλλήλων τὴν διαφορὰν, προσφυῶς δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὰ παρ' ἡμῖν συμβαίνοντα, θὰ ἦτο δ' ἴσως δι' ἡμᾶς ἄξιον ἀκριβοστέρας μελέτης τὸ ζήτημα. Καθ' ὅσον ἤξεύρω, εἶς μόνον ἐκ τῶν ἀλλοεθνῶν λογίων ἐπραγματεύθη μέχρι τοῦδε, ἀτελῶς ὅμως καὶ συντόμως, τὰ περὶ τῆς σχέσεως τῶν κλίσεων τῆς δημοτικῆς ἡμῶν γλώσσης πρὸς τὰς τῆς δημοτικῆς τῶν Ῥωμαίων, ἐξ ἧς ἀνεβλάστησαν ὡς

τινες παραφυάδες αἱ κατ' ἀρχὰς ἄμορφοι διάλεκτοι τῆς δυτικῆς Εὐρώπης¹. Εἰς τὸν διχασμὸν δὲ τοῦτον τῆς γλώσσης τῶν Ῥωμαίων συνετέλεσε μὲν βεβαίως ἡ ἐλληνικὴ ἐπίδρασις, ἀλλὰ πῶς καὶ ὁ ἀριστοκρατικὸς χαρακτήρ, ὃν ἡ γραμματεία προσέλαβεν ἐν Ῥώμῃ, ἔθθα ἡ ῥητορεία μάλιστα καὶ ἡ ποίησις ἠσκούοντο ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὑπὸ ἀνδρῶν ἀνηκόντων εἰς ἀνωτέρας πῶς κοινωνικὰς τάξεις, τοῦτο δὲ ὡς καὶ ἡ ὄλως ξένη τῷ λαῷ ἀγωγή, ἣς οἱ συγγραφεῖς οὗτοι μετελάμβανον, ἐχώριζεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ πλήθους². ὅθεν καὶ ἡ περιλάλητος *urbanitas*. Ἐν μὲν λοιπὸν τῇ Ῥώμῃ διέφερε πολὺ, ὡς εἶπομεν, ἡ λαλουμένη γλῶσσα ἀπὸ τῆς γραφομένης, οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ γλῶσσα τῆς ποιήσεως ἀπὸ τῆς τοῦ πεζοῦ λόγου, ἐν δὲ τῇ Ἑλλάδι τούναντίον δὲν διεχώριζε μέγα χάσμα τὴν λαλουμένην ἀπὸ τῆς καθ' ὅλου γραφομένης, ἡ ποιητικὴ ὅμως γλῶσσα ἦτο πάντῃ ἀλλοία τῆς τοῦ πεζοῦ λόγου, διὰ τὴν ὑπαρξίν τῶν διαλέκτων καὶ τὴν λεπτοτάτην περὶ τὰ τοιαῦτα αἰσθησίν τῶν Ἑλλήνων.

Τοιαύτη καὶ ἡ γλῶσσα τῶν Ῥωμαίων, οἵτινες οὐδὲν σχεδὸν ἔχοντες ἰθαγενὲς στοιχεῖον, ἀρμόδιον εἰς τὰς τοιαύτας ἐπιδόσεις, ἐκ τοῦ μηδενός, κατώρθωσαν νὰ ἀνυψώσωσιν εἰς λαμπρὰν περιωπὴν τὰ λατινικὰ γράμματα καὶ νὰ τάξωσιν αὐτὰ παρὰ τὰ ἐλληνικὰ ὡς τὸ ἕτερον τῶν ἀνθρωπιστικῶν στοιχείων, δι' ὧν διαπαιδαγωγεῖται καὶ θέλει διαπαιδαγωγεῖσθαι ἡ ἀνθρωπότης. Ἡ λατινικὴ γλῶσσα καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ γραμματεία πρόκεινται λαμπρότατον μνησέως παράδειγμα ἡμῖν τοῖς νεωτέροις Ἕλλησιν. Ἄν οἱ Ῥωμαῖοι ξένου ὄντες ἠδυνήθησαν διὰ τῆς ἐπιμόνου μελέτης τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης τοιαύτην νὰ διαπλάσωσι γλῶσσαν καὶ τοιαύτην γραμματεῖαν, τί δὲν θὰ κατορθώσωμεν φυσικῶς ἡμεῖς, ἂν σωφρονώμεν καὶ συνειθίσωμεν λελογισμένως νὰ ἀντλήωμεν ἀπὸ τῶν ἀνεξαντλήτων θησαυρῶν τῆς προγονικῆς σοφίας, ἣτις τοσαῦτα ἄλλα ἐδόξασεν ἔθνη παλαιὰ καὶ νεώτερα καὶ ἐποδηγέτησεν αὐτὰ εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ μεγαλείου καὶ τοῦ ἀληθοῦς πολιτισμοῦ!

Καὶ ὡς ἐπιστήμονες λοιπὸν καὶ ὡς Ἕλληνες δὲν πρέπει νὰ ἀδιαφορῶμεν πρὸς τὴν Ῥωμαϊκὴν γραμματολογίαν. Ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Ῥώμη, ὡς ἀρθῶς ἐκήρυξεν ὁ Ἐγγελοσ, πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς δύο συνακραιωτικὰ μέρη ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ ὅλου³ εἶνε διὰ τὸν πολιτισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος οἰοῦνται παράτασις τῆς Ἑλλάδος ἡ Ῥώμη καὶ τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα συμπληροῦσι καὶ συναπαρτίζουσιν ἄλληλα. «Οὕτω δὲ, λέγει ὁ Mommsen, ἔθθα τῆς ἱστορίας αὐτοῦ ὁ λόγος εἶνε περὶ τοῦ καθόλου χαρακτῆρος τῶν δύο λαῶν² τὰ δύο ἔθνη, ἐν οἷς ἐκορυφώθη ἡ ἀρχαιότης, εὕρισκονται ὄντα διὰφορὰ τε ἅμα ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἰσότημα παρ' ἀλλήλα. Οἱ μὲν Ἕλληνες ὑπερέχουσι τῶν Ἰταλῶν κατὰ τινὰ δύναμιν τοῦ περιλαμβάνειν τὰ γενικώτερα καὶ κατὰ τινὰ κατα-

¹ Talbert De lingua graeca vulgari, quatenus, quoad declinationes, cum rustica Romana conveniat.

² Röm. Geschichte τμ. Α' ἐκδ. Ε' σλ. 29.

φανεστέραν καὶ οἰονεὶ μᾶλλον μεταδοτὴν λαμπρότητα, ἀλλὰ τῶν Ἰταλῶν ἴδιον εἶνε τὸ βῆθος τοῦ γενικοῦ αἰσθημάτος ἐν τῷ ἰδίῳ, ἢ ἐθελουσία ὑπειξίς τοῦ ἀτόμου εἰς τὸ γενικὸν συμφέρον, ἢ σταθερὰ πίστις εἰς τοὺς ἰδίους θεούς. Ἐκότεροι οἱ λαοὶ ἀνεπτύχθησαν χωριστὰ καὶ οὐδὲν ἤττον ἀμφοτέρων ἢ ἀνάπτυξις ὑπῆρξε τελεία. Μόνον στενοκέφαλός τις καὶ πτωχὸς τῷ πνεύματι θὰ κατηγορήσῃ τὸν Ἀθηναῖον διότι δὲν ἠδυνήθη νὰ διοργανώσῃ τὴν ἑαυτοῦ πολιτείαν ὡς οἱ Φάβιοι καὶ οἱ Οὐαλέριοι ἢ τὸν Ῥωμαῖον διότι δὲν ἐπετηδεύθη εἰς τὸ νὰ πλαστουργῇ ὡς ὁ Φειδίας ἢ νὰ ποιῇ κωμωδίας ὡς ὁ Ἀριστοφάνης. Τὸ ἄριστον ἀκριβῶς καὶ ἰδιαίτατον χαρακτηριστικὸν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἤτο τὸ ἐμποδίσαν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ νὰ προβῇ εἰς τὴν ἐθνικὴν ἐνότητα χωρὶς συγχρόνως νὰ μεταστῇ ἀπὸ τῆς ἐλευθέρως πολιτείας εἰς τὴν τυραννίδα. Εἰς τὸν Ἕλληνα τὸ πᾶν ἤτο ὁ ἰδανικὸς κόσμος τοῦ καλοῦ, ὁ δὲ ἰδανικὸς οὗτος κόσμος ἀνεπλήρου δι' αὐτὸν καὶ τὰς ἑλλείψεις τοῦ πραγματικοῦ. Ὁ Ἰταλὸς ἀπ' ἐναντίας ἀποφασιστικῶς καὶ ἐκουσίως ἀπεξεδύετο τὴν ἀτομικὴν αὐτοῦ ἐλευθερίαν χάριν τῆς πολιτείας, ἅτε διδάχθεις νὰ ὑπακούῃ εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ συνειθίσκας ἐκεῖθεν νὰ πειθαρχῇ εἰς τοὺς νόμους τοῦ κράτους. Καὶ ἂν δ' ἀκόμη διὰ τῆς τοιαύτης ὑποταγῆς ἐμελλε νὰ πάθῃ τὸ ἄτομον καὶ νὰ μὴ βλαστήσῃ τὸ κάλλιστον τοῦ ἀνθρωπισμοῦ σπέρμα, ὁ ἄνθρωπος ὅμως ἀπέκτα πατριδα καὶ φιλοπατρίαν, ὑποῖαν οὐδέποτε ἐγνώρισεν ὁ Ἕλληνας, μόνος δ' αὐτὸς μεταξὺ πάντων τῶν πεπολιτισμένων τῆς ἀρχαιότητος ἐθνῶν ἠδυνήθη ἰσχυρὰν ἔχων πολιτείαν νὰ ἐπιτύχῃ τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος, ἣτις ἐπὶ τέλους τῷ ἔδωκε τὴν κυριότητα τῆς τε διαμεμελισμένης ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ σύμπαντος τοῦ ἄλλου κόσμου.»

Διὰ τῆς Ῥώμης μετεδόθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὸν κόσμον αἱ ἑλληνικαὶ ἰδέαι τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ καλοῦ, ἢ δὲ γλῶσσα ἢ λατινικὴ ἐπὶ πολλοὺς καὶ μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους αἰῶνας διετέλεσεν οὕσα τὸ κυριώτατον τοῦ πολιτισμοῦ ὄργανον. Οὐχὶ μόνον τῆς φιλολογίας οἱ μύσται, ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων ἐπιστημῶν ἀπόλυτον ἔχουσιν ἀνάγκην τῆς γνώσεως τῆς γραμματείας καὶ τῆς γλώσσης τῶν Ῥωμαίων. Λέγω δὲ ταῦτα, κύριοι, οὐχὶ διὰ νὰ ὑπερμαχῆσω τυχόν, γλαυκὰς εἰς Ἀθήνας κομίζων, τῆς κλασσικῆς λεγομένης παιδείσεως, οὐδὲ διὰ νὰ καταθιβάσω τὴν λατινομάθειαν εἰς βάνασσον ἀπολύτου ἀνάγκης τέχνην, ἀλλὰ διὰ νὰ ὑποδείξω ἀπλῶς τὴν μεγάλην σημασίαν τῆς περὶ τὴν λατινικὴν γλῶσσαν καὶ γραμματείας σπουδῆς. «Χωρὶς τὴν εἶδῃσιν τῆς λατινικῆς, ἔγραφεν ὁ ἀοιδίμος Κοραΐς, ἢ πλανᾶται ἢ σκοπὸν ἔχει νὰ πλανᾶ, ὅστις φαντάζεται ὅτι εἶναι δυνατόν ν' ἀποκτήσῃ τῆς ἑλληνικῆς ἐντελεστάτην εἶδῃσιν¹». Ἀλλὰ τοῦ δὲ ὁ αὐτὸς ἀοιδίμος ἀνὴρ μακαρίζει τὴν στιγμὴν, καθ' ἣν τῷ ἐδόθη εὐκαιρία νὰ διδάχθῃ τὴν λατινικὴν γλῶσσαν².

¹ Πρόλ. εἰς ἐκδ. Ἰσοκρ. σλ. μδ'.

² Ἐν τῇ αὐτοβιογραφίᾳ.

Θὰ παρέβαινον τὴν ἐκπλήρωσιν σημερινικοῦ καθήκοντος, κύριοι, ἂν κεραιπον πρὸ τοῦ νὰ περατώσω τὸν λόγον τὸ νὰ ἐκφράσω δημοσίᾳ τὴν ἐμὴν εὐγνωμοσύνην πρὸς τοὺς σεβαστοὺς μου διδασκάλους, τοὺς καθηγητὰς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, οἵτινές με ἐνέκριναν ὡς ὑψηλὴν τῷ μαθήματι τούτου, τὴν διδασκαλίαν τοῦ ὁποῖου ἀπὸ τινος ἠναγκάσθη νὰ διακόψῃ ἕνεκα σπουδαιοτάτων ἄλλων ἀσχολιῶν ὁ σοφὸς καθηγητὴς τῆς λατινικῆς φιλολογίας καὶ ἀπάντων ἡμῶν διδάσκαλος κ. Στ. Κουμανούδης, οὗτινος τὰ μεστὰ πολυμαθεῖς διδάγματα ἔναυλα εἰσέτι εἶνε εἰς τὰς ἀκοὰς πάντων τῶν μαθητῶν του. Ἄν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ταύτῃ, ἣς ἐπ' αἰσίοις ἄρχομαι σήμερον, δυνθῶ ἔστω καὶ πόρρωθεν νὰ ἀκολουθήσω τοῦ σοφοῦ ἡμῶν καθηγητοῦ τὰ ἔχνη θὰ ἦνε τοῦτο μέγα δι' ἐμὲ, ἀλλὰ καὶ δι' ὑμᾶς, κύριοι, ἀπὸ τῆς ἐπιμελείας καὶ τοῦ ζήλου τῶν ὁποίων προσδοκῶ πολλὴν τὴν ἐνθάρρυνσιν εἰς τὰ πρῶτα ταῦτα καὶ ἀδύνατα βήματά μου ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ σταδίῳ. Νομίζω δ' ὅτι δὲν δύναμαι κάλλιον νὰ περατώσω τὴν σημερινὴν ταύτην ἀκράσιν ἢ ὑπομιμνήσκων ὑμῖν τὰ λόγια ταῦτα, δι' ὧν ὁ καθηγητὴς τῆς λατινικῆς φιλολογίας πρὸ τριῶν περίπου δεκαετηρίδων ἐπεράτωνε τὸ ἐν τῷ *Φιλολογικῷ Συνεκδήμῳ* ἄρθρον του «Περὶ φιλολογίας ἐν γένει καὶ ἰδίως τῆς λατινικῆς».

«Διὰ ταῦτα πάντα τὰ ὠφελήματα, ἔγραφεν ὁ κ. Κουμανούδης, ἡ λατινικὴ γλῶσσα καὶ φιλολογία καθίσταται ὄντως στοιχεῖον ἐπιστημονικῆς παιδείας ἀπαραίτητον. Φρονοῦμεν δὲ, ὅτι περὶ τι οὐσιῶδες ἤθελε πάσχει ἔλλειψιν ὁ περὶ αὐτῆς λόγος, ἂν δὲν ἀνεφέραμεν ἐπὶ τέλους καὶ μίαν αὐτῆς δύναμιν, περὶ ἣς εἴμεθα ἐνδομύχως πεπεισμένοι. Ἐλπίζομεν ἐκ τῆς μελέτης τῶν συγγραμμάτων τῆς Ῥώμης ὡς καὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς τὰ ἦθη ὄλων ἡμῶν σωτήριον ἐπιρροήν. Ἡ Ῥωμαϊκὴ φιλοπατρία, ἡ Ῥωμαϊκὴ ἀνδρεία καὶ ψυχῆς εὐστάθεια, ὅπως μέγιστα ἐδείχθη εἰς τοὺς πρώτους Ῥωμαϊκοὺς χρόνους, μένει ἀνυπέρβλητον μὲν ἔτι, ἀλλ' ἐφικτὸν περὶ δειγμάτων εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Ὁ Ποπλικόλας, ὁ Κιγκινάτος, ὁ Δέκιος, ὁ Ῥήγουλος, ὁ Ἰτυκαῖος Κάτων, ὁ Μάρκος Αὐρήλιος, χορεία ὄντως ἐφάμιλλος τῆς τῶν Λεωνιδῶν, Ἀριστειδῶν, Σωκρατῶν, Φωκιῶνων, Δημοσθενῶν καὶ Ἐπαμεινωνδῶν, λάμπουσι πρὸς ἡμᾶς ὡς ἀστέρεις φωταυγεῖς ἀπὸ τῆς βαθείας νυκτὸς τῶν παρελθόντων αἰώνων καὶ παρακαλοῦσιν εἰς ἀπομίμησιν τὰς εὐγενεῖς ψυχὰς. Βεβαίως ἢ ἀρετὴ ἢ ἐμψυχώσασα τοὺς ἀνδρας ἐκείνους εἰς τὸν πρὸς ὄρελος τῆς ἀνθρωπότητος δραστήριον βίον, διασώζει εἰσέτι τὴν ἀθάνατον αὐτῆς δύναμιν καὶ δύναται, ὅταν ἐπιθυμήσωμεν ἐκ ψυχῆς, νὰ δείξῃ αὐτὴν, καὶ ἐφ' ἡμῶν, ἀπεργαζομένη ἡμᾶς ῥητῆρας λόγων καὶ πρακτῆρας ἔργων. Ἐκείνους τοὺς ἀνδρας ζηλοῦντες καὶ ἀποστρέφοντες τὴν ὄψιν ἀπὸ τῶν ἀζήλων φαινομένων τῆς καθημερινῆς τύχης θέλομεν στηρίξει ἑαυτοὺς εὐσταθεῖς διὰ παντὸς τοῦ βίου ἐπὶ ἀρχῶν ἠθικῆς ἐδραίων καὶ δὲν θέλομεν ποτὲ κλονεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνέμων τῶν ὀλεθρίων, τῶν ἐθνοκτόνων παθῶν. Τὴν δὲ καθόλου φιλολογίαν καὶ ἰδίως

τὴν περὶ τοὺς Ἑλλήνας καὶ Ῥωμαίους τότε μόνον ὡς τιμήσωμεν μὲ τὸ σέμνόν τῆς ἐπιστήμης ὄνομα, ὅταν τὸ κατ' αὐτὴν συντελέσῃ εἰς μόρφωσιν ἐναρέτων καὶ συγχρόνως ἄχι ἀδρανῶν ἐν τῇ κοινῶν πολιτῶν».

Οἱ λόγοι οὗτοι, κύριοι, ὡς ἴσχυον τότε, ὅτε ἐγράφθησαν, ἰσχύουσι καὶ νῦν καὶ θὰ ἰσχύωσι πάντοτε διότι εἶνε ἀληθεῖς. Ἄς ἐνστερνισθῶσιν αὐτοὺς μάλιστα οἱ φοιτηταὶ τῆς φιλολογίας, εἰς οὓς μέλλει ποτὲ ἡ Πατρίς νὰ ἐμπιστευθῇ τὴν μόρφωσιν τῆς γυμνασιακῆς νεότητος. Εἰς τὰς ἀπαλὰς τῶν νέων καρδίας ὡς φροντίσωσι νὰ ἐνσταλάξωσι τότε διὰ τῆς προσηκόντως γινομένης μελέτης τῶν παλαιῶν συγγραφέων πρὸς τῇ *καλοκάγαθία* τῶν ἡμετέρων προγόνων τὴν *virtutem* καὶ τὴν *gravitatem* τῶν Ῥωμαίων, ἀρετὰς, ὧν τόσῃν ἔχει χρεῖαν τὸ ἔθνος ἡμῶν.

ΤΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ
ΤΩΝ ΕΝ ΟΛΥΜΠΙΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ
ΑΝΑΓΝΩΣΜΑ ΕΡΝΕΣΤΟΥ ΚΟΥΡΤΙΟΥ

ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον ἐδημοσιεύθη ἐν τοῖς *Πρωσσοῖς Χρονικοῖς*, τοῖς ἐκδιδομένοις ἐν Βερολίῳ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ καὶ βουλευτοῦ Τράιτσκε, ἀνάγνωσμα τοῦ Ἐρνέστου Κουρτίου, ἀπαγγελην τῇ 20 Ἰανουαρίου τοῦ παρόντος ἔτους ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Ὡδικῆς Ἀκαδημείας, ἐνθα καθ' ἕναστον χειμῶνα γίνεται κύκλος ἀναγνωσμάτων ὑπὸ σπουδαίων ἐπιστημόνων τῆς Γερμανίας. Ἡ ἀκρόασις τῶν ἀναγνωσμάτων τούτων ἐπιτρέπεται μόνον ἐπὶ πληρωμῇ εἰσόδου, τὰ δ' ἐντεῦθεν εἰσπραττόμενα χρήματα ὡς καὶ τὸ ἐκ τῆς πωλήσεως τῶν ἀναγνωσμάτων, δημοσιευομένων, κέρδος χρησιμεύουσιν εἰς πλουτισμὸν τῶν ἐν Γερμανίᾳ βιβλιοθηκῶν τοῦ λαοῦ. Ἡ ἱερότης τοῦ σκοποῦ ἐπισύρει, ὡς εἰκὸς, πλῆθος πολὺ καὶ ποικίλον ἀμφοτέρων τῶν φύλων ἐκ τῶν ἀρίστων κοινωνικῶν τάξεων, διὰ τοῦτο δὲ οἱ λαλοῦντες ἐν τῇ Ὡδικῇ Ἀκαδημίᾳ, ἀποβλέποντες κατὰ τὸ πλατωνικὸν παράγγελμα εἰς τοὺς ἀκούοντας μᾶλλον ἢ τὸν λέγοντα, φροντίζουσι καὶ θέμα νὰ ἐκλέξωσιν ἐπίκαιρόν τε καὶ ἐπαγωγὸν καὶ νὰ πραγματευθῶσιν αὐτὸ ὅσον οἶόν τε γλαφυρῶς καὶ εὐνοήτως. Εἰς τὴν σειράν τῶν ἀναγνωσμάτων τούτων ἀνήκει καὶ ἡ διατριβὴ τοῦ Κουρτίου, ἧς δημοσιεύομεν παρακατιόντες τὴν μετάφρασιν. Ὡς θὰ ἴδῃ ὁ ἀναγνώστης, ὁ κ. Κούρτιος ἀκροθιγῶς μόνον ἄπτεται πολλῶν ζητημάτων, ἅτινα ὁ Παρνασσὸς προσπαθεῖ ἀπὸ τινος καὶ θὰ προσπαθήσῃ διὰ παντὸς μέσου νὰ καταστήσῃ γνωστὰ εἰς τοὺς παρ' ἡμῖν φιλαρχαίους, ἐπιμένει δὲ μάλιστα εἰς ἐκεῖνα τὰ πορίσματα ὅσα ὑπέθετε προσιτότερα εἰς τὸ ἀκροατήριον αὐτοῦ, ὅπερ ἄλλως εὐτύχησε νὰ ἴδῃ τὰ πλεῖστα τῶν περὶ ὧν λόγος ἔργων ἐν γυ-

ψίνοις ἐκμαγείοις ἐκτεθειμένα ἐν Βερολίῳ. Ἄς ἐλπίσωμεν ὅτι καὶ ἡμεῖς οἱ ἐν Ἀθήναις διατρίβοντες θὰ εὐτυχήσωμεν νὰ ἴδωμεν ἐν βραχεῖ χρόνῳ τὰ ριστουργήματα τῆς Ὀλυμπίας, ἂν μὴ ἐν πρωτοτύπῳ αὐτὰ μεταφερόμενα ἐνταῦθα, ἀλλὰ καὶ ἐν ἐκμαγείοις δυνάμενοι νὰ ἐγείρωσι καὶ ἐν ἡμῖν τὸν θερμὸν ἐκεῖνον ἐνθουσιασμὸν ὑφ' οὗ διαπνέεται τὸ ἐνταῦθα δημοσιευόμενον ἀνάγνωσμα τοῦ Κουρτίου, ἀνδρὸς ἰδιαζόντως πάντοτε ἀγαπήσαντος τὴν Ὀλυμπίαν καὶ συντείναντος ἐν τοῖς πρώτοις εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῶν αὐτόθι κατακεχωσμένων θησαυρῶν τῆς ἀρχαίας τέχνης.

Ἐκαταμέμφονται μὲν τῶν ἡμετέρων ἀναγνωσμάτων, ὅτι στερούμενα συναφείας ἐσωτερικῆς ἐξέρχονται ὡς ἔπη πτερόεντα εἰς τὸν κόσμον καὶ διὰ βραχείας χρόνου ἀμνηστοῦνται. Ἀλλὰ δύνανται ὅμως καὶ παρορμήσεις ἐλαφραὶ νὰ φήσωσιν ἔχνη ἐν οἷς βλαστάνει ὁ σπὸρος μελλούσης καρποφορίας. Τινὰ δὲ τῶν ἀναγνωσμάτων ἔχουσιν ἤδη τὴν ἱστορίαν των. Οὕτω δὲ ἐλάλησα ἐνταῦθα πρὸ ἐτῶν εἴκοσι καὶ ἑπτὰ περὶ τῶν κατακεχωσμένων κειμηλίων τῆς Ὀλυμπίας, ἅτινα δὲν ἔπρεπε νὰ φεθῶσιν ἐν τῇ ἱλύϊ, οἱ δὲ λόγοι μου εὔρον τόπον ἀγαθόν. Ὅτε δ' ἔφθασεν ἡ προσήκουσα ὥρα, ὑπὸ τὴν ἀκτῖνα τοῦ ἡλίου τῆς εἰρήνης ἐβλάστησεν ὁ σπὸρος, καὶ μετὰ τρεῖς βραχείας περιόδους ἀνασκαφῶν ἐχρειάσθη νὰ διασκευασθῶσιν ἤδη αἱ μέγιστα ἀΐθουσαι, ἅς ἡδυνάμεθα νὰ διαθέσωμεν ἐνταῦθα, ἵνα ἐνώσωμέν τινὰ τῶν ἀνακαλυφθέντων καλλιτεχνημάτων εἰς μουσεῖον Ὀλυμπικόν.

Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν διατρίβομεν ἄνευ ἀναπαύσεως περὶ τὴν συγκομιδὴν τῶν καρπῶν, εὐλαβοῦμεθα δικαίως νὰ παρὰσχῶμεν ἔκθεσιν περὶ τοῦ θειασμοῦ. Ἀλλὰ τὸ κατ' ἐμὲ ἐθεώρησα χρέος μου νὰ ὑπερικήσω τοῦτον τὸν ὄκνον καὶ, ἐκφράζων τὴν εὐγνωμοσύνην μου διὰ τὴν εὐμενῆ ἀποδοχὴν τοῦ πρώτου μου ἐκείνου ἀναγνώστατος, νὰ ἐξαγγείλω ἐπιθεώρησιν τινὰ περὶ τῆς σημερινῆς θέσεως τῆς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ κράτους ἀναληφθείσης, ὑπὸ δὲ τῆς ζωηρᾶς συμπαθείας τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ παρακολουθηθείσης ἐπιχειρήσεως, πειρώμενος νὰ παραστήσω διὰ βραχέων τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτῆς σημασίαν.

Ἄρχομαι δ' ἐξ ἐκείνων ὅσα ἐνταῦθα μόνον συντόμως νὰ δηλωθῶσι δύνανται.

Ὡς ἡ χώρα τῶν Ἑλλήνων εἶνε πλουσίως ἐσχηματισμένη διὰ τῶν κοιλάδων, ὁμοίως καὶ ὁ λαὸς ἦτο ποικίλος τὰ τ' ἔθιμα καὶ τὴν γλῶσσαν. Ἐκ τῶν διαλέκτων αὐτοῦ τινὲς ὀλίγαι μόνον διεμορφώθησαν ἐν ταῖς συγγραφαῖς, τῶν δὲ λοιπῶν ἔχομεν ἀτελῆ τινὰ γνῶσιν, περιελθοῦσαν εἰς ἡμᾶς ἐκ τῶν συλλογῶν τῶν Ἀλεξανδρίνων γραμματικῶν διὰ πολλῶν χειρῶν ἐν εἰδήσεσιν ἀπὸ σπασμέναις.

Περὶ τοῦτο λοιπὸν ἐγένοντο αἱ ἐπιγραφαὶ βᾶσις νέα τῆς ἐπιστήμης, αἱ δ' ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνευρεθεῖσαι, ὧν ὁ ἀριθμὸς ἀνέρχεται ἤδη εἰς ὑπερτετρακοσίας, εἶνε ἰδιαζόντως σπουδαῖαι, ἐπειδὴ ἡ διάλεκτος τῶν Ἡλείων οὔτινες διέμει-

ναν μακρότερον χρόνον ἢ ἄλλαι φυλαὶ ἐν ἀγροτικαῖς οἰκίησιν ἦτο γνωστὴ ἡμῖν λίαν ἀτελῶς καὶ νῦν γνωρίζεται ἐκ μνημείων μεθ' ὧν τῶν ιδιοτήτων, αἵτινες διετηρήθησαν πολλῶ μακρότερον ἢ ὅσον ἡδυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν.

Ἄλλὰ δὲν πρόκειται περὶ μιᾶς διαλέκτου, ἐπειδὴ ἕνεκα τῆς εἰς τοὺς Ἑλληνας ἰδιαζούσης φιλοπατρίας ἔγραψον ἐν Ὀλυμπίᾳ οἱ μὲν Ἴωνες τὴν ἰωνικὴν, οἱ δὲ Ἀργεῖοι τὴν ἀργεῖαν διάλεκτον, οἱ δὲ Ἀρκάδες τὴν ἀρκαδικήν. Ὡς ἐκ τούτου ἀποκτῶμεν ἐν γένει διὰ τὴν γνώσιν δημῶδους γραφῆς καὶ γλώσσης νέαν καὶ ποικίλην ὕλην.

Σπουδαιόταται δὲ πασῶν εἶνε αἱ χαλκαῖ ἐπιγραφαί, τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα, λεπτὰ ἐλάσματα προσκατῶμενα εἰς τοὺς τοίχους τῶν ἱερῶν ἢ πλάκες ἐξ ἀδρότερου μετάλλου, στολιζόμεναι διὰ κοσμημάτων καὶ ἰδρυόμεναι ὡς μνημεῖα παρὰ τὰς ὁδοὺς.

Πολλῶ δὲ περισσώτεραι καὶ κάλλιον διατετηρημέναι εἶνε αἱ ἐπὶ λίθου ἐπιγραφαὶ κατὰ τὰς βᾶσεις τῶν ἀγαλμάτων μετὰ τὰ ὀνόματα τῶν ἀναθέντων τὸ ἀγαλμα ὡς καὶ τῶν ποιησάντων αὐτὰ μόνων ἢ μετ' ἄλλων.

Ἐκτὸς δὲ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν περιοριζομένων εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ἀναθέτου, εὑρῆνται ἄλλαι ἀναφέρουσαι ἐμμέτρως τὸν λόγον τῆς ἀναθέσεως. Ἐν τούτοις ἄρα ἔχομεν πλουσίαν πηγὴν διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν τεχνιτῶν ὡς καὶ νέα δοκίμια ποιήσεως ἐπιγραμματικῆς καὶ πλουσίαν διδασκαλίαν περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν οἱ Ἕλληνες ἵδρουν καὶ ἐτοποθέτουσιν τοὺς ἀνδριάντας αὐτῶν.

Διὰ δὲ τὴν ἑλληνικὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἔχομεν ὕλην πλουσιωτάτην, ὅση ἴσως οὐδαμοῦ ἦλθεν εἰς φῶς ἐν οὕτω στενῶ χώρῳ ἐν χρόνῳ βραχυτάτῳ. Ἀναλογισθῶμεν ὅποσον ἀτελής ἔμεινε μετὰ πολυτελεῖς ἐργασίας ἢ γνώσεις τοῦ ναοῦ τῆς Ἐφέσου, ἐν ᾧ ἐνταῦθα οὐ μόνον διεσαφηνίσθη ὁ ναὸς τοῦ Διὸς, τὸ σπουδαιότατον τοῦτο ἀνάλογον τοῦ Παρθενῶνος, κατὰ τε τὸ διάγραμμα αὐτοῦ καὶ τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν κατασκευὴν, ἀλλ' ἐξεχώσθησαν ἔτι δύο ἄλλοι περίστυλοι ναοὶ, τὸ Ἡραῖον καὶ τὸ Μητροῖον, ἐκάτερον ἰδιόρρυθμον καὶ διατηρούμενον ἐν ἀξιολόγοις λειψάνοις. Καὶ ἄλλων δὲ κτισμάτων, ὧν διεσώζετο μόνον τὸ ὄνομα, ἀναφαίνονται ἐνταῦθα κατὰ πρῶτον λείψανα ἀσφαλῆ, οἷον τὸ Πρυτανεῖον μετὰ ἐστίας καὶ ἐστιατορίου, τὸ Γυμνάσιον μετὰ παλαιστρας καὶ δωματίων, ἢ σειρὰ τῶν δέκα καὶ τριῶν θησαυρῶν ἐχόντων σχῆμα ναοῦ, αἱ τὸν ἱερὸν χώρον περιβάλλουσαι στοαὶ κατὰ τὰς ἐσωτερικὰς πλευρὰς τοῦ περιδόλου, αἱ μεγάλαι καὶ μικραὶ περίστυλοι πύλαι καὶ τὸ μεγαλοπρεπὲς κτίριον τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων τὸ συνενοῦν μετὰ δεξαμενῆς ὕδατος λημπρᾶς ἔχθου ἀνδριάντων ἀρχιτεκτονικῶς διατεθειμένον.

Ἄλλὰ, τὸ κυριώτατον, ταῦτα πάντα δὲν εἶνε μνημεῖα διεσκαδασμένα, ἀναφανέντα τυχαίως τῆδε κάκεισε, ἀλλὰ μέλη ἐνὸς ἄλλου. Εἶνε σύστημα κατασκευῶν οἰκείων πρὸς ἀλλήλας, τμημά τι κόσμου ἑλληνικοῦ, ἀναδυόμενον κατ' ὀλίγον ἐκ τοῦ βᾶθους, ὡς τις νῆσος καταδεδουκῆ, μετὰ τῶν βω-

μῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἀναθημάτων, ἀρχαίων καὶ θεωρικῶν οἰκῶν, καὶ δὴ τοιοῦτό τι τμημα ἑλληνικῆς γῆς, ὅπερ ἐχρειάζετο πάντοτε νάναπλάσωμεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ φαντασίᾳ ὅτε ἀνεγινώσκομεν τὰ ἐπινίκια τοῦ Πινδάρου καὶ ἠθέλομεν νάναπαραστήσωμεν τὸν βίον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐν τῇ ἰδιαζούσῃ αὐτῷ ἀναπτύξει. Διὰ τοῦτο δὲ κατὰ τὸ πρῶτόν μου ἀνᾶγνωσμα περὶ Ὀλυμπίας ἐπέδειξα σχεδιογράφημα, ἐν ᾧ ἀπεπειρώμην τῇ βοήθειᾳ τοῦ φίλου μου Στράκ ἐπὶ τῇ βᾶσει τῆς περιγραφῆς τοῦ Παυσανίου μετὰ πολλὰς ὁμοίας ἀποπειράς νάποκαταστήσω τὸ διάγραμμα τῆς Ὀλυμπίας. Τίς δὲ ἡδύνατο νὰ μαντεύσῃ ὅτι θὰ ἐπεφυλάσσοτο ἡμῖν ἡ τύχη, νάποκαλύψωμεν ἡμεῖς αὐτοὶ τὰρχαῖα κτίρια δίκην ἑλληνικῆς τινος Πομπηέας καὶ ὅτι θὰ δυνηθῶμεν νὰ μετρήσωμεν αὐτοὶ ἐπὶ τῶν ἀρχαίων κτιρίων τὸν πόδα ὅστις ὑπόκειται ὡς βᾶσις τῶν οἰκοδομῶν αὐτῶν;

Χαρακτηριστικὸν εἶνε διὰ πᾶν ὃ τι ἔπλασαν οἱ Ἕλληνες ὅτι εἶνε μικρότερον καὶ ἐπιεικέστερον ἢ οἷον ἐφραναζόμεθα αὐτό. Οὕτω δὴ εἶχομεν φαντασθῆ καὶ τὴν Ἄλτιν, ἣτις ἐπὶ χίλια ὄλα ἔτη ὑπῆρξε κοινὸς τόπος ἀγῶνων τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ἑλληνιζάντων, πολὺ μᾶλλον ἐκτεταμένην καὶ μεγαλοπρεπεστέραν.

Ἄλλὰ καὶ ἐνταῦθα τὸ κινεῖν εἰς θαυμασμόν δὲν εἶνε τὸ μῆκος τῶν τῶπων, οὐδὲ τὸ μεγαλεῖον εὐρυχώρων κατασκευῶν, ἀλλὰ τὸ πλῆθος συμβολικῶν μνημείων συνηθροισμένων πυκνῶν ἐντὸς ὀρίων στενῶν ἀπὸ τῶν χρόνων καθ' οὓς οἱ Ἕλληνες περιῆσαν ἑαυτοῖς ἐνταῦθα τὴν ἡρωικὴν Ῥώμην μεθ' ἧς ἐξεδίωξαν τῆς χώρας αὐτῶν τὰς στρατιὰς τῶν Περσῶν μέχρι τῶν κατωτέρων αἰώνων καθ' οὓς πλὴν τῶν ἑλληνικῶν πόλεων ἐφιλοτιμοῦντο νὰ συναγωνίζωνται ἐν Ὀλυμπίᾳ οἱ βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας, οἱ Ῥωμαῖοι καὶ οἱ βάρβαροι, πιστούμενοι τὴν παρ' αὐτῶν συμμετοχὴν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας.

Διὰ τοῦτο δ' ἐν τοῖς μέχρι τοῦδε ἀνακαλυφθεῖσι μνημείοις ἀντιπροσωπεύονται πάντες οἱ χρόνοι καὶ τὰ εἶδη τῆς ἀρχαίας τέχνης, ἢ δὲ ἡμετέρα μετρία Ὀλυμπικὴ ἔκθεσις εἶνε θησαυροφυλάκιον ἐν ᾧ διανοιγόνται νέαι ὄψεις εἰς τὴν καθόλου ἑλληνικὴν τέχνην ὅταν ὁ βλέπων ἔχῃ ὀξύ τὸ βλέμμα.

Ἀληθῶς εἶνε καὶ τὸ βλέπειν τέχνη ἧς πρέπει τις νὰ εἶνε κάτοχος, καὶ παρ' ὀλίγοις μόνον δυνάμεθα νὰ προῦποθέσωμεν ὑπάρχον τοῦθ' ὅπερ εἶνε κυριώτατος ὅρος τῆς κατανοήσεως τῆς ἀρχαίας τέχνης, δηλαδὴ τὴν ἀτάρακτον ἀφοσίωσιν καὶ τὸ αὐστηρὸν τῆς θεωρίας, ἀποκνοῦν νὰ καταστρέψῃ τὴν ἐμποιοῦμένην ἐντύπωσιν διὰ κρίσεως κατεσπευσμένης. Αὐτὸς ὁ γενάρχης τῆς γερμανικῆς ἐπιστήμης τῆς τέχνης, ὁ Βίγκελμαν, κηρύττει ὡς πρῶτον κανόνα «μὴ ζῆτει νάνακαλύψῃς τὰς ἐλλείψεις καὶ ἀτελείας ἐν τοῖς καλλιτεχνήμασι πρὶν ἢ ἔμαθῃς νὰ εὕρῃς τὸ καλόν».

Δὲν ἠνοίξαμεν δὲ τὴν γῆν τῆς Ἄλτεως μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ εὕρωμεν μόνον πρότυπα καλλιτεχνήματα, προκαλοῦντα τὸν θαυμασμόν διὰ τε τὴν ἐμπνεύσαν αὐτὰ ἰδέαν καὶ τὴν τεχνικὴν αὐτῶν ἐκτέλεσιν· ἀλλ' ἀρχεῖον τῆς

ιστορικές ἠθέλωμεν νὰποκαλύψωμεν καὶ νὰ πεισθῶμεν ἴσα ἴσα περὶ τοῦτου, ὅποια τις ὑπῆρξεν ἡ οἰκοδομικὴ τέχνη καὶ ἡ γλυπτικὴ ἕξω τῶν Ἀθηναίων.

Τὴν ἑλληνικὴν τέχνην ἐγνωρίζομεν παραπολὺ μονομερῶς ἐκ μνημείων ἀθηναϊκῶν. Δὲν εἶνε λοιπὸν πρόοδος τῆς ἐπιστήμης τὸ νὰ βλέπωμεν ὅποια τις ὑπῆρξεν ἡ ἐργασία ἐκεῖ ἔνθα δὲν ὑφίσταντο οὕτως ἐξαιρέτοι εὐτυχεῖς περιστάσεις ὡς ἐν ταῖς Ἀθήναις τῶν χρόνων τοῦ Περικλέους;

Ἄλλὰ τὰ εὐρήματα τῆς Ὀλυμπίας δὲν συντείνουσι μόνον εἰς τοῦτο, νὰ διασαφηνίσωσι πληρέστερον τὰ μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως, τὰ ὅλως ἰδιόζουσαν κατέχοντα θέσιν. Ἐπειδὴ οἱ καλλιτέχνη τῶν Ἀθηναίων ἐμαθήτευσαν παρὰ Πελοποννησίοις, τὰ μέχρι τοῦδε ἀνακαλυφθέντα ἀποτελοῦσι συμπληρωσιν οὐσιώδη τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Φειδίου καὶ μετ' αὐτούς.

Διὰ τὴν χαλκοτυπίαν ἡ Ὀλυμπία ἦτο τὸ πλουσιώτατον μουσεῖον τοῦ ἀρχαίου κόσμου, καίτοι δὲ τὰ ἐκ χαλκοῦ καλλιτεχνήματα εἶνε τὰ μάλιστα ἀπολεσθέντα, οὐχ ἦττον τὰ ἐξ αὐτῶν περισωθέντα εἶνε τόσῳ σπουδαιότερα δι' ἡμᾶς ὅσα μᾶλλον στερούμεθα καθόλου πολλῶν χαλκῶν ἔργων τῆς κυρίας Ἑλλάδος. Πληθὺς μεγάλῃ χυτῶν ζυθίων ἐκ χαλκοῦ ἀνηκόντων εἰς τὰναθήματα τὰ ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς ναοῖς, παριστῶσι τὸν δημῶδη τρόπον, καθ' ὃν οἱ πτωχοὶ ἐδωροφόρουσι τοῖς θεοῖς αὐτῶν.

Οἱ δὲ ὑποστάται ἱερῶν σκευῶν ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις ἐκοσμοῦντο διὰ χαλκῶν ἀναγλύφων σφυρηλάτων. Ἐν τοιοῦτον ἐσώθη τέλειον, εἶνε δὲ μνημεῖον ἐκτάκτως σπουδαῖον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης, δεικνύον ἡμῖν τὴν ἑλληνικὴν πλαστικὴν κατεχομένην ἔτι ὑπὸ τοῦ κοσμητικοῦ τρόπου τῆς ἀσσυριακῆς τέχνης: ὡς δείγματα δὲ τῆς περαιτέρας ἐλευτέρας ἀναπτύξεως τῆς πελοποννησιακῆς χαλκουργίας πρόκεινται ἡμῖν πολλὰ ἐγχώρια ὄπλα, ἀγγεῖα, κεφαλαὶ θεῶν καὶ μέλη ἀνθρώπων.

Ἄλλὰ καὶ λίθινα ἔργα ἀρχαίων χρόνων παρουσιάζονται ὁσημέραι πλείω, θεῶν ἀγάλματα ἄκαμπτα τρόπου αἰγυπτιακοῦ, συμπλέγματα ἀγωνιζομένων διαπνεόμενα ὑπὸ πάθους χαλεποῦ, ἅτινα φαίνονται ἀνήκοντα εἰς μετόπας καὶ ἀετώματα, δύνανται δὲ νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὰ αἰγυπτιακά ἔργα. Βλέπομεν πῶς ἐν τῇ πτωχῇ λίθων χώρα μετεχειρίζοντο διὰ τὴν γλυπτικὴν πηλὸν καὶ εὐτελεῆ τιτανόλιθον. Ἐκάστη δὲ ἡμέρα παρέχει νέαν ὕλην πρὸς ἱστορίαν τινὰ τῆς δημῶδους τέχνης ἐν τῇ ἑλληνίδι χώρᾳ.

Αὐτὸς ὁ ναὸς τοῦ Διὸς ἐνέχει τμημὰ τι ἱστορίας τῆς τέχνης. Ἐκ τοῦ κογχυλικίου λίθου τοῦ τεμνομένου ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ἀλφειοῦ ἐκτίσθη ὑπὸ τεκτόνων ἐγχωρίων, ὧν πρότυπον τοῦ αὐστηροῦ τρόπου τοῦ δωρίου ῥυθμοῦ. Ἐγχωρία δὲ ὑπῆρξε καὶ ἡ τέχνη ἡ διακοσμήσασα τὸν ναὸν διὰ τῶν λιθίνων ἀναγλύφων, ἅτινα, συμπληρωθέντα δι' εὐτυχῶν εὐρημάτων, ἔδειξαν ἡμῖν ὅτι διεπράξαν ἐν τῇ γλυπτικῇ οἱ ἐντόπιοι, ἕως ἐκλήθησαν οἱ ἐξ Ἀθηναίων καλλιτέχνη, ἵνα ἐν προσθήκῃ μέρει διασκευάσωσι τὸν ναὸν ἐσωτερικῶς τε

καὶ ἐξωτερικῶς, καταλλήλως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν χρόνων. Ἡ δὲ σύνταξις τῶν μετοπῶν τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς πλευρᾶς, ὡς συνηθροίσασμεν αὐτάς ἐν τῇ ἐκθέσει τῶν Ὀλυμπιακῶν ἐκτύπων, δεικνύει ἔτι καὶ ἐν αὐταῖς δρατὴν πρόοδον ἀπὸ τοῦ ἀκαμποῦς καὶ συνθηματικοῦ εἰς κίνησιν ὁσημέραι ἐλευθερωτέραν.

Ἡ προσοχὴ ἡμῶν ἦτο κυρίως ἐστραμμένη πρὸς τὰετώματα, ἡ δὲ ἄοκνος ἐργασία δὲν ἀπέβη ματαία, ἐπειδὴ ἀπὸ ἐβδομάδος εἰς ἐβδομάδα ἀπεσπῶντο ἀπὸ τῆς ἐλώδους γῆς ἀγάλματα νέα. Ἐβλέπομεν δὲ μέλος μετὰ μέλος ἀναφαινομένας τὰς ἠρωϊκὰς μορφὰς οἷα ἐπλάσθησαν πρὸ δύο χιλιετηρίδων καὶ ὑπερέκειν, ἐκ νέου συναρμοζόμενας εἰς ἓν ὅλον ζῶν, οἷονεὶ δύο ποιήματα τῆς ἀρχαιότητος, ἐκ λαβυρίνθου στίχων ἀπεσπασμένων ἀποκτῶντα ἐκ νέου ἐνότητα καὶ γινόμενα κατὰληπτά, δύο μεγάλας κοσμοϊστορικᾶς εἰκόνας καλλιτεχνῶν ἐξόχων, δύο συνθέσεις, ἐξ εἰκοσι καὶ ἐνὸς μαρμαρίνων κολοσσῶν ἑκατέρων, ὧν ἐπειρώμεθα νὰ φαντασθῶμεν ἐνδεῆ τινὰ παράστασιν κατὰ τὰς περιγραφὰς τῶν ἀρχαίων, καὶ περὶ ὧν νῦν δύναμαι νὰ προῦποθέσω, ὅτι πρόκεινται εἰς τὰς ὄψεις πάντων ὅσοι ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πόλει ἔχουσι τινὰ φροντίδα περὶ τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης.

Κοινὸν δ' εἶνε καὶ εἰς τὰ δύο ἀετώματα τὸ ὅτι ἕκαστον αὐτῶν εἶνε ἐξαιρησμένον ὑπὸ διαφόρων χειρῶν καὶ ὅτι ἡ τεχνικὴ ἐκτέλεσις δὲν εἶνε ἀνάλογος πρὸς τὴν ἰδέαν τῶν τεχνιτῶν. Ἄς ἀναλογισθῶμεν ὅτι τὸ κυριώτατον ἔργον περὶ ὃ ἐστράφη ἡ προσοχὴ κατὰ τὴν ἀποτελέσειν τοῦ ναοῦ ἦτο τὸ ἐντὸς αὐτοῦ ἀγαλμα τοῦ Διὸς, τὸ ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος λαμπρότατον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ὕλην αὐτοῦ φαρτὸν κολοσσαῖον ἔργον. Τοῦτο ἦτο τὸ μάλιστα θρησκευτικὸν ἔργον καὶ πρὸς ποίησιν αὐτοῦ ἡδύνατο νὰ διαθήσῃ ὁ Φειδίας ἀριθμὸν ἰκανὸν δεδιδραγμένων τεχνιτῶν, ἐργαστήριον κομισθὲν ἐξ Ἀθηναίων μετὰ πάντων τῶν χειρωδῶν. Ἄλλὰ κατὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ἐν τοῖς ἀετοῖς ἀγαλμάτων οἱ ξένοι καλλιτέχνη ἔπρεπε νὰ οἰκονομηθῶσιν ὅπως ὅπως, ἐπειδὴ λιθοξοοὶ δὲν ἡδύναντο νὰ ἐπιδημήτωσιν ἐν πλήθει μεγάλῳ οἶον ἀπῆτουν αἱ μεγάλα ἐργασίαι, αἵτινες κατὰ παραγγελίαν τῶν ἀρχόντων τοῦ ναοῦ ἔπρεπε νὰ ἐτοιμασθῶσιν ἐν τακτῇ τινι προθεσίᾳ.

Καὶ ἐν τῷ Παρθενῶνι εἶνε ἡ ἐργασία ἀνομοία, ἀλλ' εἶνε ὁμοῦς τὰ πάντα ποιήματα ἐργαστηρίου ἐγχωρίου, ἐπιτηρουμένου κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ὑπὸ πολιτῶν φιλοτέχνων, ἔργον ἐφ' οὗ ἐνδιέτριβε τὸ βλέμμα τοῦ Περικλέους, παρέχοντος πλουσίως πάντα τὰ προσήκοντα μέσα, ἐπειδὴ δι' αὐτὸν ἦτο συμφέρον πολιτικὸν νὰ καταστῶσιν ἀπαράμιλλα τὰ καλλιτεχνήματα τῶν Ἀθηναίων καὶ νὰνταποκρίνωσιν εἰς τὰς αὐστηροτάτας τῶν ἀπαιτήσεων καὶ αὐτὰ τὰ ἐν ὑψηλοῖς ἀετώμασιν ἐκτεθειμένα ἀγάλματα. Ἐν δὲ Ὀλυμπίᾳ ἡ ἀπτική τέχνη ἦτο φυτὸν ἐπίεσακτον: διὰ τοῦτο δὲ τινὰ μὲν, οἷον ἡ παράστασις γυμνῶν μελῶν, εἶνε ἀμωμα, ἀλλ' ἐν πολλοῖς ἡ ἐργασία εἶνε τις οἶον μαθητικὴ, περὶ δὲ τὴν κατεργασίαν τῶν ἐνδυμάτων ἔλειπε ἐπιμέλεια καὶ ἐπι-

στήμη. Οἱ τεχνῖται εἰργάζοντο ταχέως ἕνα ἀποπερατώσει τὰ κατὰ τὰ συμβόλαια παραγγελθέντα. Πολλὰ τῶν καθ' ἕκαστον ἀφίνοντο ἕνα δηλωθῶσι διὰ χρώματος καὶ τὸ σύνολον ἐλάμβανε μᾶλλον ἢ κατὰ τὰ ὅμοια ἐν Ἀθῆναις ἔργα τὸν χαρακτήρα πλαστικῆς διακοσμητικῆς.

Ὅποια τις δὲ ἡ ἐκτέλεσις ἀττικῶν προτύπων ἐκτὸς τῶν Ἀθηνῶν βλέπομεν δὴ καὶ ἐν τοῖς γλυπτικοῖς ἔργοις τῆς Ἀλικαρνασσοῦ, εἰς δὲ τὰ μεγάλα συμπλέγματα τοῦ ἀττικοῦ ἐργαστηρίου ἀποδίδεται ἰδιαζόντως ἡ ἕξις καὶ σπανία αὕτη ἀρετὴ, ὅτι ἐξῆλθον τέλεια ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ καλλιτέχνου.

Τοσαῦτα περὶ τῆς τεχνικῆς κατεργασίας τῶν δύο ἀετώματων, ἅτινα ἄλλως διαφέρουσιν ἀλλήλων ὅσον τις δύναται νὰ φαντασθῇ.

Ἄν ὁ αὐτὸς καλλιτέχνης ὁ πλάσας τὴν Νίκην εἶνε ὁ γλύπτης τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετοῦ, δὲν ἔχομεν δ' ἐπαρκεῖς λόγους νὰ μπισθῆσῶμεν τοῦτο, ὀφείλομεν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐν τῇ συνθέσει ταύτῃ ἠσθάνετο ἑαυτὸν δεδεδεσμένον ἐν θέματι ὅπερ παρῆγε μὲν μικρὰν ἀφορμὴν εἰς ἐπίνοιαν εὐφυᾶ, ἀλλ' οὐτινος ἢ ὑπόθεσις δὲν ἠδύνατο νὰ αντικατασταθῇ ὑπ' ἄλλου καταλληλοτέρου. Ἐπειδὴ τί θὰ ἠδύνατο νὰ παρασταθῇ καταλληλότερον ἐν τῇ προσόψει τοῦ ναοῦ, εἴθα συνήθως προστίμων παραστάσεις ἡρεμίας, ἢ ἡ ἐπιούσα ἀρματοδρομία, ἣτις μέλλει νὰ ποθῇ κρίσιμος διὰ τὴν τύχην τῆς χώρας καὶ τοῦ βασιλικοῦ αὐτῆς οἴκου;

Τοῦ πολυταράχου θορύβου προηγεῖται ἡρεμία σεμνὴ, τῆς καταγίδος ἢ νηνεμίας.

Ὅσον καὶ ἂν βλάπτηται ἡ ἐντύπωσις τοῦ ὄλου ὑπὸ τῆς ἐλλείψεως κεφαλῶν τινων οὐπὼ εὐρεθειῶν, ἀναγνωρίζομεν ὅμως τὴν ἐπιτακτικὴν ἡρεμίαν τοῦ Διὸς ὑφ' οὗ τὴν προεδρίαν συνέρχονται οἱ ἀντιμαχόμενοι, τὴν ἀγρίαν τοῦ Οἴνομάου ὄρμην καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ τὴν σύννουν στάσιν. Ὁ Πέλοψ ἴσταται κεκλιμένῃ ἔχων τὴν κεφαλὴν μετ' ἐπιεικείας παρὰ τὴν μνηστὴν αὐτοῦ, οἱ δὲ ἠνίοχοι ἀναμένουσι κρατοῦντες τὰ ἡνία ἐν ταῖς χερσίν. Ὅπισθεν δὲ τῶν τεθρίπων κλίνονται οἱ γέροντες ἐν σκέψεσι ζητοῦντες νὰ μαντεύσῳσι τὸ μέλλον, ἐν ᾧ ἐν ταῖς γωνίαις ἀναπαυτικῶς ἐξηπλωμένοι κατάκεινται οἱ θεοὶ τῶν ποταμῶν, ὧν ὁ Ἀλφειὸς διακρίνεται εὐκόλως ὡς πρεσβύτερος ἀπὸ τοῦ νεανικοῦ Κλαδέου, στηριζομένου ἐπὶ τοῦ ἀγκῶνος.

Ἄν δ' ἀντιληφθῶμεν τῶν ἀγαλμάτων τούτων, ἅτινα δὲν δυνάμεθα νὰ κατηγορήσωμεν ὡς στερούμενα καταλλήλου χαρακτηριστικῆς δυνάμεως, ἐν τῇ πρὸς ἄλληλα σχέσει καὶ φαντασθῶμεν τὴν ὑψηλὴν αὐτῶν θέσιν ὄντων ὄρατῶν μακρὰν ὑπὲρ τὴν εἰσοδὸν τῆς ἀρχαϊκῆς δωρίου στοᾶς τοῦ ναοῦ, ἕνω τῶν δένδρων καὶ τῶν στοίχων τῶν ἀγαλμάτων τῆς Ἄλτεις, θὰ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι τὰγάλματα τοῦ ἀετώματος τοῦ Παιωνίου ἐν τῇ ἀφελεῖ αὐτῶν ἀπλότητι καὶ τῇ ἱερᾷ σεμνότητι ἀναγκαστικῶς ἐνεποιοῦν ἀίσθησιν εὐπρεπείας καὶ μεγαλείου.

Τὰ δ' ἔργα τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἰδίως εἰς τὸ δυτικὸν ἀέτωμα.

Ἐνταῦθα τὸ δέλτα τοῦ τυμπάνου περιλαμβάνει ἀγῶνα χαλεπὸν καὶ ἐμμανῆ, τὸν εἰς δὲ ἀπέληξαν οἱ γάμοι τοῦ Πειρίθου, ὄχλον συστάδων ἀγωνιζομένων. Ἀλλὰ τὰ συστήματα ταῦτα τῶν ἀγαλμάτων, ἀνὰ δύο ἢ καὶ τρία, εἶνε διατεταγμένα ρυθμικῶς ὡς αἱ στροφαὶ ἀρχαίου χορικοῦ ᾄσματος, ἐκ δὲ τοῦ μέσου τῆς τύβης ὑπερέχει θεϊκὴ τις μορφή ἐν μεγαλοπρεπεῖ ἡρεμίας, ἐν ᾧ κατὰ τὰς γωνίας Νύμφαι προσβλέπουσαι τὸν ἀγῶνα ἀποπερατοῦσι τὸ ὄλον ἡσύχως πρὸς τὰ ἄκρα.

Ἐνταῦθα ἀναγνωρίζομεν τὸ κράτος πνεύματος ἰσοτίμου πρὸς τᾶριστα τῶν συγχρόνων, ὅπερ ἐν τῇ εὐτολίμῃ τοῦ πλάττειν καὶ τῇ ἐμμέτρῳ εὐπρεπείᾳ ὑπομιμνήσκει τὸν Αἰσχύλον. Τὸ δ' ἔργον αὐτοῦ, συμπληρόνον τὴν ἡμετέραν γῶσιν τῆς συγχρόνου πλαστικῆς διὰ σειρᾶς κεφαλῶν καλῶς σωζομένων, μεταφέρει ἡμᾶς εἰς ἐποχὴν τῆς μεταβάσεως ἀπὸ μιᾶς τέχνης εἰς τὴν ἄλλην.

Ἐν τῇ κεφαλῇ τοῦ θεοῦ, δὲν ἀναγνωρίζω ὡς τὸν Ἀπόλλωνα, ἐπικρατεῖ ἔτι αὐστηρὰ τις ἀρχαιοπρέπεια, ἣτις ξενίζει ἡμᾶς ἀπαντῶσα παρὰ τινι τῶν νεωτέρων συγχρόνων τοῦ Φειδίου. Ἐκ δὲ τῆς ὄψεως τῶν γυναικῶν ἀπαυγάζει καλλονὴν ἰδεώδη, ἣν ὁ τεχνίτης δὲν ἤθελε οὐδ' ἐν τῇ στιγμῇ τῆς μεγίστης ἀμνηστίας νὰ διαφθεῖρῃ διὰ τῆς ἐκφράσεως τοῦ φόβου, ἐν ᾧ αἱ κεφαλαὶ τῶν Κενταύρων καταδεικνύουσι τὴν ἀγρίαν ὕβριν τῆς παροιίας, αἱ δὲ δούλαι, κείμεναι κατὰ γῆς, ἐκφράζουσι χυδαῖον φόβον ἐν τῷ τύπῳ τῆς βραχιαρῆς αὐτῶν μορφῆς.

Ἐνταῦθα διαφαίνεται ἡ χαρακτὴρ τῆς τέχνης ἐργαζομένης κατὰ φυσικὴν ἀλήθειαν, οὐπὼ γνωστὸς ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Περικλέους. Ἐνταῦθα ὑπάρχει τις ἐμφανὴς πρόοδος πρὸς τὸ δραματικόν, ἐπειδὴ, ὡς ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Σοφοκλῆς παριστῶσι τοὺς παρ' αὐτοῖς ποιμένας, φύλακας καὶ ἀγγέλους λαλοῦντας ἄλλην γλῶσσαν παρὰ τοὺς ἥρωας, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἐν κολοσσοῖς μαρμαρίνοις εἶνε αὐστηρῶς διακεκριμένοι αἱ κοινωνικαὶ τάξεις.

Διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης ὀλίγοι ὑπάρχουσι συνθέσεις οὕτω διδακτικαὶ ὡς τὸ δυτικὸν ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς, ἐπειδὴ ἐνταῦθα βλέπομεν προφανῶς τὴν προχωροῦσαν ἀνάπτυξιν.

Ἡ ἐπικὴ ἡρεμία τοῦ Φειδίου δὲν ἐπήρκει τὸ ἐξῆς, ἐπέζητετο δὲ ἡ αὐξήσις τῆς ἐμποιομένης ἐντυπώσεως. Ἐντεῦθεν ἡ συσσώρευσις ὑποθέσεων πολλῶν ἐν ἐνὶ συμπλέγματι, ὡς παρατηροῦμεν καὶ ἐν τῇ ζυφόρῳ τοῦ ναοῦ τῆς Φιγαλείας. Ἡ δὲ φορὰ αὕτη τῆς τέχνης, ἢ ὑπερβάλλουσα τὰς τάσεις τοῦ Φειδίου, παρατηρεῖται καὶ ἐν τῷ καθ' ἑαυτὸ ἀγάλματι δι' οὗ ὁ Παιώνιος ἠθέλε νὰ καταστήσῃ δῆλον τοῖς Πελοποννησίοις ὅτι ἠδύνατο νὰ διαπράξῃ, ἀκολουθῶν ἐλευθέρως τῷ ἰδίῳ ἑαυτοῦ πνεύματι. Ἡ Νίκη αὐτοῦ εἶνε θρίαμβος τῆς ἀττικῆς γλυπτικῆς· ὁ δὲ ἀργὸς ὄγκος τοῦ λίθου γίνεται οἰονεὶ ἀφανὴς

ὄτε βλέπομεν τὴν θεὸν καθιπταμένην ἐκ τοῦ Ὀλύμπου διὰ τῶν μεγάλων αὐτῆς πτερύγων.

Οὕτω δὴ τὰ ὀλυμπικά εὐρήματα συμπληροῦσιν ὅσα γνωρίζομεν περὶ τοῦ αἰῶνος τοῦ Περικλέους.

Δύο καλλιτέχναι ἔξοχον κατέχοντες θέσιν, ὧν ὁ ἕτερος, ὁ Ἀλκαμένης, καταριθμεῖται τρίτος μετὰ τὸν Φειδίαν καὶ Πραξιτέλην καὶ ἦτο ὁ κυριώτατος ἀντιπρόσωπος τῆς ἀττικῆς τέχνης μετὰ τὸν Φειδίαν, παρίστανται τὸ πρῶτον ἤδη διὰ μεγάλων αὐτῶν συνθέσεων πρὸ τῶν ἡμετέρων ὀφθαλμῶν, καὶ τῶρα καθίσταται ἐν τῶν σπουδαιωτάτων προβλημάτων τῆς ἐπιστήμης ἢ ἐξεύρεσις τοῦ τρόπου καθ' ὃν θάναπλάσωμεν τὰ ἔργα αὐτῶν καὶ θὰ μάθωμεν κατ' ὀλίγον νὰ ἐννοῶμεν αὐτὰ ὡσημέραι κάλλιον.

Ὅσα μέχρι τοῦδε ἀνέφερον ἐζητήσαμεν καὶ εὔρομεν. Ἄλλ' ὅ τι εὐρίσκεται χωρὶς νὰ ζητηθῆ καὶ δωρεῖται ἡμῖν οἰοεὶ ἔρματον χαροποιοῦν μάλιστα πάντων τοῦτο εἶνε τᾶνθη τῆς ζωῆς, οὕτω δὲ καὶ τῆς ἡμετέρας ἐργασίας ἀνθος εἶνε ὁ νεανικός ἐκεῖνος θεὸς ὅστις ἐκεῖτο ἐκεῖ ἔνθα εἶχεν ἀφιερῶθῆ, ὡς εἰ πιστός τις φρουρός, ἐν τῷ χώματι κατακεκρυμμένος, ἔχων τοὺς πόδας ἀποκεκρουμένους, τὴν δὲ ὄψιν ἐστραμμένην πρὸς τὴν γῆν, ὁ Ἐρμῆς τοῦ Πραξιτέλους.

Ἄν διὰ τὰγάλατα τῶν ἀετωμάτων εἶνε ἀναγκαῖα σοβαρωτέρα τις μελέτη ἵνα κατανοήσωμεν αὐτὰ, ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦτο προκαλεῖ πανήγυριν ἀκῆρατον τῶν ὀφθαλμῶν καὶ ἄκοπον ἀπόλαυσιν διὰ πᾶν εὐαίσθητον ὄμμα. Τὸ καλλιτέχνημα τοῦτο παρέχει διὰ τὴν ἀρίστην αὐτοῦ διατήρησιν ἅμα μὲν τέρψιν ἄμεσον, ἅμα δ' ἐπαρκῆ διδασκαλίαν, καταλαμβάνον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς πλαστικῆς θέσιν σπουδαίαν.

Ἐπὶ αἰῶνας ὅλους εἶχεν ἡ τέχνη παραστήσει θεοῦ ἐν μορφῇ ἀνθρωπίνῃ, ἀλλ' ἐτηροῦντο εὐλαβῶς ὀριά τινα περὶ τὴν ἐξανθρώπισιν. Οἱ θεοὶ ἐν τῷ Παρθενῶνι εἶνε μορφαὶ φαιδραὶ, βεῖα ζώοντες, ἀναλλοίωτον ἔχοντες τὴν ψυχικὴν διάθεσιν καὶ κατὰ τὸ δυτικὸν δὲ ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς δὲν ἐτόλμων ἀκόμη νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν ὄψιν τοῦ θεοῦ ἔκφρασιν πάθους.

Ἀλλὰ μετὰ τὸν Φειδίαν καὶ Ἀλκαμένην ἡ τέχνη προέβη περαιτέρω, ὑπήχθησαν δὲ καὶ οἱ θεοὶ εἰς τὸν κόσμον τῶν συναισθημάτων τῶν ἀνακινούντων τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν. Ὁ Διόνυσος παρίσταται αὐτὸς χαίρων ἐπὶ τῇ δωρεᾷ τὴν παρέχει τοῖς θνητοῖς, ὁ δὲ Ἀπόλλων τρυφᾷ θελγόμενος ὑπὸ τῶν μελωδιῶν καὶ ἡ Ἀφροδίτη αἰσθάνεται τὸ κράτος τοῦ ἔρωτος.

Οὕτω δ' ἐνεκονίζεται κεκινημένος τις ψυχικός βίος ἐν τῇ λαμπρᾷ ὄψει τῶν θεῶν, τοῦτο δὲ ἦτο εἰς τῶν λεπτοτάτων, ἀλλὰ καὶ κυριωτάτων νεωτερισμῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς πλαστικῆς. Ὁ εἰσηγησάμενος δὲ τοῦτον ἦν πρὸ παντὸς ἄλλου ὁ Πραξιτέλης καὶ διὰ τοῦτο ἐθεωρεῖτο ὡς *κατῶν* ἐν τῇ τέχνῃ, ὡς ἀριστοτέχνης παρὰ τὸν Φειδίαν.

Ὅ τι ἐθήρα δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκφρασθῆ διὰ χαλκοῦ, διὰ τοῦτο δὲ ἦτο ὁ μάλιστα κλασικός ἐν τῇ κατεργασίᾳ τοῦ μαρμάρου, ὅπερ ὅσῳ σκληρότερον

εἶνε, τόσῳ πληρέστερον καὶ μαλακώτερον δύναται νὰ ποδώσῃ τὸν ψυχικὸν βίον.

Ῥίψωμεν λοιπὸν τὸ βλέμμα ἐπὶ τὸ ἔργον τῆς χειρὸς του, τὸ πρῶτον πρωτότυπον ἔργον τοῦ καλλιτέχνου ὅπερ εὐτυχοῦμεν νὰ προσβλέψωμεν ἡμεῖς οἱ ἐπιγενέστεροι.

Ὁ Ἐρμῆς ἦτο μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος ὁ δεύτερος νεανίας ἐν τῷ Ὀλύμπῳ.

Ἀρχαῖος φυσικός θεὸς καταγόμενος ἐκ βορρᾶ, θεὸς ποιμένων, διετήρησεν ἀπ' ἐναντίας τῷ Ἀπόλλωνι χαρακτηριστῆρα τραχύτερον καὶ ἀγροικότερον, αἱ δ' ἐνέργειαι αὐτοῦ εἶνε σωματικώτεραι μᾶλλον καὶ ἐξωτερικαί· ἀλλὰ διὰ ταῦτα δὲν εἶνε φύσις ὑποδεστέρα, ἀλλ' ὁ ἀληθῶς ἀγαπητὸς τοῦ λαοῦ καὶ τὸ ἐναργές πρότυπον τῆς αὐτοῦ νεότητος ἥτις αὐξάνει ὡς αὐτὸς περισπεύδουσα ὑπὸ τὴν εὐλογίαν τῶν μεσημβρινῶν ἄστρων εὐρωστος καὶ νεαλῆς.

Εὐφραίνόμενος μέγα ἐπὶ τῇ τέχνῃ του χαίρει σπεύδων ἀπανταχοῦ ἔνθα εἶνε ἀναγκαῖα βοήθεια ταχεῖα, ἰδίως πρὸς παιδία στερηθέντα τῶν γονέων, οὕτω δὲ καὶ ἐνταῦθα πρὸς τὸν μικρὸν Βάκχον, οὗ ἡ μήτηρ πρὸ τῆς γεντήσεως τοῦ παιδὸς κατεκάθη ὑπὸ τοῦ κερανοῦ τοῦ Διὸς.

Ἡ ἀττικὴ τέχνη ἡγάπα τοιαῦτα συμπλέγματα, εἰς ἃ παρεῖχεν οὐσίαν ἐπαγωγὸν ἢ φιλόστοργος μέριμνα περὶ ἀβοηθήτου τινὸς ὄντος. Οὕτω δὲ παρῆσθη ὁ πατήρ τοῦ Πραξιτέλους τὴν Εἰρήνην φέρουσαν ἐν τῷ κόλπῳ τὸν παῖδα τὸν παριστῶντα τὴν εὐλογίαν τῆς εἰρήνης. Οὕτω βλέπομεν ἐπὶ νομισμάτων ἐκείνων τῶν χρόνων τὸν Ἀρκάδα, μέλλοντα γενάρχην τοῦ ἀρκαδικοῦ λαοῦ, φερόμενον ἐν σπουδῇ ὑπὸ τοῦ Ἐρμοῦ ἔνθα αἱ Νύμφαι ἀναμύνουσι τὸ βρέφος.

Ἄλλη ὑπόθεσις ἦτο ἡ παράστασις τοῦ Ἐρμοῦ ἀναπαυομένου κατὰ τὴν ἐσπευσμένην αὐτοῦ πορείαν. Ἐπρόκειτο νὰ παρασταθῆ οὐ μόνον ὡς θεράπων ἄλλων, ὡς πειθήνιος καὶ ἀπροφάσιτος ἄγγελος τοῦ Διὸς, εἰς τοῦτο μόνον ἀποβλέπων, πῶς νὰ ποθέσῃ ὡς τάχιστα τὸ βᾶρος αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς τις φιλόπαις, ἀγαπητῶς ἔχων περὶ τὴν αὐτῷ ἀνατεθεῖσαν ἐντολήν. Διὰ τοῦτο στήριζεται καθ' ὁδὸν εἰς πρέμνον δένδρου, ἐφ' ὃ ἔρριψε τὸν μανδύαν αὐτοῦ, ἵνα παίξῃ ἐν εὐαρέστῳ ῥαστώνῃ μετὰ τοῦ παιδός. Κρατεῖ δὲ πρὸ αὐτοῦ, ὡς φανταζόμεθα, βότρυον ἵνα δηλώσῃ αὐτῷ ἐν παιδιᾷ τὸν μέλλοντα αὐτοῦ βίον. Ὁ παῖς εἶνε ὑπὲρ μέτρον μικρός, ἵνα μὴ παραβλάπτῃται ἢ ἐντύπωσις τοῦ κυρίου προσώπου, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἔννοιαν τὸ οὐσιῶδες εἶνε τὸ παιδίον, ὁ δὲ στέφανος, οὐτινος ἡ θέσις εἶνε ἔτι ὀρατὴ κατὰ τὸ ὀπισθοκράνιον, ἦτο πιθανῶς στέφανος κισσοῦ, τὸ ἐπίσημον σύμβολον τοῦ Διονύσου. Εἶνε δὲ τὸ παιδίον οὐχί τι ἀμήχανον καὶ σκαῖον ὡς τὰ κοινὰ θνητὰ παιδία. Οἰκειῶς ἐπιθέτει τὴν μικρὰν του χεῖρα ἐπὶ τὸν σιβαρόν ὦμον τοῦ Ἐρμοῦ, ἀντερεῖδον δὲ τὸν πόδα πρὸς τὸ στέλεχος τοῦ δένδρου, ἐπαίρεται εὐκίνητον καὶ ἐλαφρὸν ἐκ τῶν σπαργάνων, ἵνα συλλάβῃ μετὰ νοημοσύνης τὴν ὀπώραν. Τὸ δὲ κηρύκειον, ὅπερ ἔφερον ὁ Ἐρμῆς ἐν τῇ ἀριστερᾷ, ὑπομιμνήσκει ὅτι κατ' ἐντολήν τοῦ Διὸς ἀνέλαβε τὴν φροντίδα τῆς διαπαιδαγωγήσεως τοῦ μικροῦ ἀδελφοῦ.

Εἶνε ἐπίχαρι διπλοῦν ἀγαλμα, σκηνή οἰκογενειακὴ ἄνευ πατρὸς καὶ μητρὸς, σύμπλεγμα ἔμπλεων ποικίλων σχέσεων, τμήμα ἱστορίας θεϊκῆς, καὶ ὅμως ἀνθρωπίνως εὐνόητον καὶ σαφές, διαπνεόμενον ὑπὸ πάθους, ἀλλ' ἤρεμον καὶ εἰρηνικόν, μεστὸν θυμῆρους ἀρμονίας. Ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἑρμοῦ εἶνε κεκλιμένη πρὸς τὸ παιδίον, ἀλλὰ χωρὶς νὰ προσβλέπη αὐτό, καὶ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ νομίσωμεν, ἐκ πρώτης ὄψεως, ὅτι τὸ ἀγαλμα ἀποστερεῖται διὰ τοῦτο ἐνότητος καὶ αὐταρκείας.

Ἄλλ' ἂν προσέξωμεν εἰς τὴν στάσιν τῶν ἀρχαίων ἀγαλμάτων, εὐρίσκομεν ἐν τοῖς κατ' αὐτὴν τροπῇ ἀξίαν λόγου. Κατ' ἀρχὰς μὲν ἡ κεφαλὴ ἴστατο ἐπὶ τοῦ κορμοῦ ὀρθία ὡς ἐν τοῖς ἀρχαίοις ξυλίνοις ξοάνοις. Ἐπειτα δ' ἐλαφρὰ τις κλίσις ἔτεινε νὰ μετριάσῃ τὴν ἀτενῆ αὐστηρότητα καὶ νὰ ὑπαινωχθῇ τὴν εὐμενῆ παρὰ τοῦ θεοῦ ἀκρόασιν τῶν ἀνθρωπίνων λιτῶν, ὡς τοῦτο συμβαίνει ἐν διαστήμοις κεφαλαῖς τοῦ Διὸς ἔγκειται δ' ἐν τῇ στάσει ταύτῃ καὶ ἡ ἔκφρασις τοῦ σύννου καὶ τοῦ ἀπέχοντος τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἀπράγμωνος πνευματικοῦ βίου, οἷόν τι θαυμάζομεν ἐν καλαῖς κεφαλαῖς τῆς Ἀθηνᾶς. Σφοδρότερα δὲ τις κίνησις αὐξάνει τὴν ἔκφρασιν τοῦ πάθους καὶ προσήκει εἰς τὸ πνεῦμα ἐποχῆς ἥτις ἐξηνθώπισε μᾶλλον μᾶλλον τοὺς θεοὺς. Ἡ κεφαλὴ, κεκλιμένη μὲν πρὸς τὸ πλάγιον, ὑποδηλοῖ μανικὸν τινα ἐνθουσιασμὸν ὡς ἐν τῷ Ἀπόλλωνι τῷ κιθαρῳδῷ, κατεσταλμένη δὲ πρὸς τὰ ἔμπροσθεν, ἐμποιεῖ τὴν αἰσθησὶν ἡρεμαίας μελαγχολίας. Διὰ τοῦτο δὲ τὸ κάλλιστον ἀγαλμα Ἑρμοῦ τὸ σωζόμενον πρὸ τῆς εὐρέσεως τούτου τοῦ Ὀλυμπικοῦ, τὸ τοῦ Βελβεδέρε, ὅπερ ἀνεγνώριζεν ὁ Πουσσίνος ὡς τὸ τελειότατον πρότυπον ἀνδρικής εὐμορφίας, ἐθεωρεῖτο ὡς Ἀντίροος ἐπὶ δύο ὄλους αἰῶνας μέχρι τοῦ Βισκόντη.

Τοῦ ἀγάλματος δὲ τούτου, ὅπερ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἦτο μοναδικόν, εὐρέθησαν κατ' ὀλίγον πολλὰ ὅμοια ἔργα. Πρέπει λοιπὸν νὰ ὑπῆρξε διάσημόν τι καὶ περιλάλητον πρωτότυπον ἔργον, περὶ οὗ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐποιήθη μετὰ τὸν Φειδίαν καὶ πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἂν δ' ὑπῆρχέ τις ἀμφιβολία περὶ τοῦ ἂν ὁ παριστάμενος ὑπὸ τούτων τῶν καλλιτεχνημάτων εἶνε θεὸς ἢ θνητὸς, ὁ λόγος τούτου εἶνε ποιά τις εὐαισθησία ἀλλοτρία ἀπὸ τῶν ἀρχαίων παραστάσεων τῶν θεῶν, παρέχουσα αὐτοῖς νεωτερικώτερον τινα χαρακτῆρα. Τὸ ὑπεράνθρωπον τῶν θεῶν μετριάζεται ἐν αὐτοῖς ὑπὸ τινος ῥαθυμίας, ὁ δὲ θεὸς πλησιάζει οὕτως ἐγγὺς ἡμῶν, ὥστε δυνάμεθα οἰοῦναι νὰ ἐνωτισθῶμεν αὐτοῦ καὶ νὰ μάθωμεν εἰς ὅποιας σκέψεις εἶνε βεβουθισμένος. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Πραξιτέλης εἶνε ἐκεῖνος, ὃν γνωρίζομεν ὡς τὸν παραστήσαντα τοὺς Ὀλυμπίους νοοῦντας καὶ αἰσθανομένους κατ' ἄνθρωπον, ὡς τὸν ἀριστοτέχνην τὸν μάλιστα εὐδοκίμησαντα περὶ τὴν ἐπὶ τοῦ λίθου ἔκφρασιν τῶν λεπτοτάτων τοῦ πάθους δονήσεων, διὰ τοῦτο καὶ τὸν τύπον τοῦτον τοῦ Ἑρμοῦ ἀποδίδομεν εἰς τὴν τεχνοτροπίαν ἧς ἐκεῖνος ἐγένετο εἰσηγητής. Οἱ δὲ δύο οὗτοι ἀδελφοί, γεννηθέντες ἐν τῷ αὐτῷ πατρικῷ οἴκῳ, εὗρον τέλος

πάλιν ἀλλήλους καὶ ἴστανται ἐνταῦθα νῦν τὸ πρῶτον παρ' ἀλλήλους μεταξὺ τῶν κορινθιακῶν κίωνων τοῦ ἡμετέρου Ὁδείου.¹

Ἐκ τοῦ αὐτοῦ δ' ἐργαστηρίου προῆλθεν ὁ βατικανικός Ἑρως ὁ ἔχων κατεσταλμένον ὄνειρωδῶς τὸ βλέμμα καὶ ὁ πολλὸ θαυμάζόμενος καὶ πολλακίς ἐπακλήθεις Ἀπόλλων μετὰ τοῦ ἀνὰ τὸ στέλεχος τοῦ δένδρου ἀνέρποντος σαύρου. Τὸ καλλιτέχνημα δὲ τοῦτο ἔχει δι' ἡμᾶς ἰδιάζουσαν σημασίαν, ἐπειδὴ πρῶτον μὲν τὸ πρωτότυπον εἶνε πεπιστωμένον ἔργον τοῦ Πραξιτέλους, ἔπειτα δὲ βλέπομεν καὶ ἐνταῦθα τὸν θεὸν ἀσχολούμενον περὶ τι, χωρὶς νὰ τενίξῃ τοῦτο. Τὸ τόξον διευθύνεται κατὰ τοῦ ζῴου, ἀλλὰ τοῦ θεοῦ παίζοντος αἱ σκέψεις ἀπέπτησαν καὶ περιπλανῶνται ἐν ἄλλαις χώραις.

Ἀναλογιζόμενοι λοιπὸν ὅτι ἡ παράστασις τοῦ κόσμου τῆς νοήσεως ἦτο τὸ ἀντικείμενον, περὶ ὃ κατ' ἀρέσκειαν διέτριβε καὶ ἐν ᾧ διεκρίνετο ὁ Πραξιτέλης, ἐννοοῦμεν διὰ τίνα λόγον καὶ ὁ ἡμέτερος Ἑρμῆς προσβλέπει ὄνειρωδες. Ἴνα οἱ ὀφθαλμοὶ ᾧτιν ἐντεταμένοι ἐπὶ τὸν παῖδα, ἀπητεῖτο στάσις τῆς κεφαλῆς βεδιασμένη καὶ στροφή τῶν μυῶνων τοῦ λαιμοῦ ὑπερμέτρως μεγάλη. Καὶ θάπέκτα μὲν ἐκ τούτου τὸ ἀγαλμα ἐνότητα μᾶλλον συντεταγμένην, ἀλλὰ θὰ ἔχανε κάλλος καὶ ἐλευθερίαν. Ὡς δ' ἔχει νῦν, ἴσταται πρὸ ἡμῶν ὁ θεὸς ἐν πλήρει ἀφροντισίᾳ, σπουδάζων μὲν περὶ τὴν αὐτῷ ἀνατεθειμένην λειτουργίαν ἀλλ' ἄνευ ἐντάσεως ἀγωνιώδους, ἐνεργὸς ἀλλὰ καὶ σύναμα ἄγων φαιδρᾶν σχολῆν, πιστὸς τροφεὺς ἀλλὰ μετέχων Ὀλυμπικῆς βεβαιότητος, ἐλεύθερος καὶ αὐτάρκης, ἐν καλλονῇ ἀκτινοδύω καρπούμενος τῆς νεότητος αὐτοῦ τῆς αἰωνίου.

Διὰ τὴν ἔξοχον τέχνην τοῦ Πραξιτέλους ἦτο ἐντολή τὰ μάλιστα ἐπαγωγὸς ἢ παράστασις τοῦ θεοῦ τῆς παλαιστρας, τοῦ ἔχοντος στιβαρὰ τὰ μέλη, τοῦ ἀκατοπονήτου θερᾶποντος τοῦ Διὸς, ἀναπαυομένου ἐπιχαρίτως. Ἐχομεν ἤδη τὴν μετάβασιν εἰς τὸ ἀνθρώπειον, χωρὶς νὰ βλαβῇ ἢ εὐπρέπεια ἢ θεϊκὴ. Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ μέλη ὑπομιμνήσκουσι τοὺς ἀρχαίους χρόνους. Ἐν τοῖς εὐρέσιν ὤμοις καὶ τῇ ἀδρᾷ παραστάσει τῶν ὀστέων ἀναγνωρίζομεν ἔτι τὸν ἀρχαιότερον τρόπον τῆς πλαστικῆς ἀπ' ἐναντίας δὲ πάντα τὰ ἀπαλὰ μέλη ἐνέχουσι ἀνέκφραστον τρυφερότητα καὶ τὸ ὄλον σῶμα περιρρέει κυματισμὸς γραμμῶν αἵτινες κατολισθαίνουσι ἄνω καὶ κάτω, ὡς ἡ ἐπιφάνεια ὑδάτων ἐλαφρῶς ὑπὸ τοῦ ἀνέμου κινουμένων. Ἡ δὲ στάσις δεικνύει μᾶλλον ἐλαστικότητα ἢ ῥωμαλεότητα, πρὸς δὲ τὴν μαλακὴν στροφήν τῆς ὀσφύος ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν ἰσχυρὰν ὁ ὀριζοντίως καταπίπτων ὄγκος τοῦ ἱματίου, ὁμοίως ὡς ὁ χιτῶν τῆς ἀναδυομένης Ἀφροδίτης, τοῦ περιαλήτου καλλιτεχνήματος τοῦ Πραξιτέλους, οἷον καθορῶμεν αὐτὸ ἐν τοῖς νομίσμασι τῆς Κνίδου καὶ ἐν τοῖς ἀρίστοις τῶν σωζομένων ἀπομιμημάτων. Ἦτο δὲ αὕτη προφανῶς μία τῶν ἀρεστῶν ἐπαναλήψεων τοῦ μεγάλου καλλιτέχνου, ὅστις ἠδύ-

¹ Ἐννοεῖ ὁ συγγραφεὺς τὰ γύφισα ἀπεικμάγματα τοῦ Ὀλυμπικοῦ Ἑρμοῦ καὶ τοῦ ἀγάλματος τοῦ Βελβεδέρε τὰ ἐκτεθέντα ἐν τῇ τοῦ Βερολίνου Singakademie.

νατο ἐν ταῖς πτυχαῖς ἀποδείξει πῶς ἔλυε παίζων τὰ δυσχερέστατα προβλήματα ἐν τῇ κατεργασίᾳ τοῦ μαρμάρου.

Τὸ δὲ παρέχον ἡμῖν ἐπὶ τῇ θέᾳ τοῦ Ἑρμοῦ χάραν ἀμύθητον εἶνε τοῦτο πρὸ πάντων, ὅτι δὲν ἔχομεν πρὸ ἡμῶν ὡχρὰν ἀπομίμησιν, ἀλλ' ὅτι περὶ τὰ κατ' ἀλήθειαν πεπλασμένα πάρεργα ὡς καὶ ἐν τῇ ἰδεώδει κυρία εἰκὼν πρόκειται ἡμῖν ἔργον οἷον ἐξῆλθεν ἐκ χειρὸς τοῦ καλλιτεχνήσαντος αὐτὸ, ἔχον πλήρη τὴν νεκρὰν ἀκμὴν τοῦ πρωτοτύπου, οἷας δὲν δύναται νὰ ἐπιτύχη οὐδὲ ὁ ἐπιμελέστατος τῶν ἀπομιμουμένων. Περὶ τούτου δὲ μαρτυρεῖ καὶ ὁ τι ἔμεινεν ἔτι ἀτελείωτον, τὸ ὀπίσθιον μέρος· ἐκεῖ βλέπομεν ἔτι τὰς ὀξείας γραμμὰς ἔνθα ἡ σμίλη τοῦ γλύπτου ἀνεπαύθη, ἐπειδὴ δὲν ἦτο ἀναγκαῖον νὰ δοθῇ εἰς τὰ νῶτα ἡ ὑστάτη τελείωσις τῆς ἐπιφανείας, τοῦ ἀγάλματος ὄντος προωρισμένου νὰ ἐκτεθῇ ἐν τινι κόγχῃ. Περὶ τούτου δ' ἔτι ὠραιότερα μαρτυρία εἶνε πρὸ πάντων τὸ φέρον τὴν σφραγίδά ὑψίστης τελειώσεως, ἡ κεφαλή. Ἐπειδὴ, τοῦθ' ὅπερ κατὰ τὰς προτέρας βαθμίδας τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἑλληνικῆς τέχνης ἦτό τι ἐποσειῶδες καὶ ὅπερ ἐν τοῖς ἀγάλμασι τῶν θεῶν ἐλάχιστα πάντων ἐτόλμων νὰ ἐπεξεργασθῶσι — παραβληθῆτω ἐπὶ παραδειγματι ἡ ἑσπερημένη ἦθους θεϊκὴ κεφαλὴ ἐπὶ τοῦ λαμπροῦ κορμοῦ ἐν τῇ ἀετώματι τοῦ Ἀλκαμένου —, τοῦτο κατέστη νῦν, καὶ ἴσα ἴσα διὰ τοῦ Πραξιτέλου, τὸ κύριον. Οὕτω λοιπὸν καὶ ἐνταῦθα ὁ κολοφῶν τοῦ ὄλου εἶνε ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἑρμοῦ, ἡ νεκρικὴ κεφαλὴ ἡ πλήρης ἀδράς βίωτης, ἡ πρῶτος ὄψις μὲ τὸ ἐλαφρῶς ἠνεωγμένον στόμα, τοὺς βαθεῖς καὶ ἕμερον ἀπορρέοντας ὀφθαλμούς, τὸ μετρίως ἐρρυτιδωμένον μέτωπον, ὅπερ δεξιᾶ καὶ ἀριστερᾶ χωρίζεται ἀπὸ τῶν κροτάφων διὰ μεγάλων μυϊκῶν στιβάδων καὶ σκιάζει τὸ βλέμμα. Ἐν τῇ κεφαλῇ ταύτῃ οὐδεμίᾳ ὑπάρχει ἐπιφάνεια ἀργῆ, εἶνε δὲ τὰ πάντα οὕτω μεστὰ σχηματισμοῦ καὶ ζωῆς, ὥστε καὶ αὐτὴ ἡ κεφαλὴ τῆς μηλίας Ἀφροδίτης φαίνεται κατ' ἀντιπαραβολὴν κενή. Ἡ μαλακὴ χάρις ἡ περιβάλλουσα τὰς παρειάς, τὰ χεῖλη, τὸ γένειον μετὰ τοῦ λακκίσκου αὐτοῦ ἐξευγενίζεται διὰ τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἀρρενωπῆς αὐστηρότητος τῆς ἐφαπλουμένης ἐπὶ τῆς ὄψεως, ἡ δ' ἐν μικροῖς πυκνοῖς λόφοις οἰοεὶ ἐν παραχῇ ἀναφυομένη οὐλὴ κόμη εἶνε τὸ γνῶρισμα ὑπέρπλεω φυσικῆς δυνάμεως, οἷα ἐκφαίνεται ἐν τῇ ὀρθίῳ αὐχένι ὡς καὶ κατὰ τὰ στήθη καὶ τοὺς ὄμους.

Ἄρα τὸ καταλαμβάνον τὴν ψυχὴν ἡμῶν ἐπὶ τῇ θέᾳ τοῦ ἀγάλματος τούτου δὲν εἶνε ἡ ἀφογος εὐρυθμίας ἀνδρικῆς καλλονῆς, ἀλλ' ἡ πλησμονὴ τῆς ζωῆς, ἡ ἀρμονία ψυχῆς καὶ σώματος, ὁ ἠθικός χαρακτῆρ ἐ διαπνέων τὸν λίθον. Ἐκ τῆς θέας τοῦ προσώπου διαβλέπει τις ὅτι ἡ ψυχὴ ἡ ἐν αὐτῷ ἐνεκονιζομένη εἶνε καθυπερτέρα πόθων ἀγεννῶν οὐδὲ σαλεύεται ὑπὸ φιλαυτίας καὶ ἐπιθυμιῶν ἡδονικῶν. Ἐντεῦθεν ἡ λάμψις ἡσύχου εἰρήνης ἡ ἡρεμοῦσα ἐπὶ τούτου τοῦ ἀγάλματος, ἀπορρέοντος εἰρήνην καὶ χαράν.

Οὕτω δὴ ἐξανέτειλε διὰ τῆς εὐρέσεως τοῦ πλάσματος τούτου ἀστὴρ νέος, οὗ χαίροντες δεχόμεθα τὰς ἀκτίνας καὶ περὶ ὃν τὸ ἐξῆς θὰ ταχθῶσι τὰ

λοιπὰ ἔργα τοῦ Πραξιτέλου καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἰς ὄλον συμπαγέστερον, κατανοούμενα κάλλιον καὶ ἐκτιμώμενα ὀρθότερον. Ἐπειδὴ πάνθ' ὅσα εἶνε ἡμῖν γνωστὰ περὶ τοῦ ἀριστοτέχου συντάσσονται οὕτως ἀβιάστως εἰς τὰ ἐν τούτῳ τῷ ἔργῳ προκείμενα ἡμῖν ὥστε δὲν ἔχομεν ἀφορμὴν νὰ νομίσωμεν ὅτι ὁ Πραξιτέλης ὁ ἀναφερόμενος ὡς γλύπτην τούτου τοῦ ἔργου εἶνε ἀγνωστός τις ἔγγονος τοῦ ὁμώνυμου περιφανοῦς καλλιτέχου, ἐπίγονός τις τῆς κλασικῆς περιόδου τῆς τέχνης.

Ἡμεῖς δὲ χαίρομεν, ὅτι ἡ νέα αὕτη ἀποκάλυψις ἑλληνικῆς καλλονῆς δι' ἡμῶν πρώτων ἦλθεν εἰς φῶς καὶ ὅτι εἰς τὰ πολλὰ ἄτινα ἐζητήθησαν καὶ εὐρέθησαν, εἰς τὰ μνημεῖα τῆς γραφῆς καὶ γλώσσης, εἰς τοὺς θεμελιώδεις τοίχους τῶν οἰκοδομῶν καὶ κατασκευῶν ἐν τῷ ἱερῷ χώρῳ τῆς Ἀλτεως, εἰς τὰ ἔργα παλαιᾶς πελοποννησιακῆς τέχνης, εἰς τὰ μεγαλοπρεπῆ πλάσματα τοῦ Παιωνίου καὶ Ἀλκαμένους προσετέθη ὡς ἀπροσδόκητος θεωρικὴ δωρεὰ ὁ Ἑρμῆς τοῦ Πραξιτέλου, ἀμοιβὴ πλουσίας πάσης ἡμῶν ἐργασίας καὶ πάντων τῶν πόνων καὶ οἰοεὶ ἐχέγγυον, ὅτι τὸ πρὸ εἴκοσι καὶ ἑπτὰ ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἑδρας ταύτης ὑποκινήθην, ὑπὸ δὲ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ κράτους ἐν ἐλευθερίᾳ ἀγάπη πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην ἐπιχειρηθὲν ἔργον ἀπέβη διαρκὲς μνημεῖον τιμῆς διὰ τὸν γερμανικὸν λαὸν καὶ πηγὴ διὰ τὴν ζωηρὰν ἀναγνώρισιν τῶν μεγίστων χρόνων τῆς ἀρχαιότητος ἀνεξάντλητος ἐπὶ χρόνον μακρόν».

Σ. Π. Α.

ΠΟΙΚΙΛΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ

ΥΠΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Σ. ΚΟΝΤΟΥ.

§ 35.*

Παράλειψις λέξεως ἢ ῥήσεως, ἀναπλήρωσις. Διάλειμμα, πλήρωμα.

Οὐ μόνον κακαὶ ἀναγνώσεις ὑπὸ τῶν βιβλιογράφων ἐγίνοντο, αἵτινες διορθώσεως ἢ ἐπανορθώσεως ἐδέοντο, ἀλλὰ καὶ ἠφανίζοντο ἢ ἐξέπιπτον ἐκ τῶν βιβλίων ἄλλοτε μὲν λέξεις ἄλλοτε δὲ ῥήσεις βραχεῖαι ἢ μακραὶ, ἅς πολλάκις ἀνεπλήρουν ἢ προσετίθεσαν οἱ φιλοτιμούμενοι ἄρτιον καὶ ἀνελλιπῆ τὸν λόγον ἢ ἀποφῆνωσιν. Ἡφανίζοντο δ' αἱ λέξεις καὶ αἱ ῥήσεις ἢ διότι ὑπὸ τῶν γραφῶν παρεωρῶντο ὀπωσδήποτε καὶ παρελείποντο, ὅπερ συχνάκις συνέβαινε, ἢ διότι ἐβλάπτοντο καὶ ἐφθείροντο τὰντίγραφα ὑπὸ σητῶν μά-

* Ἴδε σελ. 50, 110, 203 271.

λιστα διαδιερωσόμενα. Τὰ συνήθως νῦν λεγόμενα χάσματα ὠνομάζοντο ὑπὸ τῶν παλαιότερων *διαλείμματα*, τὰ δὲ πρὸς ἀπαρτισμὸν τοῦ λόγου προστιθέμενα ἐκαλοῦντο *πληρώματα*.

Στράβ. σελ. 609 «Ἐπειδὴ δὲ ἤσθοντο τὴν σπουδὴν τῶν Ἀτταλικῶν βασιλέων, ὑφ' οἷς ἦν ἡ πόλις, ζητούντων βιβλία εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς ἐν Περγᾶμῳ βιβλιοθήκης, κατὰ γῆς ἔκρυψαν ἐν διώρυγί τινι ὑπὸ δὲ νοτίας καὶ στητῶν κακωθέντα ὅφε ποτε ἀπέδοντο οἱ ἀπὸ τοῦ γένους Ἀπελλικῶντι τῷ Τηίῳ πολλῶν ἀργυρίων τὰ τε Ἀριστοτέλους καὶ τὰ τοῦ Θεοφράστου βιβλία ἦν δὲ ὁ Ἀπελλικῶν φιλόδοξος μᾶλλον ἢ φιλόσοφος· διὸ καὶ ζητῶν ἐπανορθωσιν τῶν διαβρωμάτων εἰς ἀντίγραφα καινὰ μετήνεγκε τὴν γραφὴν ἀναπληρῶν οὐκ εὖ καὶ ἐξέδωκεν ἀμαρτᾶδων πλήρη τὰ βιβλία».

Γαλην. Τόμ. Ζ', σελ. 893 «Οὐ μόνον δὲ κατ' αὐτὸ διενήνοχεν ἡ ἐν τῷ ἔκτῳ τῶν Ἐπιδημιῶν ῥῆσις τῆς ἐν τῷ δευτέρῳ ἀλλὰ καὶ καθ' ὅσον ἐν τοῖς ἐφεξῆς — ἡ ἑτέρα συζυγία *παραλείπεται* παντάπασιν ἐν τῷ δευτέρῳ, ἐνδεικνυμένου κἀνταῦθα σαφῶς τοῦ γραφέως ἦτοι ῥαθυμίαν ἐσχάτην ἢ ῥαδιουργίαν· εἰ μὲν γὰρ ὄλας ὑπερέβαινε λέξεις, ἐσχάτως ἦν ῥαθυμος· εἰ δὲ τὰς ὁμοίας ἀλλήλαις ἀγνοῶν ὅπῃ διαφέρουσιν ἐν καὶ ταῦτὸν ἀμφοτέρας δηλοῦν ἐνόμιζεν, εἴτ' ἐξήρει τὴν ἑτέραν, εἰς ἄκρον ἀφίκτο περιεργίας ἐπανορθωτὴν αὐτῶν τῶν Ἰπποκράτους συγγραμμάτων οὐχ ὑπηρετὴν ἀποφαίνων. Τοῦτο μὲν δὴ χρήσιμόν ἐστι μεμνησθαι πρὸς πολλὰς τῶν ἀσαφῶν ῥήσεων, ἐν αἷς ἦτοι *παραλείπειθαι* τι πιθανόν ἐστίν ἢ παραγεγράφθαι (Γρ. *παρεγγεγράφθαι*)· οὐδὲν γὰρ κωλύει κατ' ἐκείνας ἦτοι τὸ λείπον προστιθέντας ἢ τὸ ἡμαρτημένον ἐπανορθοῦντας ἀπεργάζεσθαι τέλεόν τε καὶ ἀληθῆ τὸν λόγον» (Πρβ. καὶ σελ. 891 κέξ.). Τόμ. ΙΕ', σελ. 911 «Τὰ οὖν ἐν ἀρχῇ τῆς ῥήσεως *παραλείπεται*, ἀμαρτόντος τοῦ πρώτου βιβλιογράφου καὶ μετὰ ταῦτα μεινάσης τῆς ἀμαρτίας». Τόμ. ΙΣ', σελ. 688 «Διὸ καὶ πιθανῶς τις ἐπ' αὐτῆς τῆς ῥήσεως ἔλεγε λείπειν ἀπόφασιν τὴν ΜΗ *παραλείμμενην* ὑπὸ τοῦ πρώτου τὸ βιβλίον μεταγραψαμένου, καθάπερ καὶ ἄλλα πολλὰ πολλὰκις ἐν πολλοῖς βιβλίοις ὁμολόγηται τὰ μὲν *παραλείπειθαι*, τὰ δὲ ὑψηλλάχθαι, μηδενὸς ὑπερὸν ἐπανορθῶσαι τὰ ἡμαρτημένα τολμήσαντος». Τόμ. ΙΖ', σελ. 775 «Οὐ πάντως ἡ κύστις ἀλλ' ἐνδέχεται καὶ νεφροῦς· ὥσθ' ἡμαρτῆται φανερώς ὁ ἀφορισμός, ἦτοι γε αὐτοῦ τοῦ Ἰπποκράτους παριδόντος ὄλου τοῦ λόγου τὸ ἡμισυ μέρος ἢ τοῦ πρώτου βιβλιογράφου *παραλιπόντος*». Τόμ. ΙΗ', σελ. 654 «Ἐγγωρεῖ δὲ ταύτην *παραλείπειθαι* φάναι ὑπὸ τοῦ βιβλιογράφου, καθάπερ καὶ ἄλλα πολλὰ ἐν πολλοῖς βιβλίοις Ἰπποκράτους τε καὶ ἄλλων εὐρίσκωμεν τὰ μὲν ἡμαρτημένα φανερώς τὰ δὲ *παραλείμμενα*». Πρβ. καὶ σελ. 778 «τινὰ δὲ τοῦ χάρτου κοπέντος ἢ κατὰ τινα ἄλλην περίστασιν ἀπολομένου τοῦ γράμματος ἢ συγχυθέντος» καὶ Τόμ. ΙΖ', σελ. 795 «δυνατὸν γὰρ δὴ οὕτω καὶ λεπτήσιν ἰνὸς ἀπολωλείας συναπολέσθαι τὴν γραμμὴν ταύτην — καὶ κατ' ἀρχὰς εὐθὺς αὐτὴν ἀμυδρὰν γραφεῖσαν ἐξίτηλον ὑπὸ τοῦ χρόνου γενέσθαι».

Πάππ. Ἄλεξ. σελ. 1116,5 «καὶ γὰρ ἡμεῖς κατὰ πολλὰ μέρη διεφθαρμένοι ἐνετύχομεν ἀνάρχοις τε καὶ ἀτελέσι βιβλίοις». Πρβ. καὶ Ἀρτεμίδωρ. σελ. 2,9 Ἐρχ.

Ἐν τῇ Εὐαγγελικῇ Προπαρασκευῇ τοῦ Εὐσεβίου βιβλ. Δ', κεφ. Ζ' παρατίθεται περικοπὴ τοῦ Πορφυρίου, ἐν ἣ φέρεται «Ἐπεὶ κἀγὼ τοὺς θεοὺς μαρτύρομαι ὡς οὐδὲν οὔτε προστέθεικα οὔτε ἀφείλον τῶν χρησθέντων νοημάτων, εἰ μὴ που λέξιν ἡμαρτημένην διώρθωσα ἢ πρὸς τὸ σαφέστερον μεταβέβληκα ἢ τὸ μέτρον ἐλλείπον ἀνεπλήρωσα ἢ τι τῶν μὴ πρὸς τὴν πρόθεσιν συντεινόντων διέγραψα, τὸν δὲ νοῦν ἀκραιφνῆ τῶν ῥηθέντων διετήρησα, εὐλαβούμενος τὴν ἐκ τούτων ἀσέβειαν μᾶλλον ἢ τὴν ἐκ τῆς ἱεροσυλίας τιμωρὸν ἐπομένην δίκην».

Τὰ ὀνόματα *διάλειμμα* καὶ *πλήρωμα* βλέπει τις ἐν τοῖς εἰς Ἀριστοφάνη Σχολίαις Ὀρν. 1342 «Μετὰ τοῦτον ἐνὸς στίχου φέρουσί τινες *διάλειμμα* καὶ Ἀριστοφάνους *πλήρωμα* οὕτως·

ἔρῳ δ' ἐγὼ τι τῶν ἐν ὄρνισιν νομῶν».

Πρβ. καὶ Σφ. 1283 «Μετὰ τοῦτον *διάλειμμα* στίχων» καὶ «Μετὰ τὸ *διάλειμμα* ἐν πολλοῖς φέρεται κτέ.» καὶ «Ἡλιόδωρος· μετὰ τὸν στίχον τὸν γλωττοποιεῖν εἰς τὰ πορνεῖ· εἰσιόνθ' ἐκάστοτε

εἰσι τόποι ἐπτά ἔχοντες στιγμάς καὶ ἀλόγως, ὧν ἐκ προχείρου μὲν εὐρεῖν τὸν λόγον οὐκ ἔστι· τὰ δὲ τοιαῦτα πολλάκις εἶπον ὅτι ὑπολαμβάνω ἐν τοῖς πρώτοις ἀντιγράφοις φηκρέντα ὅτι μὲν τσαῦτα ἦν τὸν ἀριθμὸν γνωσθῆναι, οὐ μὴν τίνα».

Εἶνε δὲ καὶ ἐν κώδικι τοῦ Πλουτάρχου γεγραμμένον «Τὸ χωρίον τοῦτο ἀσαφέστατόν ἐστι διὰ τὸ πολλαχοῦ διαφθαρέντα τὰ τῶν παλαιῶν ἀντιγράφων μὴ δύνασθαι σώζειν τὴν συνέχειαν τοῦ λόγου. Καὶ εἶδον ἐγὼ παλαιὰν βίβλον, ἐν ἣ πολλαχοῦ *διαλείμματα* ἦν, ὡς μὴ δυναθέντος τοῦ γράφοντος εὐρεῖν τὰ λείποντα, ἐλπίσαντος δ' ἴσως εὐρήσειν ἀλλαχοῦ. Ἐνταῦθα μέντοι κατὰ συνέχειαν ἐγράφη τὰ διαλείποντα τῷ μηκέτι ἐλπίδας εἶναι τὰ λείποντα εὐρεθῆσθαι. Τοῦτ' αὐτὸ τοίνυν χρὴ νοεῖν καὶ πανταχοῦ τοῦ βιβλίου, ἔνθα τις τοιαύτη ἀσάφεια εὐρίσκειται.» (Ἴδε Κόβητον *Orat.* σελ. 67 καὶ *Miscell. Crit.* σελ. 517 κέξ.).

§ 36.

Ἀντιβάλλω (ἀντίγραφον ἢ ἀντίγραφα), *παραβάλλω*, ἀντεἰτάζω, *πααραγαγινώσκω*, ἀνταγαγινώσκω. *Ἀντιβολορ* ἢ *ἀντιβόλαιορ*.

Τῶν παρασκευαζομένων ἐκάστοτ' ἀντιγράφων ἐγένετο ὑπὸ τῶν ἐπιθυμούντων ὑγιῶς αὐτὰ καὶ ἀπταιστώσως νὰ ἔχωσιν ἐπιμελῆς ἀντιπαράθεσις πρὸς τὰ

ἐξ ὧν μετελαμβάνοντο ἢ πρὸς ἄλλα παλαιὰ καὶ σφαλμάτων ἀπηλλαγμένα. Καὶ ἄλλως δὲ πλημμελοῦς τῆς γραφῆς ἐν τινι βιβλίῳ ἐλεγχομένης ἢ ἀπορίας περὶ αὐτῆς ἀνακυπτούσης ἢ διαφωνίας κατὰ τὴν λέξιν ὑπαρχούσης ἢ διαλειμματός τινος φαινομένου, ἐκρίνετο ἀναγκαίαι ἢ παραβολὴ ἀντιγράφων πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς γνησίας ἐκφορᾶς ἢ πρὸς ἀπαλλαγὴν τῆς ἀμφιβολίας ἢ πρὸς ἐκλογὴν τῆς κρείττονος καὶ ἀποδεκτοτέρας λέξεως ἢ πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ λείποντος. Εὐρίσκονται δ' ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ οὐκ ὀλίγα ῥήματα ταπτόμενα ἐπὶ τοῦ ἐκτελοῦντος τὸ ἔργον τῆς ἀντιπαραθέσεως, ὡς ἀντιβάλλω, παραβάλλω, ἀρτεξετάζω, παραναγιγώσκω καὶ ἀρταναγιγώσκω. Τὸ παλαιότερον ἀντίγραφον, πρὸς ὃ ἐρρυθμίζετο τὸ διορθούμενον, ὠνομάζετο ἀντίβολον καὶ ἀντιδόλιον ἢ κατὰ τύπον Βυζαντικῶν ἀντιδόλιον (= ἀντιδόλιον). Συνέβαινε δὲ πολλάκις δι' ἔλλειψιν ἀκριβῶν καὶ ἀξιοπίστων ἀντιγράφων νὰ παραλαμβάνηται ὡς ἀντίβολον βιβλίον ἀνάπλεων ἀμαρτημάτων.

Ἀντιβάλλω - ἀντιβολή. Στράβ. σελ. 609 «καὶ βιβλιοπῶλαι τινες γραφεῖσι φαύλοις χρώμενοι καὶ οὐκ ἀντιβάλλοντες, ὅπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων συμβαίνει τῶν εἰς πρᾶσιν γραφομένων βιβλίων». σελ. 790 «πλὴν γὰρ τῆς τάξεως τὰ γε ἄλλα καὶ τῆ φράσει καὶ τῆ ἐπιχειρήσει ταῦτά ἐστι κείμενα παρ' ἀμοιότητος· ἐγὼ γοῦν ἀπορούμενος ἀντιγράφων εἰς τὴν ἀντιβολὴν ἐκ θατέρου θάτερον ἀντέβαλον». Εἰρήν. παρ' Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἱστορ. Β', κ', 2 «ὀρκίζω σε τὸν μεταγραφάμενον τὸ βιβλίον τοῦτο — ἵνα ἀντιβάλῃς ὃ μετεγράψω καὶ κατορθώσης αὐτὸ πρὸς τὸ ἀντίγραφον τοῦτο, ὅθεν μετεγράψω, ἐπιμελῶς». Γεώργ. Κεδρην. Τόμ. Α', σελ. 444 «οὔτε γὰρ δειπνήσαι ἔστιν ἡμῖν ἀντιβάλλουσι οὔτε δειπνήσασιν περιπατῆσαι καὶ διαναπαῦσαι τὰ σώματα ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς καιροῖς ἐκείνοις φιλοσοφεῖν καὶ ἀκριβοῦν τὰ ἀντίγραφα ἀναγκαζόμεθα», κτλ. Πρβ. καὶ Ψευδαριστέ. ΜΑ' «οἱ δὲ ἐπετέλουν ἕκαστα σύμφωνα ποιῶντες πρὸς ἑαυτοὺς ταῖς ἀντιβολαῖς» (Ἴδε Εἰνιχάνιον Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἱστορ. Τόμ. Γ', σελ. 220 καὶ Οἰκονόμον περὶ τῶν Ο' Τόμ. Β', σελ. 380).

Ἐν κώδιξιν εὐρέθη γεγραμμένον «Ἀντωνῆος ἀντέβαλεν, Πάμφιλος διόρθωσα» καὶ «ἀντεβλήθη πρὸς παλαιώτατον λίαν ἀντίγραφον» καὶ «ἀντεβλήθη δὲ πρὸς τὸ ἐν Καισαρείᾳ ἀντίγραφον τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ἀγίου Παμφίλου χειρὶ γεγραμμένον τοῦ αὐτοῦ» καὶ «ἕως ὧδε ἀντεβλήθη» (Ἴδε Κόβητον Ὑπερίδ. Ἐπιταφ. σελ. 27 καὶ Καιρ. Διαθ. σελ. XXVII καὶ Βέργκιον Ποιητ. Λυρ. σελ. VII ἐκδ. δ').

Ἐπειδὴ δὲ τῷ ἀντιβάλλειν παρέπεται τὸ διορθοῦν, διὰ τοῦτο παρὰ τῷ Ἑσυχίῳ ἀναγιγώσκειται Ἄντιβάλλει: ἀντιστρέφει ἢ διαβάλλει ἢ διορθοῦ ἢ ἐπιστρέφει».

Ἐν τοῖς τοῦ Εἰρηναίου παρ' Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἱστορ. Β', κ', 14 φέρεται

«συνελθόντων δὲ αὐτὸν ἐπὶ τὸ αὐτὸ παρὰ τῷ Πτολεμαίῳ καὶ συναρτιβαλόντων ἐκάστου τὴν ἑαυτοῦ ἐρμηνείαν, ὃ μὲν θεὸς ἐδοξάσθη, αἱ δὲ γραφαὶ ὄντως θεαὶ ἐγνώσθησαν». Πρβ. καὶ Κλήμ. Ἄλεξ. σελ. 410 ἐκάστου δὲ ἐν μέρει κατ' ἰδίαν ἐκάστην ἐρμηνεύσαντος προφητείαν συνέπνευσαν αἱ πᾶσαι ἐρμηνεῖαι συναρτιβληθεῖσαι καὶ τὰς διανοίας καὶ τὰς λέξεις».

Παραβάλλω καὶ ἀρτεξετάζω. Γαλην. Τόμ. ΙΗ', β', σελ. 321 «ἐπίσκεψαι μὲν πρῶτον εἰ μὴ τὸ βιβλίον ἠμάρτηται σου παραβάλλων τε καὶ ἀρτεξετάζων τοῖς ἀξιπίστοις ἀντιγράφοις». Πρβ. καὶ Ζωναρ. Ἐπιτ. Ἱστορ. Τόμ. Α', σελ. 310, 11 Δινδ. «καὶ μετὰ τὸ τέλος ὁμοῦ συνελθεῖν καὶ τὰς ἐκάστων συγγραφὰς παραβληθείσας ἀλλήλαις εὐρεθῆναι μῆτε κατὰ νοῦν μῆτε μῆ κατὰ λέξεις διαφωνούσας ἀλλὰ συμφώνους ἐν ἅπασιν».

Παρ' Ὀριγένειο Τόμ. Α', σελ. 240 ἀναγιγώσκειται «τὸ δ' ὅμοιον περὶ τὰ ὀνόματα σφάλμα πολλαχού τοῦ Νόμου καὶ τῶν Προφητῶν ἔστιν ἰδεῖν, ὡς ἠκριβώσαμεν ἀπὸ Ἑβραίων μαθόντες καὶ τοῖς ἀντιγράφοις αὐτῶν τὰ ἡμέτερα συγκρίνατες μαρτυρηθεῖν ὑπὸ τῶν μηδέπω διαστραφειῶν ἐκδόσεων Ἀκύλου καὶ Θεοδοτίωνος καὶ Συμμαχου», παρὰ δ' Εὐσεβίῳ Ἐκκλ. Ἱστορ. Β', κη', 16 κεῖται αἰ γὰρ τις θελήσει συγκομίσας αὐτῶν ἐκάστου τὰ ἀντίγραφα ἐξετάζειν πρὸς ἀλληλα, κατὰ πολὺ ἂν εὐροι διαφωνοῦντα» καὶ μετ' ὀλίγα «ἔνεστι γὰρ συγκρίναι τὰ πρότερον ὑπ' αὐτῶν κατασκευασθέντα τοῖς ὕστερον πάλιν ἐπιδιστραφεῖσι καὶ εὐρεῖν κατὰ πολὺ ἀπάρδοντα».

Σημειωτέον δ' ὅτι παρ' οὐδενὶ τῶν παλαιότερων τοῦ Ἀριστοτέλους κεῖται τὸ ῥῆμα συγκρίνω ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ παραβάλλω ἢ ἀντιπαραβάλλω. Ὁ Φρόνιχος γράφει σελ. 278 «Σύγκρισις: Πλούταρχος ἐπέγραψε σύγγραμμά τι τῶν αὐτοῦ Σύγκρισις Ἀριστοφάνους καὶ Μενάνδρου. Καὶ θαυμάζω πῶς φιλοσοφίας ἐπ' ἄκρον ἀφιγμένος καὶ σαφῶς εἰδὼς ὃ τι ποτὲ ἔστιν ἡ σύγκρισις ἐχρήσατο ἀδοκίμῳ φωνῇ. Ὅμοίως δὲ καὶ τὸ συγκρίνειν τόνδε τῶδε καὶ συνέκριεν ἠμάρτηται. Χρῆ οὖν ἀρτεξετάζειν καὶ παραβάλλειν λέγειν». Ἀκριβέστατα θὰ ἐπεξέλωμεν τὴν τε παλαιὰν καὶ τὴν μεταγενεστέραν χρῆσιν τοῦ ῥήματος συγκρίνω ἐν ἑτέρῳ τόπῳ.

Παραναγι(γ)ώσκω. Λογγίν. Ἄποσπ. Σ', 2 «ταῦτα γὰρ οὖν καὶ μάλιστα διημάρτηται» καὶ πάνυ βουλοίμην ἂν ἔλθεῖν μοι παρὰ σοῦ τὰ μετ' ἀκριβείας γεγραμμένα τοῦ παραναγιγῶναι μόνον, εἶτα ἀποπέμψαι πάλιν». Συνέσ. Ἐπιστ. ΕΖ', σελ. 217, α' «καὶ τοῖς ταχυγράφοις τὰ ἀντίτυπα δοῦναι τῶν τότε γραφέντων ἐπέταξεν, ἵνα, εἰ μὴ τυγχάνεις δεξάμενος τὴν ἐπιστολήν, ἔχῃς παραναγιγῶδες διακρίσαι τε καὶ πρὸς ἐμὲ διαπέμψασθαι τὰ μοιβαῖα» (Ἴδε Τούπιον Λογγίν. σελ. 529 Οὐδαισκ. καὶ Λοβέκκιον Φρον. σελ. 218. Πρβ. καὶ Stud. Curt. Τόμ. Γ', σελ. 91). Ἐν τῷ Λογίῳ Ἑρμῆ εἶνε τὰδε ὑπὸ τοῦ Κοβήτου γεγραμμένα «τὸ παραναγιγῶσκειν ὅτι ἐστὶν ὁ Ψευδα-

ρισταίος, ὡς ἔοικεν, ἀγνοεῖ· εἰ δὲ μή, ὁ Πτολεμαῖος ἠεροχάστο πρῶτον μὲν τῶν Ἑβραϊστὶ γεγραμμένων, εἶτα δὲ τῶν αὐτῶν αὖθις Ἑλληνιστὶ μεθερμηνευμένων, τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ παραταγῶσθαι, ὡς ἀντιβληθῆναι» (Τόμ. Α', σελ. 180. Πρβ. καὶ *Leipzig. Stud.* Τόμ. Α', σελ. 227).

Ἄρταγα(γ)ρώσκω. Φρόνιχ. σελ. 217 «Ἀρτιβαλεῖν: καὶ τοῦθ' ἕτερον τι σημαίνει καὶ ἑτέρως ὑπὸ τῶν πολλῶν λέγεται· σημαίνει γὰρ τοιοῦτόν τι, ὅσοτον τὸ ἀντιτιθέναι, λέγεται δὲ νῦν ἀντὶ τοῦ ἀρταγαγῶσαι» καὶ Σοφιστ. Προπαρ. σελ. 27,10 «Ἀρταγαγῶσαι: χρήσιμον, οὐκ ἀρτιβαλεῖν οὐδ' ἀρτεξτάσαι». Πρβ. καὶ Ἀνών. Συναγ. Λέξ. Χρησ. σελ. 410,31 «Ἀρταγαγῶσαι: οὐκ ἀρτιβαλεῖν. Οὕτω Κρατῖνος» (Ἰδε Μεινέκιον Ἀποσπ. Κωμ. Τόμ. Β', σελ. 190).

Ἀρτιβόλον ἢ ἀρτιβόλιν ἢ ἀρτιβόλαιον. Ἐν κώδικι τοῦ Δημοσθένους φέρεται σχόλιον εἰς σελ. 1440 «Αἱ τοιαῦται μεταθέσεις κατὰ λήθην τῆς ὄλης ὑφῆς τοῦ λόγου ἐκ τῆς τοῦ ἀρτιβόλου γεγονάσι τῶν φύλλων ἀναρμόστου συνθέσεως», ἐν δ' ἑτέρῳ αὐτοῦ κώδικι εὐρίσκεται γεγραμμένον «Ἐγράφη ἀπὸ ἀρτιβόλαιου μυριοσφάλτου» (Ἰδε Βοιμέλιον *Δημοσθ. Δημηγορ.* σελ. 268. Πρβ. καὶ Δινδάρφιον *Πολυβ.* Τόμ. Α', σελ. XXXIII). Ἐν τῇ Παλατινῇ Ἀνθολογίᾳ εἶνε προσγεγραμμένον βιβλ. ζ', 269 «Εἰς τὸ ἀρτιβόλιν οὐ κείται τοῦ κυροῦ Μιχαήλ. Πόθεν οὖν ἐγράφη οὐκ οἶδα» καὶ βιβλ. Ζ', 428 «Ἐωῶδε ἀντεβλήθη πρὸς τὸ ἀρτιβόλιν τοῦ κυροῦ Μιχαήλ καὶ διωρθώθη τινὰς πλὴν ὅτι κάκεινο σφάλματα εἶχεν» (Πρβ. Πόλακον *Μνημοσ.* 1877, σελ. 322).

Οὐδὲν δὲ κωλύει νὰ παραπηζώμεν τούτοις καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Βησσαρίωνος γεγραμμένα «Ἰστῶ ὁ ἀναγινώσκων τὸ παρὸν βιβλίον γεγράφθαι μὲν ἀπὸ πρωτοτύπου ἐσφαλμένου κἀντεῦθεν πλήρες ἀμαρτιῶν εἶναι· ἐμὲ μὲντοι, οὐ ἀναλώμασι γέγραπται, σφόδρα ἐπιθυμοῦντ' αὐτὸ κτήσασθαι καὶ μὴ ἄλλως δυνάμενον ἐλέσθαι μᾶλλον αὐτὸ ὅπως οὖν σχεῖν καὶ μετὰ τοσαύτων σφαλμάτων ἢ μηδὲ ὅπως τοῦ ποθομένου τυχεῖν».

Παρατηρητέον δ' ἐν παρόδῳ ὅτι ἡ ἀσυμφωνία τῶν ἀντιγράφων ὀνομάζεται καὶ διαφωνία καὶ διαφορά. Λέγεται δὲ καὶ ἡ τῶν ὀνομάτων κατὰ τὴν γραφὴν διαφωνία, κτλ. Ὀριγέν. Τόμ. Γ', σελ. 357 «Καὶ εἰ μὲν μὴ καὶ περὶ ἄλλων πολλῶν διαφωνία ἦν πρὸς ἄλληλα τῶν ἀντιγράφων, ὥστε πάντα τὰ κατὰ Ματθαῖον μὴ συνῆδιν ἀλλήλοις — Νυνὶ δὲ δηλον ὅτι πολλὴ γέγονεν ἡ τῶν ἀντιγράφων διαφορά — Τὴν μὲν οὖν ἐν τοῖς ἀντιγράφοις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης διαφωνίαν, Θεοῦ διδόντος, εὐρομεν ἰάσασθαι κριτηρίῳ χρησάμενοι ταῖς λοιπαῖς ἐκδόσεσιν· τῶν γὰρ ἀμφιβαλλομένων παρὰ τοῖς ἑβδομήκοντα διὰ τὴν τῶν ἀντιγράφων διαφωνίαν τὴν κρίσιν ποιησάμενοι

ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἐκδόσεων τὸ συνῆδον ἐκείναις ἐφυλάξαμεν». Γαλην. Τόμ. ΙΖ', α', σελ. 593 «διὰ τοῦτο καὶ τὴν τῶν ἀντιγράφων διαφορίαν δύσκριτόν τε ἅμα καὶ περιττὴν ἠγησάμενος ἀπέλιπον». Τόμ. ΙΖ', σελ. 487 «τὴν τῶν ὀνομάτων κατὰ τὴν γραφὴν διαφορίαν, ὅταν ἡ αὐτὴ φυλάττεται διάνοια, ἑατέον ἐστίν· ὅταν δὲ τὴν διάνοιαν ὑπαλλάττη, οὐκ ἀμελητέον αὐτῆς». Πρβ. καὶ Τόμ. ΙΖ', β', σελ. 98 «ἀλλ' οὐδ' ἀντίγραφον εὐρον οὕτως ἔχον οὐκ ὀλίγοις ἐντυχῶν διὰ τὸ βούλεσθαι γινῶναι τὰς τε παλαιᾶς γραφᾶς καὶ τὰς ἄπασιν ὁμολογουμένας ἢ διαφορουμένας». Ὡς δ' ἐνταῦθα λέγει ὁ Γαληνὸς ὅτι οὐκ ὀλίγοις ἐνέτυχεν ἀντιγράφοις, οὕτως ἀλλαχοῦ ὅτι εἶδε ἅπαντα τὰ τε ἐν ταῖς δημοσίαις βιβλιοθήκαις καὶ τὰ παρὰ τοῖς φίλοις. Τόμ. ΙΖ', β', σελ. 194 «οὐ μὴν ἡμεῖς γε ἐν δυσὶν ἀλλ' ἐν πᾶσιν οἷς ἀνέγνωμεν οὕτως ἔχουσαν εὐρομεν τὴν λέξιν ἐξεπίτηδες ἅπαντα μὲν ἰδόντες τὰ κατὰ τὰ δημοσίας βιβλιοθήκας, ἅπαντα δὲ τὰ παρὰ τοῖς φίλοις.»

Η ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΙΣ ΕΝ ΤΗ ΔΥΤΙΚῃ ΕΚΚΛΗΣΙΑ¹

Η ΝΕΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΟΥ ΥΑΚΙΝΘΟΥ

Ὁ πατὴρ Ὑακίνθος θ' ἀνοίξῃ μεθαύριον τὴν Ἐκκλησίαν, ἣν ἀπὸ τῆς ἐλευσεως αὐτοῦ εἰς τὴν Γαλλίαν ἀνήγγειλεν ὅτι ἐσκόπει νὰ ἰδρύσῃ. Εἶνε γεγονός, πρὸς ὃ οὔτε οἱ φίλοι οὔτε οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ δύνανται νὰ μένωσιν ἀδιάφοροι. Ἐπὶ πᾶσι αὐταῖς ἐκτεθεῖσαι ἤδη ὑπὸ τοῦ Ὑακίνθου ἐν ταῖς στήλαις τῆς Ἐπιθεωρήσεως ἡμῶν ἀνεπτύχθησαν ἐν τῷ συγγράμματι, ὅπερ ὁ εὐγλωττος μεταρρυθμιστὴς ἐσχάτως ἐξέδωκε καὶ ἐν ᾧ ἀνεδημοσίευσεν τὰς τέσσαρας ὁμιλίαις, ἃς τὸ παρελθὸν ἔτος ἀπήγγειλε.² Καιρὸς ἄρα νὰ ἀναλύσωμεν σπουδαίως τὸ σύγγραμμα τοῦτο καὶ νὰ τὸ ἐξετάσωμεν ἄλλως ἢ ὑπὸ ἀπλῆν ρητορικὴν ἔποψιν. Καὶ εἶναι μὲν ὁμολογουμένως τὸ βιβλίον ὑπὸ ρητορικὴν ἔποψιν ἄξιον προσοχῆς· διότι καὶ ἐν αὐτῷ τὴν αὐτὴν ἀπαντῶμεν εὐρύτητα καὶ τὸ ὕψος τῶν ἰδεῶν, τὴν αὐτὴν δύναμιν καὶ τὸν πλοῦτον τῆς φράσεως, ἅτινα ἀναδεικνύουσι τὸν Ὑακίνθον ἕνα τῶν μεγίστων ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν ρητόρων. Ἀλλ' ἡ πραγματικὴ τοῦ βιβλίου τούτου ἀξία ἔγκειται ἀλλαχοῦ.

Ὁ Ὑακίνθος δὲν προτίθεται πλέον ἐνταῦθα, ὡς ἐν τοῖς προηγουμένοις κηρύγμασι, νὰ προσβάλλῃ μετὰ δυνάμεως τὰς καταχρήσεις τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ καταδείξῃ τὴν ἀνάγκην τῆς μεταρρυθμίσεως· σκοπεῖ νὰ

¹ Ἐκ τῆς *Revue Politique et Littéraire*. no 32. 8 février 1879.

² *Les principes de la Reforme catholique, ou l'harmonie du catholicisme et de la civilisation*, par Hyacinthe Loyson, prêtre.

πραγματοποιήτη τὴν μεταρρυθμισὶν ταύτην διατυπῶν τὸ πρόγραμμα αὐτῆς ἐπιχειρεῖ νὰ ἰδρῶσῃ ἐκκλησίαν γαλλικανικὴν, καθολικὴν ἅμα καὶ ἐλευθέραν. Εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, ἡ προκλήξις τοῦ μετερρυθμισμένου καθολικισμοῦ, οὐτινος ἢ λατρεία μέλλει νὰ ἐγκαινισθῇ ἐν Παρισίοις.

Ἄς μὴ ἐκπλαγῇ ὁ ἀναγνώστης, ἂν ἐν τῇ ἀναλύσει ταύτῃ ἀναγράψω σκοπίμως πολλὰς παραπομπάς. Ἐν ζητήμασι τοιούτοις ἡ λεπτοτάτη ἀκριβεία εἶναι ἀναγκαιοτάτη καὶ ὁ μόνος τρόπος πολλάκις τοῦ ἀποδιδόναι ἀναλλοίωτον τὴν ιδέαν τοῦ μεταρρυθμιστοῦ εἶναι τὸ παρεισάγειν αὐτὸν τὸν μεταρρυθμιστὴν λαλοῦντα.

Ἄπαν τὸ σύστημα τοῦ Ἰακίνθου συγκεφαλαιοῦται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ βιβλίου αὐτοῦ: «ὁ παπισμὸς ἐξασθενίζει τὸν καθολικισμὸν καὶ ὁ καθολικισμὸς ἀποτελεῖ τὴν δύναμιν τοῦ παπισμοῦ». Φρονεῖ ὅτι ὁ καθολικισμὸς δύναται νὰ χωρισθῇ τοῦ παπισμοῦ καὶ ὅτι ὁ καθολικισμὸς καθαρθεὶς οὕτω καὶ μεταρρυθμισθεὶς δύναται ἔτι νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἡ θρησκεία τοῦ μέλλοντος. Διὰ τοῦτο ἐπιγράφει τὰς τέσσαρας αὐτοῦ ὁμιλίαις περὶ τῆς ἁρμονίας τοῦ καθολικισμοῦ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Προβάλλει τὴν ἐρώτησιν: Ποία εἶναι ἡ θρησκεία, ἣτις ἐν Εὐρώπῃ, ἰδίως ἐν Γαλλίᾳ, δύναται νὰ προσαρμοσθῇ εἰς τὴν παρούσαν τῶν κοινωνιῶν κατάστασιν; Παρερχόμενος ἐν σιγῇ τὰ συστήματα τοῦ ὕλισμοῦ καὶ τοῦ θετικισμοῦ, ἃ κατὰ τὸ παρελθὸν ἤδη ἔτος ἀπέκρουσε, πειρᾶται ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ζητουμένη λύσις ἐγκτεταί οὔτε ἐν τῇ φυσικῇ θρησκείᾳ, οὔτε ἐν τῷ παπισμῷ, ἀλλ' ἐν τῷ ἐλευθέρῳ καὶ μετερρυθμισμένῳ καθολικισμῷ.

Τὴν πρώτην αὐτοῦ ὁμιλίαν ἀφιερῶ εἰς τὴν μελέτην τῆς φυσικῆς θρησκείας. Ἡ φυσικὴ θρησκεία, λέγει, καίπερ στηριζομένη μόνον ἐπὶ τοῦ λόγου καὶ τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, εὐρίσκει ὅμως ἐν τῇ ἐσωτερικῇ ταύτῃ ἀποκαλύψει τὰς τρεῖς οὐσιώδεις τῆς πίστεως ἀληθείας, τὸν Θεόν, τὴν ψυχὴν καὶ τὴν ἀθανασία. Εἶνε λοιπὸν θρησκεία ἀληθής, ἀλλὰ θρησκεία ἀτελής καὶ συγκεχυμένη. Λαμβάνει ἄλλως τε δύο διαφόρους μορφάς, τὴν τοῦ θεϊσμοῦ (theisme) καὶ τὴν τῆς μονοθεΐας (deisme). Ἴδου πῶς χαρακτηρίζει αὐτὰς ὁρῆτωρ.

Ἡ μονοθεΐα καὶ ὁ θεϊσμὸς εἶναι ἀμφοτέροι θρησκείαι λυκαυγοῦς μὲ τὴν διαφορὰν τὴν ὑπάρχουσαν μεταξὺ τῶν δύο λυκαυγῶν. Ἄν ὑπάρχουσι τῷ ὄντι χαρακτηριστικὰ κοινὰ προσεγγίζοντα τὸ λυκαυγὲς τῆς ἐσπέρας πρὸς τὸ τῆς πρωΐας, ὑπάρχουσι ἄλλα καθιστῶντα αὐτὰ ὅλως ἀνόμοια. Τὴν πρωΐαν ἡ φύσις ὅλη σκιρτᾷ, ἡ δημιουργία φέρεται πρὸς τὴν ὄρατὴν τῆς ζωῆς πηγὴν, αὐρα πνέουσα ἐπὶ τῆς γῆς φέρει πρὸς τὴν ἀγατολήν πάντα τὰ ἀρώματα καὶ τὰ ἄσματα. Τὴν ἐσπέραν τούναντι ἄνεμος ἀπειρηκῶς κείρει τὸ ἔδαφος καὶ φαίνεται συμπτώσεων τὰς πτέρυγας αὐτοῦ· οἱ κάλυκες προσκλίνουσι πρὸς τὰ στελέχη αὐτῶν, τὰ ἄσματα σβέννυνται ἐπὶ τῶν φωλεῶν. Ἄφ' ἐνός, ὁ ἥλιος ἀνατέλλει, ἡ ἡμέρα ἀρχεται· ἀφ' ἑτέρου, τὸ φῶς θνήσκει, ἡ νύξ προδαίνει.

Ἐφ' ὅσον οἱ χρόνοι ἐγγίζουσιν ἢ ἀφίστανται τοῦ χριστιανισμοῦ, δύο ἀνά-

λόγοι ἀπόψεις ἀναφαίνονται ἐν τῇ φυσικῇ θρησκείᾳ· ἀφ' ἐνός, αἱ προϊούσαι λάμψεις τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας, ἐν ἧ οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἐδίστασαν ν' ἀνακαλύψωσιν εὐαγγελικὴν προπαρασκευὴν· ἀφ' ἑτέρου, αἱ ἐπισκοτίσεις αἱ διαδοχικαὶ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας, ἣτις ἄγει εἰς τὴν ἐξάλειψιν οὐ μόνον τῆς πίστεως, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ λόγου.

Ὁ θεϊσμὸς, ἐνὶ λόγῳ, ἐπικαλεῖται καὶ ποθεῖ τὴν ἀποκαλύψιν ἡ μονοθεΐα ἀρνεῖται αὐτήν.

Ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ χώρᾳ ὁ θεϊσμὸς δὲν ὑφίσταται πλέον, ἀλλ' ἡ μονοθεΐα εἶναι ἀρκούντως διαδεδομένη, χάρις ἰδίως εἰς τοὺς δύο ἐνδόξους ἀνδρας, τὸν Βολταῖρον καὶ Ρουσσῶ, μάλιστα τὸν Βολταῖρον, ὃν ὁ Δεμουλὲν ἐκάλει τὸν τρίτον μέγαν ἐκτελεστὴν τῆς υπερτάτης δικαιοσύνης ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν. Τῷ ὄντι, ἂν ὁ Βολταῖρος δὲν ὑπῆρξε χριστιανός, δὲν πταίει ὁ χριστιανισμὸς, ἀλλ' οἱ χριστιανοί, οἵτινες ἐγένοντο δῆμοι ἐν ὀνόματι τῆς θρησκείας. Ἄς παύσῃ εἰλικρινῶς ἡ Ἐκκλησία τοὺς διωγμούς, καὶ ἡ κοινωνία ὀλόκληρος θὰ ἐπανεέλθῃ εἰς αὐτήν.

Ἐν τοῦτοις παρὰ τὰς παρεκτροπὰς τῶν καθολικῶν, παρὰ τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Βολταῖρου, παρὰ τὰς προσπάθειάς τῆς συνελεύσεως, ἣτις ἐγένετο πρὸς στιγμὴν ἡ ἐπίσημος θρησκεία, ἡ μονοθεΐα δὲν ἠδυνήθη νὰ ριζοβολήσῃ παρ' ἡμῖν. Διότι, κυρίως εἰπεῖν, δὲν εἶναι θρησκεία, ἀλλὰ φιλοσοφία ἐλλειπῆς καὶ πεπλανημένη. Ὁ Θεὸς τῆς μονοθεΐας, ὅστις ἠδυνήθη νὰ δημιουργήσῃ, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ κοινωνῇ μετὰ τῶν ἀνθρώπων, εἶναι εἶδωλον. Ὁφθαλμοὺς ἔχει καὶ δὲν βλέπει, ὦτα ἔχει καὶ δὲν ἀκούει, στόμα ἔχει καὶ δὲν λαλεῖ. Ἰδίως δὲν ἔχει καρδίαν... Πῶς θὰ ἡγάπα ἡμᾶς, ἀφοῦ ἀγνοεῖ ἡμᾶς Πῶς θὰ ἦτο πατήρ, ἀφοῦ εἶναι ὁ ἀπόλυτος;»

Δὲν εἶναι ὁ Θεὸς οὗτος, οὐτινος ἔχει χρεῖαν ὁ λαὸς, ὁ λαὸς οὗτος τῶν χωρικῶν καὶ τῶν ἐργατῶν ὁ μὴ νοῶν θεωρίας. «Ὁ λαὸς ἔχει χρεῖαν Θεοῦ, ὃν εὐρίσκει εὐκόλως, Θεοῦ ἀπλουστάτου καὶ ἰδίως ἀγαπῶντος, Θεοῦ ὅστις χωρὶς νὰ παύσῃ νὰ ἦναι μέγας καὶ μυστηριώδης συγκατέβη μέχρις ἡμῶν καὶ, δοξάσας, τὴν πενίαν γεννηθεὶς ἐν φάτνῃ ἀπεθέωσε τὴν θλιψὴν ἀποθανῶν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ.»

«Τοιοῦτος ὁ Θεὸς τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ ἂν ἦναι ὁ Θεὸς τῶν μεγάλων καὶ τῶν σοφῶν, ὅταν οἱ μεγάλοι καὶ οἱ σοφοὶ ἦναι ταπεινοὶ καὶ καθαροί, εἶναι πρὸ πάντων ὁ Θεὸς τῶν κοπιῶντων καὶ πεφορτισμένων, ὁ Θεὸς τοῦ λαοῦ.»

Ὁ Ἰακίνθος ἀποκρούει μετὰ τῆς φυσικῆς θρησκείας καὶ τὸν προτεσταντισμὸν. Προβάλλει μάλιστα τὸν φιλελεύθερον προτεσταντισμὸν τὸν μὴ ἀποδεχόμενον τὰς περιληπτικὰς τῆς πίστεως ὁμολογίας ἢ τηροῦντα μόνον ἐξ αὐτῶν ἄρθρα τινά. Κατὰ τὸν Ἰακίνθον, οἱ ἐνωτικοὶ (les unitaires), οἱ σοκινιανοὶ δὲν εἶναι χριστιανοί—δὲν εἶναι λίαν τολμηρὸν τὸ ἀρνεῖσθαι τὸ ὄνομα τοῦτο εἰς ἀνθρώπους οἵτινες διεκδικοῦσιν αὐτὸ ἐντόνως; Καταγωνίζεται τὰς δόξας αὐτῶν μετὰ πολλῆς τῆς δριμύτητος ἐν τῇ τρίτῃ αὐτοῦ ὁμιλίᾳ, ὑποστηρίζων πάσῃ δυνάμει

τὴν θεότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἄν ὁ Ἰησοῦς δὲν εἶναι Θεός, λέγει, ἂν ὁ Ἰησοῦς δὲν εἶναι ὁ υἱὸς τοῦ Ὑψίστου κατ' ἔννοιαν ἐξαιρετικὴν εἰς αὐτὸν μόνον ἐφαρμοζομένην, ὁ Μωϋσῆς καὶ ὁ Μωάμεθ ὑπῆρξαν μεγαλύτεροι ἐκείνου, διότι πλέον ἢ ἐκεῖνος ἀφανίζονται ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. . . « Δόξα τῷ Ὑψίστῳ, ἀναφωνεῖ ἐπανειλημμένως ὁ Μωάμεθ' εἶμαι ἀπλοῦς ἄνθρωπος ἀποσταλαῖς ὑμῖν ». Ἄλλως ὁ Ἰησοῦς. Μετὰ τῆς πίστεως εἰς τὸν ἕνα Θεὸν ἀπαιτεῖ τὴν αὐτὴν πίστιν καὶ εἰς ἑαυτὸν : Πιστεύετε εἰς Θεὸν καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε . . .

« Οὐδεὶς ἀπεθέωσεν οὕτως ἑαυτὸν ὡς ὁ Ἰησοῦς. Εἰς μάτην οἱ ἐνωτικὸι ἀποκρούοντες τοὺς ἰσχυρισμοὺς τούτους ζητοῦσι νὰ δικαιωθῶσι παριστῶντες τὸ ἕξοχον τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ διδασκαλίας καὶ τὸ τέλειον τῶν προσωπικῶν αὐτοῦ ἀρετῶν ἂν ὁ Ἰησοῦς δὲν ἦναι υἱὸς Θεοῦ, ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ, ταῦτα εἶναι περιστάσεις ἐπιβαρυντικαί. Περίστασις ἐπιβαρυντικὴ, ἢ ἐπὶ τοῦ ὄρου ὁμιλία ! Περιστάσεις ἐπιβαρυντικαί, ὁ βίος καὶ ὁ θάνατος τοῦ Ἰησοῦ. Λόγοι τοιοῦτοι, πράξεις τοιαῦται καθιστῶσιν αὐτὸν τὸν φοβερώτατον τῶν ἀπατεῶνων εἰς τε τὸν Ἰσραὴλ καὶ εἰς ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος. Οὕτως οἱ ἀληθεῖς μονοθεῖσται τῆς καθ' ἡμᾶς ἐποχῆς, οἱ Ἰουδαῖοι, δὲν ἠπατήθησαν . . . Δὲν μέλει ἡμῖν περὶ τῶν καλῶν ἔργων σου, ἔλεγον εἰς τὸν Ἰησοῦν' σὲ λιθοβολοῦμεν διὰ τὰς βλασφημίας σου καὶ διότι ἄνθρωπος ὢν ἐποίησας σεαυτὸν Θεόν ».

Τοιαύτη πρέπει νὰ ἦναι τῷ ὄντι, λέγει ὁ ρήτωρ, ἢ ἰδέα πάντων τῶν σοβαρῶν μονοθεῖστων. Ὡς πρὸς τοὺς χριστιανούς, οφείλουσιν οὗτοι ἀπολύτως ν' ἀνομολογήσωσι τὴν θεότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ἐκ τοῦ θεμελιώδους τούτου δόγματος, τοῦ μόνου, κατὰ τὸν Ὑάκινθον, ὅπερ τὸ Εὐαγγέλιον ρητῶς προεκῆρυξεν, ἀπορρέουσι κατ' ἀνάγκην πάντα τὰ ἄλλα : ἡ τριάς, ἡ πτώσις, ἡ ἀπολύτρωσις, ἡ μέλλουσα ζωὴ.

« Καὶ πάντα ταῦτα, ἀναφωνεῖ ὁ ρήτωρ ἐν θυμωστικῇ συγκινήσει, πάντα ταῦτα περιλαμβάνονται ἐν ὀλίγαις λέξεσι μεταφυσικαῖς καὶ ἀπλαῖς, θεολογικαῖς καὶ λυρικαῖς, ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως. Ναι, δὲν ἔχομεν ἡμεῖς οἱ καθολικοὶ λατῖνοι, καθολικοὶ ἔλληνας, καθολικοὶ ἀγγλικανοὶ, εἰς οἰονδήποτε τῆς ἐκκλησίας κλάδον ἂν ἀνήκωμεν, δὲν ἔχομεν σύμβολον νεωστὶ ποιηθὲν, στρεβλούμενον ὡς ἡ ἀνθρώπινη δίκνοια ἢ ψυχρὸν ὡς ὁ ἀνθρώπινος λόγος, ἀλλὰ τὸ ἔνθουν ἄσπμ τῆς πίστεως. Ἡ ὀρθοδοξία αὕτη δὲν συζητεῖ, βεβαιοῖ δὲν λαλεῖ, ἄδει. Ἐναρμονίως καὶ ἀναλλοιώτως ἄδει τὸν θριαμβευτικὸν αὐτὸν ὕμνον, ἀρχαιότερον αὐτῆς τῆς ἀρχαίας πρωτεύουσῆς. Πιστεύω εἰς ἕνα Θεόν.

« Οἱ σοφοὶ τῆς ἀρχαιότητος μόλις ἐψέλλισαν ὅ,τι κηρύττουσιν οἱ ἀμαθεῖς οὗτοι, τὰ παιδία ταῦτα, αἱ γυναῖκες αὗται. Ἀναντιρρήτως ποιμὴν τις Ἰουδαῖος, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Χωρῆθ, τὸ προεῖπε πρὸ αἰῶνων, ἀλλὰ δι' ἕνα μόνον λαόν, δι' ἕνα μόνον ναόν, οὐχὶ δ' ὡς ἐνταῦθα διὰ τὸν καθολικισμόν, ὅστις εἶναι πανταχοῦ. Καὶ ἰδοὺ ὅ,τι ὁ Ἰσραὴλ δὲν ἔγνω, ἀλλ' ὅ,τι ἀποτελεῖ

τὴν δόξαν αὐτοῦ. Πιστεύω εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, Θεὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν, σαρκωθέντα, σταυρωθέντα καὶ ἀναστάντα. Πιστεύω εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ λαλήσαν διὰ τῶν προφητῶν καὶ λαλοῦν διὰ παντός χριστιανοῦ· καὶ ὁ ἀνάξιος οἶδα ὅτι ἐν τῷ κύκλῳ τούτῳ, ὁμοιάζοντι πρὸς τὴν φάτην ἐν ἣ ἐγεννήθη ὁ Κύριός μου, προφητεύω τὴν στιγμὴν ταύτην κατ' ἴδιον τρόπον. Πιστεύω εἰς μίαν, ἁγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν καὶ βέβαιος ἔν τε τῇ ἐλπίδι καὶ τῇ πίστει μου, διορῶν διὰ τοῦ θανάτου ὡς διὰ περικαλλύματος διαφανοῦς προσδοκῶ τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν καὶ τὴν ζωὴν τοῦ μέλλοντος ».

Ἀνεγράψα σκοπίμως ὀλόκληρον τὸ χωρίον τοῦτο ὁ ἀναγινώσκων αὐτὸ ἀνευρίσκει μέρος τῶν ἐντυπώσεων, αἵτινες τοσοῦτον ζωηρῶς κατέλαβον τὸ ἀκροατήριον, ὅτε ὁ Ὑάκινθος ἀπαγγέλων ἡ, ὡς αὐτὸς λέγει, ἄδων τὸ σύμβολον μετὰ τόνου ἐμπνευμένου ὑπὸ βαθείας πίστεως, ἐξήλειψε πρὸς στιγμὴν ἐν τῇ γενικῇ συγκινήσει καὶ τῷ ἀκατασχέτῳ θαυμασμῷ πάσας τὰς διαφωνίας καὶ πάσας ἴσως τὰς ἀντιφάσεις τοῦ μικτοῦ ἀκροατηρίου, ὅπερ συνεῖχε τὴν ἀναπνοὴν αὐτοῦ, ἵνα ἀκούσῃ τὸν ῥήτορα.

Τὸν προτεσταντισμὸν ἐν συνόλῳ εἶπον ἤδη ὅτι ὁ Ὑάκινθος ἀπορρίπτει. Ἡ προτεσταντικὴ μεταρρύθμισις μετὰ τοῦ ἀπολύτου αὐτοῦ ἀτομισμού, αἱ πολυάριθμοι αὐτοῦ αἱρέσεις, αἱ τάσεις αὐτοῦ αἱ δημοκρατικαὶ καὶ πολλακίς ἐπαναστατικαί, ταῦτα πάντα ἀπαρέσκουσιν αὐτῷ μεγάλως ὀ δυνατὸν εἰπεῖν, ὅτι ὁ Ὑάκινθος δὲν νοεῖ τὸ ἀληθὲς τοῦ προτεσταντισμοῦ πνεῦμα. Ἐξαιρεῖται ἡ ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία, ἢ θεωρεῖ ὡς μὴ οὐσαν καθαρῶς προτεσταντικὴν, διότι διετήρησε τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα μετὰ τῶν πλείστων ἐθίμων καὶ διδασκαλιῶν τοῦ καθολικισμοῦ ἄλλως, δὲν ἐξετάζει κατὰ βάθος τὸν προτεσταντισμὸν, εἰς ὃν ἀρκεῖται ἀντιτεθεῖς τὴν καθολικὴν ἐνότητα καὶ ἱεραρχίαν. Ὡσαύτως ἀναπτύσσων τὰς ἰδέας αὐτοῦ περὶ τοῦ ἐλευθέρου καθολικισμοῦ καταγωνίζεται τοὺς ὑπεραλπίους, καθ' ὃν ἐπιτίθεται αὐστηρότατος.

Εἶναι ἡδὴ καιρὸς νὰ ἴδωμεν τὰς ἰδέας αὐτοῦ περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ.

Τὸ σύμβολον τοῦ ἐλευθέρου καθολικισμοῦ, κατὰ τὸν Ὑάκινθον, πρέπει νὰ ἦναι αἱ λόγοι οἱ ἀποδιδόμενοι εἰς τὸν ἱερὸν Αὐγουστῖνον, ἦτοι, ἐν τοῖς ἀναγκαίοις ἐνότῃς, ἐν τοῖς ἀμφιβάλοις ἐλευθερία, ἐν πᾶσιν ἀγάπη. Οὕτως ἀφίσταται ἔνθεν μὲν τῶν οὐγενότων, οἵτινες διαρρηγνύουσι τὴν ἐνότητα, ἔνθεν δὲ τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας, ἐν ἣ ἀρχει πανταχοῦ τὸ ὁμοίμορφον, ἀλλ' οὐδαμοῦ ἢ ἐλευθερία, οὐδαμοῦ ἢ ἀγάπη.

Ἡ μετερρυθμισμένη καθολικὴ ἐκκλησία πρέπει νὰ ἦναι χριστιανικὴ, καθολικὴ καὶ ἐλευθέρη. Ἴνα ἡ χριστιανικὴ, πρέπει νὰ δεχθῇ ὡς βῆσιν αὐτῆς τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας ἄλλ' ἵνα ἡ καθολικὴ, δὲν ἀρκεῖ τοῦτο· πρέπει πρὸς τούτους ν' ἀναγνωρίσῃ τὸ κύρος τῶν ἀληθῶς οἰκουμενικῶν συνόδων, ἦτοι

των πρὸ τοῦ σχίσματος τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἱεραρχίαν καὶ τὴν ἱερωσύνην. Εἰς τοῦτο ὁ Ἰάκινθος ἀποδίδει μεγίστην σημασίαν. «Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, λέγει, ἡ ἐξουσία ἐθεμελιώθη ἐν ἀρχῇ διὰ θετικῆς θελήσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. . . . Νομίζω ὅτι ὑπάρχει θείῳ δικαίῳ διάκρισις μεταξύ κλήρου καὶ λαϊκῶν. . . . Ἄν ἐν τούτῳ συνίσταται τὸ εἶναι κληρικόν, εἶμαι κληρικός».

Αὕτη εἶναι προδήλως ἡ οὐσία αὐτῆ τοῦ καθολικισμοῦ, καὶ ἐν τούτῳ ὁ Ἰάκινθος χωρίζεται τελῶς τοῦ προτεσταντισμοῦ. Χωρίζεται ὅμως ἐξίσου τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας, διότι παραδέχεται, ὅτι πάντα Ἐκκλησία, ἥς ἡ ἱεραρχία προέρχεται κατ' εὐθείαν ἐκ τῶν Ἀποστόλων, δικαιούται νὰ ὀνομάζηται καθολικὴ. Οὕτως ὁ τίτλος οὗτος ἀνήκει αὐτοδικαίως εἰς τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴν ἀγγλικανικὴν ἐκκλησίαν ὡς εἰς τὴν λατινικὴν ἢ ρωμαϊκὴν, ἥτις ἀδίκως ἐσφετερίσθη τὸν τίτλον τοῦτον.

Ἄλλ' ἡ ἐκκλησία ὀφείλει νὰ ᾔηται οὐ μόνον καθολικὴ, ἀλλὰ καὶ ἐλευθέρα καὶ ἐν τούτῳ κυρίως συνίσταται ἡ μεταρρύθμισις τοῦ Ἰακίνθου. Ἐπειδὴ ἡ ἐνότις πρέπει νὰ ἐπιβάλληται μόνον ἐν τοῖς ἀναγκαίοις, πᾶν ὅ,τι δὲν ὀρίζεται ὑπὸ τῆς ἀγίας Γραφῆς ἢ ὑπὸ τῶν πρώτων συνόδων ἀνήκει εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως. Αἱ ἀποφάσεις τῶν συνόδων τοῦ μέσου αἰῶνος καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων, οἷονδήποτε ἂν ᾔη τὸ ἱστορικόν αὐτῶν ἐνδιαφέρον, ἐλαχίστην ἔχουσι σημασίαν ὑπὸ τὴν ἐποψίν τοῦ δόγματος ἢ τοῦ κύρους. Ἡ πρώτη ἀναγκαία τῆς ἀρχῆς ταύτης συνέπεια εἶναι ἡ ἄρσις τοῦ παπισμοῦ, ὅστις οὐδὲν ἔχει νῦν τὸ κοινόν πρὸς τὸ πρωτεῖον τῶν πρώτων αἰώνων. Ὁ παπισμὸς, οὗτινος ἔχνη δὲν ἀπαντῶσιν ἐν τῇ καινῇ Διαθήκῃ, πηγάζει ἐκ τῆς ὑπερμέτρου φιλοδοξίας τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης, καθ' οὗ ἐξανάσταντο ἤδη οἱ πρῶτοι χριστιανοί. Οἱ τίτλοι αὐτοῦ ὑπάρχουσιν εἰς τὰς ψευδοϊσίδωρειους διατάξεις, αἵτινες ἀνωμολογήθησαν μὲν ὑπ' αὐτῶν τῶν παπιστῶν ὡς τερατώδης παραποίησης, μετέβαλον ὅμως τὸν ὄργανισμὸν τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας. «Μεταξὺ τῆς ἐμφανίσεως τῶν ψευδοϊσίδωρειων διατάξεων καὶ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ ἀναμαρτήτου τοῦ πάπα παρῆλθον περὶ τὰ χίλια ἔτη. Τὸ ἔργον, ἀρξάμενον ἀπὸ τοῦ ψεύδους, διήνυσεν τὴν λογικὴν καὶ ταύτης συνόδου εἶναι εὐκολον νὰ γραφῇ ὁ Γρατρὺ συνεκεφαλαίωσεν αὐτὴν εἰς ὀλίγας λέξεις: ἦτο ξενδρα, εἰς ἣν ἐπηκολούθησε πραξικόπημα».

Οὐδὲν ὑπάρχει κοινὸν μεταξὺ τῆς διδασκαλίας τοῦ εἰπόντος: «ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς»· «εἰς ὁ Κύριος ὑμῶν», καὶ τοῦ ἄλλου τοῦ πάπα Λέοντος Π' κηρύσσοντος νῦν ἐν ὀνόματι τῆς καθολικῆς ρωμαϊκῆς Γαλλίας: «Ἄλλει, Πάτερ ἀγιώτατε, καὶ ἀκούομεν' διδάσκει καὶ πιστεύομεν' ἐντέλλου καὶ πειθόμεθα». Καὶ ἐνταῦθα πρέπει ν' ἀναγράψωμεν αὐτὰς τὰς λέξεις τοῦ ῥήτορος. Ἰδοὺ τὸ συμπέρασμα: «Ἡ ἀποστολικὴ ἐκκλησία ἐκλίνε γόνυ μόνον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ ἐνώπιον τοῦ Ἀμνοῦ» ἴστατο δὲ ὀρθία ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων

καὶ τῶν ἀγγέλων. Ἡ σύγχρονος Ἐκκλησία κλίνει πανταχοῦ γόνυ, μάλιστα δ' ἐνώπιον τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις ἀσκεῖ ἐπ' αὐτὴν τὴν δεσποτείαν τὴν ἀποδοκιμασθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ. Κυλιέται πρὸ τῶν ποδῶν αὐτοῦ καὶ λαλεῖ αὐτῷ ὡς ἀπὸ γῆς: «Ἄλλει, λέγει αὐτῷ, διότι ὁ Θεὸς δὲν λαλεῖ ἡμῖν πλέον' ἢ ἀγία γραφὴ εἶναι ἐσφραγισμένη, ἡ συνειδήσις μένει ἄφωνος. . . Ἄλλει καὶ σε ἀκούομεν' διδάσκει, καὶ σε πιστεύομεν' ἀλλὰ πρὸ πάντων διάτασσε! . . . Διάτασσε ἐκείνους, οὓς ὁ Χριστὸς κατέστησεν ἐλευθέρους, ἐκείνους, εἰς οὓς ἀπηγόρευσε νὰ ὀνομάζωσι τινα κύριον ἐπὶ τῆς γῆς' διάτασσε καὶ πειθόμεθα.»

«Καὶ νῦν συμπεραίνω λέγω ὅτι πρέπει νὰ ποιήσωμεν διαζύγιον μετὰ τοῦ παπισμοῦ. Οὕτω καθίσταται δυνατὴ ἡ μεταρρύθμισις τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας· οὕτω καθίσταται δυνατὴ ἡ προσέγγισις τῶν διαφόρων χριστιανικῶν κοινοτήτων καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἀρχαίας καθολικῆς ἐνότητος. . . Ἐρωτῶσιν, ἂν δύναται νὰ ᾔηται ἀληθὴς καθολικὸς ὁ ἀντιστάμενος εἰς τὸν πάπαν. Ἀποκρίνομαι ὅτι δὲν δύναται τις νὰ ᾔηται ἄλλως καθολικός».

Ἄλλὰ πῶς θὰ διοργανωθῇ ἡ Ἐκκλησία, μὴ ὑπάρχοντος πλέον τοῦ παπισμοῦ; Θὰ διαιρεθῇ εἰς ἐκκλησίας ἐθνικὰς, ἐλευθέρως ἐν τῇ ἐσωτερικῇ διοικήσει, ἀλλ' ἠνωμένως ἐν ταῖς μεγάλαις τοῦ καθολικισμοῦ ἀρχαῖς· ὑπάρχουσιν ἤδη ταιαῦται ἐκκλησίαι· οἷον ἡ ἀγγλικανικὴ, ἡ ἐπισκοπικὴ ἐν Ἀμερικῇ, ἡ τῶν ἰανсениστῶν ἐν Ὀλλανδίᾳ, ἡ τῶν παλαιοκαθολικῶν ἐν Γερμανίᾳ, ἡ ἐλβετικὴ, ἡ ὀρθόδοξος ἀνατολικὴ καὶ ἄλλαι προσητημέναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον εἰς τὰς προηγουμένας. Πολλοὶ τῶν ἐκκλησιῶν τούτων εἶναι ἤδη ἠνωμένοι, πᾶσαι δὲ τείνουσι νὰ προσεγγίσωσιν ἀλλήλαις. Ὅ,τι ὁ γάλλος μεταρρυθμιστὴς ἰδρύει τὴν στιγμὴν ταύτην, εἶναι ἕτερα ἐκκλησία ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς γαλλικανικῆς. Ἄλλ' ἡ ἐκκλησία αὕτη δὲν πρέπει νὰ συγγένηται μετὰ τῆς ἀρχαίας γαλλικανικῆς ἐκκλησίας, ἥτις κακῶς ἔπραξεν ἔνθεν μὲν νὰ μὴ ἀποσχισθῇ ἀπὸ τοῦ πάπα, ἔνθεν δὲ νὰ ᾔηται ἄγαν ὑποτεταγμένη εἰς τοὺς βασιλεῖς· θ' ἀκολουθήσῃ ἐν γένει τὰς παραδόσεις αὐτῆς, ἀλλὰ θὰ ᾔηται πολὺ ἐλευθερωτέρα, μᾶλλον ἀνεξάρτητος καὶ βασιζομένη ἐπὶ βάσεων ὄντως δημοκρατικῶν.

Ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, οἱ ἐπίσκοποι θὰ ἔχωσι μόνον τὴν ἐξουσίαν τοῦ χειροτονεῖν ἱερεῖς· ἀλλ' ἡ κοινότης θὰ ἐκλέγῃ μετὰ τῶν ἱερέων ὃν θέλει νὰ ἔχη ἐφημέριον, ἵνα ὑπάρχῃ ἀληθὴς ἐνότις μετὰ τοῦ πνευματικοῦ ποιμένου καὶ τῶν πιστῶν. Καὶ ὁ ἀρχιερεὺς δὲ θὰ ἐκλέγῃται· ἀλλὰ πρὶν ἀναλάβῃ τὰ καθήκοντά του, θὰ χειροτονῆται ὑπὸ τῶν λοιπῶν ἀρχιερέων, διότι ἡ τε ἀρχιερωσύνη καὶ ἡ ἱερωσύνη μόνον διὰ τῆς χειρὸς τῶν ἀρχιερέων δύναται νὰ μεταδοθῶσιν. Οὕτως ὁ Ἰάκινθος ἐλπίζει ὅτι θὰ συνδιαλλάξῃ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τὴν δημοκρατίαν μετὰ τῆς ἱεραρχίας. Ἀναφέρει ὅτι ἡ ἐκλογὴ ἐγένετο ἐν τῇ ἀρχικῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ὅτι ὁ καθολικισμὸς εἰς τὴν ἐκλογὴν ὀφείλει τινὰς τῶν ἐπιφανεστέρων αὐτοῦ ἐπισκόπων. Ἡ ἐκλογὴ ὡσαύτως παρέσχεν εἰς τὴν Γαλλίαν τὸν συνταγματικὸν κληρὸν τῆς ἐπαναστάσεως, τὸν

κάλιστον τῶν ὑπαρξάντων. Καὶ ὅμως, παρατηρεῖ δικαίως ὁ συγγραφεὺς, ἡ πολιτικὴ τοῦ κλήρου διάταξις ἦτο ἀτελεστάτη· διότι ἐξελέγοντο οἱ ἐφημέριοι ὑπὸ πάντων τῶν πολιτικῶν ἐκλογέων, ἐνῶ τὸ δικαίωμα τοῦτο ἔπρεπε νὰ ἐπιφυλάσσεται εἰς τὰ πραγματικὰ τῆς Ἐκκλησίας μέλη. Παρὰ τὴν ἀνακολουθίαν ταύτην, τὰ ἀποτελέσματα ὑπῆρξαν ἐξαιρετα, τότε μάλιστα ὅτε ὁ κλῆρος ἐκαθάρθη καὶ ἐνισχύθη διὰ τοῦ διπλοῦ διωγμοῦ τοῦ τε ἐξωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ. Καὶ ἐνταῦθα ὁ Ὑάκινθος ποιεῖται δικαίως ἐντιμον μνεῖαν τοῦ περιφανεστάτου τῶν συνταγματικῶν ἀρχιερέων· «Ναί, λέγει, δὲν εἶμαι ὁ ἀπεριόριστος ὀχυμαστὴς τοῦ Γρηγορίου... Ἡ ἀμερόληπτος ἱστορία θὰ εἴπῃ, ὅτι ὁ Γρηγόριος ὑπῆρξεν ἐκεῖνος, ὅστις ἐν τῇ ἀνακηρύξει τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου ἐνέγραψε καὶ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ μετὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ, ὅστις εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν τε δικαιωμάτων καὶ τῶν καθηκόντων· ὅτι ὁ Γρηγόριος ὑπῆρξεν ἐκεῖνος, ὅστις ἐχειραφέτησε τὰς δύο μεγάλας τάξεις τῶν παριῶν τῆς νεωτέρας κοινωνίας, τοὺς Ἰουδαίους καὶ τοὺς Μαύρους· ὅτι ὁ Γρηγόριος ὑπῆρξεν ἐκεῖνος, ὅστις ὑπερμαχῶν τῆς καθολικῆς πίστεως περιεφρόνησε τὴν μανίαν τῶν ἀνθυπάτων τῆς Συμβάσεως». Δὲν εἶναι ἐπίσης ὁ Γρηγόριος, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Πορροσσανσέ, ὅστις πλέον παντὸς ἄλλου συνετέλεσεν εἰς τὸ ν' ἀνοιχθῶσιν ἐκ νέου αἱ Ἐκκλησίαι; Καὶ δὲν εἶναι καιρὸς ἀπαξ διὰ παντὸς νὰ ἐξελεχθῇ ἡ ψευδὴς ἐκείνη ἱστορία ἡ ἀποδίδουσα εἰς τὸν δεσποτισμὸν, ἐκπροσωπούμενον ἐν τῷ Ναπολέοντι, ὅτι ἡ ἐλευθερία κατώρθωσεν; Ὁ Ναπολέων οὔτε ἀνήγειρεν οὔτε ἀνεκαίνισε τὰς λατρείας· ἐκατόνισεν αὐτὰς καὶ ὑπεδούλωσεν. Ἐπέθηκε καὶ ἐνταῦθα ὡς ἀλλαχοῦ τὴν χεῖρα ἐπὶ τῶν ζωτικῶν δυνάμεων τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας, ἵνα ἀναδείξῃ ἐνταῦθα ὄργανα δεσποτισμοῦ.

Εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν ἐφημερίων καὶ τῶν ἀρχιερέων ὁ Ὑάκινθος προστίθησι δύο ἄλλας μεταρρυθμίσεις, σπουδαιοτάτας ἀμφοτέρως, καὶ ἀποδεκτάς ἤδη γενομένας ὑπὸ τῶν πλείστων ἐκκλησιῶν τῶν ἀποσχισθεῖσιν ἀπὸ τοῦ Βατικανοῦ· αἱ μεταρρυθμίσεις αὗται εἶναι ἡ τελετὴ τῆς λειτουργίας ἐν τῇ ἐθνικῇ γλώσσῃ καὶ ὁ γάμος τῶν ἱερέων. Ἡ ἐκκλησία ὀφείλει νὰ λαλῇ τὴν γλῶσσαν πάντων τῶν λαῶν, ὡς ἔπραττον οἱ Ἀπόστολοι, νὰ μὴ ἔχῃ δὲ ἰδίαν γλῶσσαν ὑπὸ τὴν ἄδικον πρόφασιν ὅτι αἱ ἄλλαι εἶναι ἀπλᾶ ἰδιώματα κοινὰ καὶ βέβηλα. Πῶς δύναται νὰ ἐλύσῃ τοὺς ἀνθρώπους πρὸς ἑαυτήν, ἂν οἱ ἀνθρώποι δὲν νοῶσιν αὐτήν; Πρέπει οἱ πιστοὶ νὰ γνωρίζωσι τί ὁ Θεὸς λέγει αὐτοῖς ἐν τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ, καὶ τί ἀποκρίνονται αὐτῷ ἐν τῇ λειτουργίᾳ· τότε δὲν θὰ ἐπιτρέψωσι πλέον νὰ ὑφίστανται ἐν τῇ λειτουργίᾳ πράγματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἀπεδοκίμαζον, ἂν ἐνόουν.

Ἐν τῷ γάμῳ τῶν ἱερέων ἐγκρατεῖται κατ' ἐξοχὴν ἡ πρόληψις τῶν Γάλλων· διότι ὑπάρχουσιν ἐν τῇ χώρᾳ ἡμῶν πολλοὶ μὴ πιστεύοντες εἰς Θεὸν καὶ ὅμως πιστεύοντες στερεῶς εἰς τὴν ἀγαμίαν τῶν ἱερέων. Ἐν τούτοις ἡ ἀγαμία τῶν ἱερέων εἶναι θεσμὸς καθαρῶς ἀνθρώπινος, ὅστις οὐδὲ κατὰ διάνοιαν ὑπῆρχε

παρὰ τοῖς πρώτοις χριστιανοῖς. Ὁ Ἀπόστολος Πέτρος, ὃν ἠθέλησαν ν' ἀνακηρύξωσι πρῶτον πάπαν, ἦτο ἕγγαμος· ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἠκολούθησεν αὐτῷ εἰς Ῥώμην καὶ ὑπέστη πρὸ αὐτοῦ τὸ μαρτύριον. Ἔτι κατὰ τὸν δ' αἰῶνα ὁ μάρτυς Εἰρηναῖος ἐπίσκοπος Σιρμίου καὶ πολλοὶ ἦσαν ἕγγαμοι. Ἡ ἀναγκαστικὴ ἄρα ἀγαμία τοῦ κλήρου εἶναι ἀπλοῦν διοικητικὸν μέτρον. Ὅπως ἂν σκεφθῇ τις περὶ τῆς ἀγαμίας ἐν τῷ παρελθόντι, ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαία ἡ κατάργησις αὐτῆς, ἵνα ὁ ἱερεὺς συνδιαλλαγῇ καὶ μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ μετὰ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας καὶ κρημνισθῇ τὸ τεῖχος τὸ χωρίζον τοὺς κληρικούς ἀπὸ τῶν λαϊκῶν. Δὲν νοῶ, ὅτι ὁ γάμος πρέπει, ὡς ἐν τῇ Ῥωσικῇ ἐκκλησίᾳ, νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τοὺς ἱερεῖς· ἡ ἐλευθερὰ ἀγαμία εἶναι καὶ θὰ μένη ἐντιμὸς ἐξαιρεσις· ἀλλ' ἵνα μὴ ἐκφυλίζηται πρέπει νὰ εἶναι ἐλεύθερος εἰς πᾶσας τὰς στιγμὰς τοῦ βίου αὐτοῦ, ἦτοι οὐδεμία διοικητικὴ πίσις ἢ δόξα παρεμποδίζῃ τὸν ἱερέα τὸν αἰσθανόμενον ἑαυτὸν κεκλημένον εἰς τὸν οἰκογενειακὸν βίον.

Ἴδου ἐν γένει ὁ ὄργανισμὸς τῆς νέας Ἐκκλησίας. Οὐσα πολλῶ ἐλευθερωτέρα τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας θὰ ἦναι ἐλευθερωτέρα καὶ τῆς ἀγγλικανικῆς ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῶν ἱερέων· διὰ τὴν ἐν Ἀγγλίᾳ οἱ ἐφημέριοι ἐκλέγονται συνήθως ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων, εἰ καὶ ἐν τισὶ τῶν πόλεων ἐκλέγονται ὑπὸ τῶν δημοτικῶν συμβουλιῶν· καὶ οἱ ἐπίσκοποι ἐκλέγονται ὑπὸ τοῦ προέδρου κατὰ τὰ ἐν τοῖς κεφαλαίοις. Περιπλέον ἡ γαλλικανικὴ ἐκκλησία θὰ ἦναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς πολιτείας. Θὰ προσεγγίξῃ ἄρα πρὸς τὴν ἐπισκοπικὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀμερικῆς. Ὁ Ὑάκινθος μόνον φαίνεται ἀπονέμων τι πλέον εἰς τοὺς ἱερεῖς. Οὕτως ἐπιφυλάττει εἰς τὸν ἱερέα τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀφιέναι ἀμαρτίας· δὲν θεωρεῖ ὅμως τὴν ἐξομολόγησιν ὡς μυστήριον ὑποχρεωτικόν.

Παρὰ τὰς μικρὰς διαφορὰς τὰς ὑφισταμένας μεταξὺ τῶν ἰδεῶν τοῦ Ὑακίνθου καὶ τῶν ἀγγλικανῶν, οἱ Ἀγγλοὶ καὶ Ἀμερικανοὶ ἐπίσκοποι δὲν ἐδί-στασαν ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν ἀγγλικανικὴν Ἐκκλησίαν ὡς ἐν κοινωνίᾳ οὖσαν μετὰ τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν καὶ νὰ ἀνακηρύξωσιν ὅτι εἶναι ἔτοιμοι νὰ ὑποστηρίξωσιν αὐτὴν πάσῃ δυνάμει. Χρηματικὸν κεφάλαιον ὠρίσθη ἰδίᾳ πρὸς τοῦτο ὑπὸ τῆς ἀγγλοηπειρωτικῆς ἐταιρίας. Καὶ μέχρι οὗ γίνωσιν ἐπίσκοποι γαλλικανοί, ὁ Ὑάκινθος καὶ οἱ φίλοι αὐτοῦ θὰ διατελῶσιν ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Πρώτου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Σκωτίας, ἐνῶ ὁ Ἐρτσέγ, ὁ ἐγγχώριος ἐλβετὸς ἐπίσκοπος, ἀναλαμβάνει νὰ χειροτονήσῃ νέους ἱερεῖς.¹

Ὁ Ὑάκινθος λοιπὸν εἶναι βέβαιος ὅτι ἔκτοτε δὲν θ' ἀγωνίζηται μόνος. Ἀλλὰ πρέπει νὰ ὑποστηριχθῇ ἐν Γαλλίᾳ, καὶ θὰ ὑπεστηρίζετο, ἂν πάντες οἱ ἐν πολλοῖς ὁμόφρονες αὐτῷ δὲν ἔμενον ἀργοὶ καὶ ἀδιάφοροι. Πολλάκις ἐν ταῖς ὁμιλίαις αὐτοῦ ἐπειράθη νὰ ἐξαγάγῃ αὐτοὺς τῆς ἀδιαφορίας δεικνύων ὅτι ἡ διαγωγή των χρησιμεύει ὡς τὸ κἀλλιστον μέσον τοῦ θριάμβου τῶν Ἰησοῦτιῶν. «Πόθεν προέρχεται, ἐρωτᾷ, ὅτι μέχρι τοῦδε αἱ εὐγενέσταται πρᾶ-

¹ La reforme catholique et l'eglise anglicane, par Hyacinthe Loyson.

πέθειαι ἰπέ, ἐλευθέρως καὶ χριστιανικῆς μεταρρυθμίσεως ἀπέτυχον καὶ ὅτι οἱ ὑπεράλπειοι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ θριαμβεύουσιν; Αἰτία τούτου εἶναι ὁμολογούμενως ὁ πάπας, οἱ ἱησοῦται, οἱ ἐπίσκοποι, ὁ κλήρος· ἀλλὰ καὶ ὑμεῖς, ὑμεῖς μάλιστα... Ναι, ὑμεῖς, κοσμικοὶ, οἰκογενειάρχαι, λαϊκοί, ὑμεῖς συνετελέσκατε εἰς τὸν θρίαμβον τῶν ὑπεραλπειῶν, διότι παραιτηθέντες πάντων ὑμῶν τῶν δικαιωμάτων καὶ καθηκόντων ἐν τῇ θρησκευτικῇ κοινωνίᾳ, ἥς εἰσθε μέλη ἐνεργὰ καὶ πολῖται ὑπεύθυνοι, ἐταύτισατε τὴν ἐκκλησίαν μετὰ τοῦ κλήρου, ἐγκατελίπετε αὐτὴν εἰς τὴν ἀνεύθυνον ἐξουσίαν τῶν κυβερνώντων ἀλτῆν... Μετὰ τῶν καταχρήσεων περιεφρονήσατε τοὺς θεσμοὺς καὶ τὴν διδασκαλίαν... "Ἄν πτωχὸς τις ἱερεὺς, ὑπακούων εἰς τὴν συνείδησιν ἑαυτοῦ καὶ καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ διδασκομένων, δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνέχηται, ἵνα συγγένηται ἢ ἐλευθέρως ὑπακοῇ τοῦ χριστιανοῦ μετὰ τῆς τυφλῆς τοῦ στρατιώτου πειθαρχίας... «τί εἶσαι» εἶπατε αὐτῷ διὰ τύπου ἢ σκεπτικοῦ ἢ ἀσθεοῦς «τί εἶσαι, καὶ τί νι δικαιώματι ἐγείρεις φωνὴν κατὰ τῆς Ῥώμης, ἂν ἀρνείσαι νὰ γίνης μεθ' ἡμῶν ἐλευθερόφρων;...» Καὶ ἐπειδὴ ὁ ἱερεὺς οὗτος ἔστι ἢ ἴσταται ἢ συνείδησις αὐτοῦ... τὸν παραδίδετε εἰς τὰς ἀκατονομάστους προσβολὰς ἐκείνων, ὧν παρίστασθε οἱ ἀντίπαλοι... Τί λέγω; στρέφετε καθ' ὑμῶν τοὺς πλησιεστάτους καὶ ἀναποφεύκτους ὑμῶν συμμάχους, τὴν ἰδίαν ὑμῶν οἰκογένειαν... Τὸ λαϊκὸν σχολεῖον εἶναι ἐν τῷ πολιτικῷ ὑμῶν προγράμματι, ἀλλὰ τὰ τέκνα σας ἐκπαιδεύονται εἰς τὸ λύκειον τῶν ἱησοῦτῶν. Εἶπατε λοιπὸν μεθ' ὅλα ταῦτα, ἂν δὲν εἰσθε ὑμεῖς οἱ αἰτίοι τῆς κατισχύσεως τῶν ὑπεραλπειῶν!.. Κύριοι, ἀρχίζετε νὰ νοήτε τί εἶναι μεταρρυθμίσις τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἐρωτᾶτε πῶς δύνασθε νὰ πραγματοποιήσητε αὐτήν. Τὸ μυστήριον ἔγκειται ἐν μιᾷ μόνῃ λέξει: *Θελήσατε!*»

Αἱ εὐγλωττοὶ αὗται προσφωνήσεις δὲν ἔμειναν ὅπως ἀνωφελεῖς· πλὴν τῆς ὑποστηρίξεως τῆς ἀγγλικανικῆς ἐκκλησίας, περὶ ἧς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ὁ πατὴρ Ἰακίνθος προσεῖλκυσε νῆδη ὀπαδοὺς τινάς, ἐν οἷς πολιτικούς ἀνδράς, βουλευτάς, καὶ τινὰς τολμηροὺς κληρικούς, οἵτινες δὲν ἐφοβήθησαν νὰ μιμηθῶσι τὸ παράδειγμα αὐτοῦ συντρίβοντες πάντα δεσμὸν, ἵνα ὑπακούσωσιν εἰς τὴν συνείδησιν αὐτῶν. Τῇ συνδρομῇ αὐτῶν καὶ τῇ τῶν Ἄγγλων, ὁ Ἰακίνθος ἐγκαινιάζει αὐριον τὴν γαλλικανὴν λατρείαν ἐν εὐρεῖ τινι οἰκίᾳ ἐνοικιασθέντι πρὸς τοῦτο ἐν τῇ ὁδῷ Rochecouart¹. Δὲν δύναται τις νὰ μὲνη ἀδιάφορος πρὸς τοιαύτην σημαντικὴν ἀπάπειραν θρησκευτικῆς ἀνεξαρτησίας, καὶ ἂν μὴ συμμερίζηται πάσας τὰς ἰδέας τοῦ ἐπιχειροῦντος αὐτήν. Τὸ μέλλον μόνον θὰ δείξῃ, ἂν τὸ ἔργον τοῦτο θὰ εὐδοκιμήσῃ· ἀλλὰ καὶ ἂν ἡ νέα Ἐκκλησία παρῆγεν ἀπλῶς τῷ Ἰακίνθῳ ἄμβωνα, ἔνθα νὰ δυνηθῇ νὰ ἐκφράσῃ ἐλευθέρως τὰ αἰσθήματα αὐτοῦ, τὸ ἀποτέλεσμα ταῦτα δὲν ἤθελε εἶσθαι μι-

¹ Ὁ πατὴρ Ἰακίνθος ἐξακολουθεῖ ἔκτοτε τακτικῶς ἱερουργῶν ἐνταῦθα καὶ διὰ τῆς ἰσχυρᾶς αὐτοῦ εὐγλωττίας σαγηνεύων τὸ πικρὸν καὶ ἐκλεκτὸν αὐτοῦ ἀκρατήριον, ὅπερ ὅση μέραι βαίνει ἀξάνον.

κρᾶς σημασίας. Δὲν ὑπάρχει λόγος θαυμαστότερος τοῦ Ἰακίνθου, ὅταν οὗτος ἀρκῆται νὰ κηρύττῃ τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν θρησκείαν τὴν ὄντως εὐαγγελικὴν, καὶ ὁ λόγος οὗτος δύναται ν' ἀσκῆται σωτηριωδεστάτην δύναμιν ἐπὶ τὴν γενεὰν ἡμῶν. Ἐπειτα ὁ ἡμέτερος αἰὼν καυχᾶται ὅτι εἶναι αἰὼν τῆς ἐλευθερίας καὶ τὸ πεδίον τῆς συζητήσεως εἶναι ἡνεωγμένον καὶ εἰς αὐτὰς τὰς παραδοξοτάτας ἀποπλανήσεις. Δὲν δύναται τις πλέον ἄνευ αἰσχύος νὰ καταδικάσῃ εἰς σιγὴν στόμα τοιοῦτον οἶον τὸ τοῦ Ἰακίνθου.

Τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἰακίνθου θὰ δείξῃ ἔτι ἀπαξ, ὅτι δύναται τις νὰ ἦναι ἐλεύθερος χωρὶς νὰ παύσῃται ὦν θρησκευτικὸς. Οἱ μὴ ἀναγκόντες αὐτὸ πρέπει νὰ τὸ ἀναγνώσωσιν· οὕτω μόνον θὰ κρίνωσιν ἀκριβῶς περὶ τῆς σημασίας καὶ τῆς ἀξίας τῆς ἐπιχειρήσεως. Νῦν ἀπόκειται νὰ κρίνωμεν τὸν Ἰακίνθον ἐκ τῶν ἔργων.

I. ΜΟΣΧΑΚΗΣ

ΠΕΡΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑΣ ΕΝ ΤΩ ΟΦΘΑΛΜΩ

Γνωστὸν εἶναι ὅτι ὁ ὀφθαλμὸς ἔχει μεγίστην ἀναλογίαν πρὸς τὸν ἐν τῇ φυσικῇ ὀνομαζόμενον σκοτεινὸν θάλαμον ἢ πρὸς φωτογραφικὴν συσκευὴν καὶ ὅτι εἰς τὴν ὀπισθίαν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ σχηματίζεται ἡ εἰκὼν τῶν πρὸ αὐτοῦ ἀντικειμένων ἐσμικρυνμένη καὶ ἀνεστραμμένη ἀπαρᾶλλάκτως ὡς σχηματίζεται ἡ εἰκὼν τῶν πρὸς φωτογράφησιν ἀντικειμένων ἐπὶ τῆς θοῆς ὑελίνης πλακῶς, τὴν ὁποίαν ὁ φωτογράφος τοποθετεῖ εἰς τὸ ὀπισθεν μέρος τῆς φωτογραφικῆς συσκευῆς, ἀκριβῶς εἰς τὴν θέσιν, εἰς ἣν θὰ τεθῇ μετὰ ταῦτα ἡ φωτογραφικὴ πλάξ, ἵνα ἴδῃ ἂν ἐπ' αὐτῆς σχηματίζεται ἀκριβῶς καὶ ζωηρῶς τὸ πρὸς φωτογράφησιν ἀντικείμενον.

Ὁ ὀφθαλμὸς εἶναι σῶμα σφαιροειδές. Τὸ ἐξωτερικὸν περιβάλλωμα τοῦ σφαιροειδοῦς τούτου σώματος ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ σκληροῦ λεγομένου χιτῶνος, σώματος λευκοῦ ἰνώδους στερεοῦ καὶ ἀρετὰ παχέος, ὅστις ἀντιπροσωπεύει οὕτως εἰπεῖν τὰ στερεὰ τοιχώματα τῆς φωτογραφικῆς συσκευῆς. Ὁ χιτῶν οὗτος ἔχει πρὸς τὸ ἔμπροσθεν αὐτοῦ μέρος ὀπὴν ἣτις φράττεται διὰ τοῦ κερατοειδοῦς λεγομένου, ἰστοῦ διαφανοῦς, ὅστις κυρτοῦται πρὸς τὰ ἔξω. Ὁ σκληρὸς χιτῶν ὑπενδύεται ἐσωτερικῶς διὰ δύο ἐτέρων χιτῶνων λεπτοτέρων, τοῦ χοροειδοῦς, ὅστις ἐφαρμόζεται ἀμέσως ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ σκληροῦ χιτῶνος, καὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς, ὅστις καλύπτει τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ χοροειδοῦς· ἀμφότεροι οἱ χιτῶνες οὗτοι, ὁ τε χοροειδὴς καὶ ὁ ἀμφιβληστροειδὴς, ἀπολήγουσι κατὰ τὴν πρόσφυσιν τοῦ κερατοειδοῦς μετὰ τοῦ σκληροῦ χιτῶνος.

Οὕτω λοιπὸν σχηματίζεται χωρὶς σφαιροειδῆς κεκλεισμένος πανταχόθεν ὑπὸ τοιχωμάτων ἀδιαφανῶν, ἐκτὸς τοῦ προσθίου μέρους, καθ' ὃ μένει ἀπὸ φρακτομένη ὑπὸ τοῦ διαφανοῦς κερατοειδοῦς.

Ὅπισθεν τοῦ κερατοειδοῦς ὑμένας ὑπάρχει δίσκος διαφόρος εἰς τοὺς διαφόρους ὀφθαλμούς κεχρωματισμένος καὶ φέρων εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ ὀπήν, τὴν λεγομένην κόρην τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἡ δὲ δισκοειδὴς ὑμὴν οὗτος ὅστις συμφύεται μετὰ τῶν ἄκρων τοῦ χοροειδοῦς χιτῶνος ὀνομάζεται ἴρις. Τὸ χρῶμα τῆς ἴριδος εἶναι τὸ χαρκατηρίζον τὸ χρῶμα τοῦ ὀφθαλμοῦ. Ὅπισθεν τῆς ἴριδος καὶ ἀπέναντι τῆς κόρης τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἐφαρμοζόμενος ἐπὶ τῆς ὀπῆς τὴν ὁποίαν ἀφίνουσιν ὁ χοροειδὴς καὶ ὁ ἀμφιβληστροειδὴς ὑπάρχει ὁ κρυσταλλοειδὴς λεγόμενος φακός, φακοειδὲς σῶμα διαφανές. Ὁ κρυσταλλοειδὴς φακός διακρίεται τὸ κοῖλον τοῦ ὀφθαλμοῦ εἰς δύο μέρη, εἰς τὴν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ κερατοειδοῦς κοιλότητα, ἣτις πληροῦται ὑπὸ τοῦ ὑδατώδους ὑγροῦ, καὶ εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ φακοῦ τούτου καὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος σχηματιζόμενον σφαιροειδῆ θάλαμον ὅστις πληροῦται ὑπὸ τοῦ ὑελώδους λεγομένου σώματος.

Αἱ ἀκτῖνες αἱ ἐκπεμπόμεναι ἐκ τῶν πρὸ τοῦ ὀφθαλμοῦ σωμάτων, διερχόμεναι διὰ τοῦ κερατοειδοῦς τοῦ ὑδατώδους ὑγροῦ τοῦ κρυσταλλώδους φακοῦ καὶ τοῦ ὑελώδους σώματος, καὶ πάσχουσαι κατὰ τὴν δίοδον ταύτην διαφορὰς θλάσεις, ἀναλόγως ὡς τοῦτο γίνεται εἰς τοὺς φακούς τῆς φωτογραφικῆς συσκευῆς, προσπίπτουσιν ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ἀδιαφανοῦς ἐπιφανείας τοῦ κοίλου τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἀποτελουμένης ἐκ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος, σχηματίζουσαι ἀπ' αὐτοῦ μικρὰν καὶ ἀνεστραμμένην εἰκόνα τοῦ ἀντικειμένου. Διὰ τῆς προσβολῆς τῶν ἀκτίνων ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος, ὅστις εἶναι τὸ ἄκρον τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου, παράγεται τὸ αἴσθημα τῆς ὁράσεως.

Οὕτω λοιπὸν ὁ ὀφθαλμὸς παράγει φυσικῶς ταῦτ' ἀποτελέσματα οἷα καὶ ἡ φωτογραφικὴ συσκευή. Ἄλλ' ἂν ἐν τῇ φωτογραφικῇ συσκευῇ τὴν θολὴν ὑελίνην πλάκα, ἣν ἐν ἀρχῇ ἀνεφέραμεν, ἀντικαταστήσωμεν διὰ πλακὸς χημικῶς πρὸς τοῦτο παρεσκευασμένης, βλέπομεν ὅτι ἡ εἰκὼν, ἣτις πρότερον παρήγατο ἐπὶ τῆς θολῆς πλακὸς ἀφίνει τὰ ἔχνη αὐτῆς ἐπὶ τῆς παρεσκευασμένης πλακὸς, καὶ ἀφοῦ ἡ πλάξ αὕτη ἀπομακρυνθῇ τῆς φωτογραφικῆς συσκευῆς.

Αἱ ἀκτῖνες αἱ ἐκ τοῦ ἡλίου ἐκπεμπόμεναι δὲν παράγουσι μόνον θερμότητα καὶ φῶς, ἀλλ' ἐξασκοῦσι καὶ χημικὴν ἐνέργειαν ἐπὶ διαφόρων σωμάτων, διευκολύνουσαι ἢ ἐπιφέρουσαι τὴν ἔνωσιν αὐτῶν μετ' ἄλλων σωμάτων ἢ τὴν ἀποχώρησιν αὐτῶν ἀπὸ σωμάτων μεθ' ὧν τέως ἦσαν χημικῶς ἠνωμένα.

Ἡ χημικὴ αὕτη ἐνέργεια τοῦ φωτός ἐκδηλοῦται ἐπὶ πολλῶν σωμάτων διὰ τῆς ἀλλαγῆς ἢ ἀλλοιώσεως τοῦ χρώματος αὐτῶν. Καὶ ἀληθῶς καὶ ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ παρατηροῦμεν πολλὰ φαινόμενα τοιαύτης ἀλλοιώσεως τῶν χρωμάτων ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἡλιακοῦ φωτός. Πάντες γνωρίζομεν ὅτι πολλὰ χρώματα ὑφασμάτων ἀλλοιοῦνται ὅταν εἶναι ἐκτεθειμένα εἰς τὸ ἡλιακὸν φῶς.

Ἐπὶ τοῦ φαινομένου τούτου τῆς ἀλλοιώσεως τῶν χρωμάτων διὰ τῆς χημικῆς ἐνεργείας τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων στηρίζεται ἡ φωτογραφία. Τὸ σῶμα

τὸ ὅποιον ἀλλοιοῦται ἐν τῇ φωτογραφίᾳ εἶναι ἄλλας τι τοῦ ἀργύρου, τὸ ὅποιον διὰ τῆς χημικῆς ἐπενεργείας τῶν ἀμέσων ἡλιακῶν ἀκτίνων ἢ τῶν ἀντανεκλωμένων ἐξ ἄλλων ἀντικειμένων, φωτιζομένων ὑπὸ τοῦ ἡλιακοῦ φωτός, γίνεται μέλαν εἰς τὰ σημεῖα ὅπου προσεβλήθη ὑπὸ τοῦ φωτός.

Ἄλλὰ καὶ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ ὑπάρχει σῶμα, τοῦ ὁποῦ τοῦ χρώμα μεταβάλλεται διὰ τῆς ἐπενεργείας τοῦ ἡλιακοῦ φωτός. Τὸ σῶμα τοῦτο εἶναι οὐσία πορφυρὰ πληροῦσα τὴν ἐσωτέραν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος καὶ τὸ ὅποιον δυνατὰ τις νὰ ὀνομάσῃ ὀπτικὴν πορφύραν. Ἡ οὐσία αὕτη ἀνακαλυφθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἐν Ῥώμῃ γερμανοῦ σοφοῦ Boll τοσοῦτον εὐκόλως προσβάλλεται ὑπὸ τῶν χημικῶν ἀκτίνων, ὥστε ἐκτιθεμένη εἰς τὸ ἡλιακὸν φῶς ἐντὸς τινῶν δευτέρων λεπτῶν καθίσταται ἄχρους, καὶ αὕτη βεβαίως ὑπῆρξεν ἡ αἰτία ὅτι ἡ οὐσία αὕτη δὲν παρατηρήθη ὑπὸ τοσοῦτων ἐμβριθῶν καὶ ἐπιμελῶν παρατηρητῶν, οἵτινες λεπτομερέστατα καὶ καθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς ἐπόψεις ἐξήτασαν τὸν ὀφθαλμόν.

Ἀνακαλυφθεῖσας λοιπὸν τῆς ὑπάρξεως τῆς οὐσίας ταύτης ἀκριβῶς εἰς τὴν θέσιν εἰς ἣν προσπίπτει ἡ εἰκὼν τῶν πρὸ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀντικειμένων, εὐκόλον ἦτο νὰ συμπεράνῃ τις ὅτι καὶ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σχηματίζεται ἀνάλογόν τι πρὸς φωτογραφικὴν εἰκόνα τῶν πρὸ αὐτοῦ ἀντικειμένων.

Τὰ πρῶτα πειράματα, ἐξ ὧν ἀπεδείχθη ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Boll ἡ ὑπαρξίς τῆς ἐν λόγῳ ἐρυθρᾷ οὐσίας, ἐγένοντο ἐπὶ κόνικλων καὶ βατραχίων. Ἀπεκάλυψε κόνικλον ἐν τῷ σκότει, ὅστις διέμεινε πρότερον ἐπὶ μίαν ἢ δύο ὥρας ἐν ἀπολύτως σκοτεινῷ χώρῳ, ἤνοιξε τὸν ὀφθαλμόν αὐτοῦ ἐν τῷ σκότει καὶ παρετήρησεν αὐτὸν ἔπειτα ἐν τῷ φωτί. Κατὰ τὰς πρώτας στιγμὰς ὁ ἀμφιβληστροειδὴς ἦτο χρώματος πορφυροῦ, ὅπερ ταχέως ἐξηλείφθη. Ἡ ἐξάλειψις αὕτη τοῦ πορφυροῦ χρώματος δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα μόνον τοῦ θανάτου τοῦ ζώου, τοῦτο δὲ ἀποδεικνύεται, διότι τὸ πορφυροῦν χρῶμα ἐξαλείφεται καὶ ἐν τοῖς ζῶσι ζώοις διὰ τῆς ἐπενεργείας τοῦ φωτός. Ἄν ὅμως μετὰ ταῦτα ἐπαναφέρωμεν τὸ ζῶον, τοῦ ὁποῦ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ὁ ἀμφιβληστροειδὴς κατέστη ἄχρους, εἰς τὸ σκότος ἐπὶ τινὰς ὥρας βλέπομεν ὅτι πάλιν τὸ πορφυροῦν τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χρῶμα ἀναγεννᾶται. Ἄν ὅμως νεκρὸν ἦδῃ ὀφθαλμόν, τοῦ ὁποῦ ὁ ἀμφιβληστροειδὴς ἐγένετο ἄχρους ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ φωτός, ἐπαναφέρωμεν εἰς τὸ σκότος, ὁ ἀμφιβληστροειδὴς αὐτοῦ δὲν χρωματίζεται ἐκ νέου. Ἐκ τούτων ἀποδεικνύεται ὅτι τὸ πορφυροῦν χρῶμα τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς, τὸ ὅποιον καταστρέφεται διὰ τοῦ φωτός, ἀναγεννᾶται ἐν τῷ ζῶντι ὀφθαλμῷ, δὲν ἀναγεννᾶται ὅμως μετὰ τὸν θάνατον.

Ὅτι ὁ θάνατος δὲν εἶναι ἡ αἰτία τῆς καταστροφῆς τοῦ πορφυροῦ χρώματος τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς, ἀλλὰ ἡ ἐπενεργεία τοῦ φωτός, ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὀφθαλμοὶ νεκροὶ, διατηρηθέντες ἐν τῷ σκότει, ἐδείκνυον καὶ μετὰ παρέλευσιν εἴκοσι τεσσάρων ὡρῶν τὸ πορφυροῦν τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χρῶμα ἀναλλοίωτον.

Ὁ καθηγητὴς τῆς φυσιολογίας ἐν τῷ ἐν Heidelberg Πανεπιστημίῳ Kühne κατώρθωσε νὰ παρασκευάσῃ καὶ διαλύσιν τοῦ πορφυροῦ τούτου χρώματος καὶ ν' ἀποδείξῃ οὕτω ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖται ἐξ ἰδιαιτέρας χρωστικῆς οὐσίας. Τὸ ὑγρὸν τὸ μᾶλλον πάντων διαλύον τὴν οὐσίαν ταύτην εἶναι ἡ καθαρὰ χολὴ τοῦ βοῦς· διὰ τῆς ἐπενεργείας αὐτῆς ἐπὶ προσφάτων ἀμφιβληστροειδῶν, ἀποκτᾶται ὑγρὸν ἐρυθροπόρφυρον γινόμενον ἄχρουν ἐν τῷ φωτί. Διὰ τῆς συμποκνώσεως τοῦ ὑγροῦ τούτου ἀποκτᾶται σῶμα ἐρυθρὸν, συγκείμενον ἐκ τῆς ὀπτικῆς πορφύρας καὶ ἐτέρας τινὸς οὐσίας. Τὸ σῶμα τοῦτο γίνεται ἄχρουν ἐν τῷ φωτί ἂν ᾦναι ὑγρὸν, μένει ὁμως ἀναλλοίωτον ἂν ᾦναι ξηρὸν.

Ἡ ἔντασις τοῦ φωτός καὶ τὸ χρῶμα αὐτοῦ ἔχουσι μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς ἀποχρωματίσεως τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς. Τὰ χρώματα τὰ ὅποια πρὸ πάντων ἐπενεργοῦσιν ἐπὶ τῆς χρωστικῆς ταύτης οὐσίας εἶναι τὸ κυανοῦν καὶ τὸ χλωρὸν· ἐν γένει δὲ αἱ ἀκτῖνες αἰτίνες ἔχουσι μικρὰν χημικὴν ἐνέργειαν ὡς π. χ. αἱ ἐρυθραὶ ἐπενεργοῦσιν ἐλάχιστον ἐπὶ τὴν οὐσίαν ταύτην. Ἡ δὲ ἔντασις τῆς ἐνεργείας εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ἔντασιν τοῦ φωτός.

Ἡ φωτογραφικὴ πλάξ ἀφοῦ ὑποβληθῇ ἐντὸς τῆς φωτογραφικῆς συσκευῆς εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ φωτός, μεταφέρεται ἔπειτα ταχέως προφυλαττομένη ἀπὸ τοῦ φωτός ἐντὸς σκοτεινοῦ χώρου, ὅπου διὰ χημικῶν μέσων στερεοῦται ἢ ἐπ' αὐτῆς ἀποτυπωθεῖσα εἰκὼν. Ἄν ἡ φωτογραφικὴ πλάξ μετὰ τὴν ἐξαγωγήν αὐτῆς ἐκ τῆς συσκευῆς ἀφίετο ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ φωτός, ἅπασα ἢ ἐπιφάνεια αὐτῆς, κεκαλυμμένη οὖσα δι' ἄλατος τοῦ ἀργύρου, ἤθελε μελανωθῆ καὶ οὕτω θὰ ἐξηλείφετο ἢ παραχθεῖτα εἰκὼν.

Ἀνάλογόν τι συμβαίνει καὶ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ. Ἄν ἐπὶ ζῶον τινὸς, ὅπερ διέμεινεν ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐν τῷ σκότει καὶ τοῦ ὁποίου κατὰ συνέπειαν ὁ ἀμφιβληστροειδὴς χιτῶν εἶναι κεχρωματισμένος διὰ τῆς πορφύρας χρωστικῆς οὐσίας, παραχθῇ ἀμέσως μετὰ τὴν ἐξαγωγήν αὐτοῦ ἐκ τοῦ σκότους ἢ εἰκὼν ἀντικειμένου εὐρισκομένου πρὸ αὐτοῦ, τὰ μέρη τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς τὰ προσβαλλόμενα ὑπὸ τῶν φωτεινῶν μερῶν τῆς εἰκόνας θέλουσι καταστῆ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἄχροα, τὰ δὲ ὑπὸ τὰ σκιερὰ μέρη τῆς εἰκόνας θέλουσι διατηρήσει μᾶλλον τὸ πορφυροῦν αὐτῶν χρῶμα, οὕτω θέλομεν ἔχει ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος φωτογραφικὴν εἰκόνα, τῆς ὁποίας τὰ μὲν φωτεινὰ μέρη θὰ παρίστανται ἄχροα, τὰ δὲ σκιερὰ ἐρυθρὰ, εἰκόνα δηλ. ὁμοίαν πρὸς γεγραμμένην δι' ἐρυθρᾶς βαφῆς. Διὰ νὰ διατηρηθῇ ὁμως ἡ εἰκὼν αὕτη, ἀνάγκη ὁ ὀφθαλμὸς νὰ μετενεχθῇ ἀμέσως πάλιν εἰς σκοτεινὸν μέρος, ἄλλως διὰ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ φωτός ἐξαλείφεται ἡ εἰκὼν ἀποχρωματιζομένου ὀλοκλήρου τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς. Ἀλλὰ καὶ ἂν μεταφέρωμεν τὸ ζῶον εἰς σκοτεινὸν μέρος, πάλιν δὲν σῶζομεν τὴν εἰκόνα, διότι, ὡς εἶδομεν, ἡ πορφύρα οὐσία ἀναγεννᾶται, ὀλίγον δὲ κατ' ὀλίγον θέλει χρωματισθῇ ὅλος ὁ ἀμφιβληστροειδὴς ὁμοιόμορφως πορφυροῦς. Διὰ νὰ διατηρήσωμεν λοιπὸν τὴν εἰκόνα δὲν ἀρκεῖ μόνον νὰ μεταφέρωμεν τὸ ζῶον εἰς σκοτεινὸν μέρος, ἀλλ' ἀνάγκη

καὶ νὰ φονεύσωμεν αὐτὸ, ἵνα ἐμποδίσωμεν τὴν ἀναγέννησιν τοῦ πορφυροῦ χρώματος.

Ὁ καθηγητὴς Kühne ἀπέκτησεν ἀληθῶς τοιαύτας φωτογραφικὰς εἰκόνας ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς. Ὁ Kühne ἔθεσεν ἀκίνητον ἐνώπιον παραθύρου κόνικλον, οὕτως ὥστε νὰ ἀτενίζῃ πρὸς τὸ παράθυρον ἐπὶ τρία λεπτὰ τῆς ὥρας, ἔπειτα μετήγαγεν αὐτὸν εἰς δωμάτιον φωτιζόμενον ὑπὸ κιτρίνου φωτός ἔχοντος ἐλάχιστην χημικὴν ἐνέργειαν, καὶ ἀπεκεφάλισεν αὐτὸν, ἐνεβάπτισε δὲ τὸν ὀφθαλμὸν, ἀφήσας αὐτὸν εἰς τὴν φυσικὴν αὐτοῦ θέσιν, ἐντὸς διαλύσεως στυπτηρίας, παρατηρήσας δὲ μετὰ εικοσιτέσσαρας ὥρας τὸν ἀμφιβληστροειδῆ, εὔρεν ἐπ' αὐτοῦ καθαρωτάτην τὴν εἰκόνα τοῦ παραθύρου· τὸ πλαίσιον τοῦ παραθύρου καὶ τῶν ὑελίνων πλακῶν παρίστατο διὰ πορφυροῦ χρώματος, τὰ δὲ μεταξὺ αὐτῶν διαστήματα, τὰ ὅποια παρίστων τὰς ὑελίνους πλάκας, ἦσαν ἄχροα. Οὕτω λοιπὸν σχηματίζεται ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος τοῦ ὀφθαλμοῦ εἰκὼν θετικὴ τῶν ἀντικειμένων, δηλ. εἰκὼν ἐν τῇ ὁποίᾳ τὰ φωτεινὰ μέρη τοῦ ἀντικειμένου παρίστανται λευκὰ, ἐνῶ ἐπὶ τῆς φωτογραφικῆς πλακῆς παράγεται εἰκὼν ἀρνητικὴ εἰκὼν δηλ. ἐν ἣ τὰ σκιερὰ μέρη τοῦ ἀντικειμένου παρίστανται λευκὰ. Τὸ αὐτὸ πείραμα ἐπανελάθεν ὁ Kühne καὶ ἐπὶ φονευθέντος ζῶου. Ἐξέθεσε δηλ. κεφαλὴν ἀρτικοπιῶσαν κόνικλου ἀπέναντι τοῦ παραθύρου οὕτως ὥστε οἱ ὀφθαλμοὶ νὰ τενίζωσι πρὸς αὐτὸ ἐπὶ δέκα λεπτὰ τῆς ὥρας, παρετήρησε δὲ τὴν αὐτὴν εἰκόνα ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς.

Βεβαίως οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει νὰ μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι καὶ πολυπλοκώτεραι εἰκόνας δύνανται ν' ἀποτυπωθῶσιν ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς.

Καὶ ἅπαντα μὲν τὰ πειράματα ταῦτα καὶ αἱ παρατηρήσεις ἐγένοντο ἐπὶ ζῶον καὶ παρετηρήθη ἡ πορφύρα αὕτη οὐσία οὐ μόνον ἐπὶ θηλαστικῶν ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πτηνῶν, ἰχθύων, βατραχοειδῶν, ἔτι δὲ καὶ ἐπὶ ἀσπονδύλων ζῶων. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει ἡ χρωματιστικὴ αὕτη οὐσία. Τοῦτο παρετήρησαν πρῶτον οἱ διδάκτορες Schenk καὶ Zuckershandl ἐν Βιέννῃ ἐπὶ κακούργου ἀποκεφαλισθέντος, τοῦ ὁποίου ὁ ὀφθαλμὸς ἐκλείσθη ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον.

Προτοῦ ἀνακαλυφθῆ διὰ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Boll καὶ Kühne ἡ παραγωγή αὕτη τῶν εἰκόνων ἐν τῷ ὀφθαλμῷ, πολλῶν ἡ φαντασία ὑποβοηθουμένη ὑπὸ τῆς ἀναλογίας τοῦ ὀφθαλμοῦ πρὸς φωτογραφικὴν συσκευὴν ἀνέπλασε τοιαύτας εἰκόνας ἐν τῷ ὀφθαλμῷ, εὔρε δὲ καὶ τὴν πρακτικὴν αὐτῶν ἐφαρμογὴν. Αἱ εἰκόνας αὗται ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσι κατ' αὐτοὺς, ἵνα ὀδηγήσωσι τὴν δικαιοσύνην ὡς ἀψευδεῖς μάρτυρες εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ἐγκληματίου ἢ τοῦλάχιστον περιστάσεών τινων τοῦ ἐγκλήματος.

Ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ θνήσκοντος ἢ τοῦ φονευομένου πρέπει κατ' αὐτοὺς νὰ φέρῃ ἀποτετυπωμένην τὴν εἰκόνα τοῦ φονέως ἢ τοῦ θεάτρου τοῦ φόνου. Δύναται ὁμως ἡ εἰκὼν αὕτη νὰ διατηρηθῇ καὶ νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς ὀδηγίαν τῆς δι-

καιοσύνης; Είδομεν πόσαι προφυλάξεις χρειάζονται διὰ τὴν παραγωγήν καὶ διατήρησιν τῆς εἰκόνης ταύτης, ὥστε βεβαίως πρέπει νὰ συντείνωσιν ὅλας ἐξαιρετικαὶ περιστάσεις ἕνα ἐπὶ τοῦ ὀρθαλμοῦ φονευθέντος ἀνθρώπου διατηρηθῆ ἡ εἰκὼν τῆς τελευταίας αὐτοῦ ἐντυπώσεως.

Ἐν ἔτι ζήτημα μένει νὰ ἐξετάσωμεν, ποίαν σπουδαιότητα ἔχει ἡ πορφύρα αὕτη οὐσία ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῆς ὁράσεως. Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι ἔτι ἐντελῶς ἄλυτον. Τοῦτο μόνον ἀποδεικνύεται ὅτι δὲν εἶναι ἀπαραίτητος ἡ οὐσία αὕτη ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῆς ὁράσεως, διότι καὶ τὰ εἶδη καὶ τὰ ἄτομα εἰς τὰ ὁποῖα δὲν ὑπάρχει αὕτη βλέπουσιν ἐπίσης καλῶς ὡς καὶ τὰ ἔχοντα ἄφθانون αὐτήν.

E. Δ.

ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΔΗΜΩΔΕΣ ΑΙΣΜΑ

ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

Γνωστὸν εἶνε ὅτι καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν ὑπῆρχον ἄσματα τοῦ λαοῦ ὡς καὶ παρ' ἡμῖν τοιοῦτον τὸ *χελιδόνισμα*, καὶ *ἐπιμύθιοι φῶδι*, τὰ *σκολιά* καὶ ἄλλα πολλά. Τῶν δὲ παρ' ἡμῖν δημοτικῶν ἄσματων μέγα εἶνε τὸ πλῆθος, εἴτε ἱστορικὴν ἔχουσι ταῦτα ὑπόθεσιν, ὡς τὰ κλεπτικὰ, εἴτε διατρέβουσι περὶ τὸν ἔρωτα, τὸν γάμον, τὴν μητρικὴν στοργὴν κτλ. Φανερόν δὲ εἶνε ὅτι, ὡς εἰκὸς, οὐδέποτε ἐστέρησεν ἡ Μοῦσα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, καὶ ὅτι, ἂν ὑπάρχουσι χρόνοι καθ' οὓς οἱ γνωστοὶ καὶ ὀνοματισμένοι ποιηταὶ δὲν εἶνε τὸ παρ' ἄπαν ἀντάξιοι τῶν μεγάλων ἀοιδῶν τῆς ἀρχαιότητος, ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ ἀνώνυμος στιχοπλόκος ὅστις καλεῖται λαὸς ὑπῆρξε διὰ τῶν αἰῶνων ἀπαύστως ποιητῆς μέγας. Μόνη δὲ καὶ κυριωτάτη διαφορὰ τοῦ χαρκκτῆρος τῶν παλαιῶν σκολιῶν ἄσματων ἀπὸ τῶν λεγομένων δημοτικῶν τῶν μέσων αἰῶνων καὶ τῆς σήμερον εἶνε ἡ γλῶσσα, ἥτις ἀναγκαίως συμμετεβλήθη μετὰ τῶν τυχῶν τοῦ ἔθνους.

Ἐπὶ μακρὸν δὲ χρόνον ἐνομιζέτο ὑπὸ τῶν ἀλλογενῶν, τῶν μόνων οἵτινες εἶχον μέχρι τινὸς ἀσχοληθῆ περὶ τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν καὶ τὴν δημῶδη φιλολογίαν, ὅτι ἡ παρὰ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων λαλουμένη γλῶσσα καὶ ἡ δημῶδης αὐτῶν Μοῦσα εἶνε γεννήματα διαφθορᾶς ἐπελθούσης μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' ἡ πεπλανημένη αὕτη δόξα ἐξέλιπε κατὰ μικρὸν, μάλιστα κατὰ τὸν ἡμέτερον αἰῶνα, καὶ ἐζήτηθη, ὡς ἔδει, ἡ ἀρχὴ τῆς καθωμιλημένης καὶ τῆς δημοτικῆς ποιήσεως ἐν τῷ ἀπωτάτῳ παρελθόντι διὰ τῆς ἐξετάσεως τῆς ἱστορικῆς γενέσεως τῆς γλῶσσης.

Ὅτε ὁ Fauriel ἐξέδωκε τὴν ὥραϊκὴν αὐτοῦ συλλογὴν τῶν δημῶδων ἄσματων, ἐδημοσίευσεν ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἀλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως*

γνωστὸν ἄσμα, ἂν μὴ γεννηθὲν κατ' αὐτοὺς τοὺς χρόνους ὅτε ἔαλω τῶν πόλεων ἡ πόλις, ἀλλὰ καὶν δυνάμενον νὰ θεωρηθῆ ὡς μίμησις καὶ ἀπήχησις τῶν τότε γενομένων ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ θρήνων ἐπὶ τῇ συμφορᾷ¹. Ἐχαιρε δ' ὁ φιλέλληνας ἐκδότης ἐπὶ τῇ ἀρχαιότητι τοῦ ἄσματος. Ἀλλ' ἔκποτε πολλὴ ἐγένετο πρόοδος ἐν τῇ ἐξετάσει τῶν προϊόντων τῆς δημῶδους Μούσης καὶ προφανῆς δικαίως ἡ τάσις πρὸς ἐξακρίβωσιν τῶν χρόνων καθ' οὓς ἐποιήθη ἕκαστον ἄσμα. Συνέτεινε δ' οὐκ ὀλίγον εἰς τοῦτο καὶ ἡ εὐτυχὴς εὑρεσις δύο χειρογράφων συλλογῶν παλαιῶν δημοτικῶν ἄσματων, ὧν ἡ μὲν περιεχομένη ἐν τινὶ κώδικι βιενναίῳ ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ φίλου Legrand², ἡ δ' ἐκδίδεται προσεχῶς ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀμβούργῳ καθηγητοῦ W. Wagner³. Καὶ ἡ μὲν βιενναία συλλογὴ περιέχει δημοτικὰ ἄσματα προγενέστερα τοῦ 15 αἰῶνος, ἡ δ' ὑπὸ τοῦ κ. Wagner ἐκδιδόμενη περιέχεται ἐν χειρογράφῳ τινὶ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ βρετανικοῦ Μουσείου καὶ περιλαμβάνει δημοτικὰ ἄσματα τῆς Ρόδου συντεταγμένα περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15 αἰῶνος.

Ἀλλ' ἤδη ἔνωρις ἀνεγνωρίσθη ὡς πολλῶ ἀρχαιότερον πάντων τῶν τέως σωζομένων δημοτικῶν ἄσματων τὸ ὑπὸ τοῦ Σπυρίδωνος Ζυμπελίου ἐκδοθὲν τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ποιημάτων ἅτινα ἦσαν προωρισμένα νὰ ποτελέσωσι τὸν τρίτον τόμον τῆς συλλογῆς τοῦ μακαρίτου Fauriel. Τὸ ἄσμα τοῦτο, ἐπιγραφέν ὑπὸ τοῦ ἐκδότου ἡ ἀναγνώρισις, ἀπεδόθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸν δέκατον αἰῶνα, ἐπειδὴ ἐν αὐτῷ γίνεται μνεία δύο ἡρώων τῶν χρόνων ἐκείνων. Καὶ ἠθέλησε μὲν ὁ Max Büdinger, ἴσως οὐκ ἀτόπως, νὰ ποδείξῃ ὅτι τὸ ἄσμα εἶνε νεώτερον, γεννηθὲν πιθανῶς κατὰ τὸν 17 αἰῶνα μεσοῦντα⁴, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη καὶ οὗτος νᾶρνηθῆ ὅτι ἐν τῷ ἄσματι, οἷον ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον, ἐνεχονται τινες στίχοι ἀναγκαίως φέροντες ἡμᾶς εἰς ἐπίσημα κατορθώματα ἡρώων τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ὑποδεικνύοντες ἴσως τὴν ὑπαρξίν παλαιότερων, συγχρόνων πρὸς τὰ ἄλλα ἐκεῖνα, δημῶδων ποιημάτων⁵.

Τελευταία δ' ἐπῆλθεν ἡ ὑπὸ τοῦ κ. Κωνσταντίνου Σάθα ἀναγνώρισις κύκλου ὄλου, τοῦ κληθέντος ἀκριτικοῦ⁶, οὗ τινὰ ἄσματα δυνάμεθα βεβαίως νὰ παραδεχθῶμεν ὡς ἀνερχόμενα εἰς τὸν δέκατον αἰῶνα, καίτοι πολλὰ διαφωνοῦναι δύνανται νὰ ἐπέλθωσιν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον.

Ἀληθές δ' εἶνε ὅτι δὲν γνωρίζομεν τὸν πρῶτον τύπον καθ' ὃν συνετάχθησαν τὰ ἄσματα ταῦτα τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου, οὐδὲ δυνάμεθα, κρίνοντες ἐξ αὐτῆς τῆς ἱστορίας τῆς δημῶδους γλώσσης ἥτις ἔχει ποικίλας φάσεις, νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὰ νῦν περιεχόμενα καὶ σωζόμενα εἶνε ἀναλλοιώτως αὐτὰ τὰ

1 C. Fauriel, Chants populaires de la Grèce moderne. Paris. 1825. Tome II, 337.

2 Recueil de chansons populaires Grecques. Paris. 1874. σ. 1 - 70.

3 Ἴδε Ἐστίας Δελτίον τῆς 7 Μαΐου 1878.

4 Mittellgriechisches Volksepos. Leipzig. 1866. σ. 17 κ. ε.

5 Ἀδελφὸν σ. 18 κ. ε., ἰδίως σ. 24.

6 Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη. Τόμος Β' σ. μς' κ. ε. — Les exploits de Digenis Akritas σ. XLVI κ. ε.

συνταχθέντα τὸ πρῶτον. Λέγομεν δὲ τοῦτο οὐ μόνον περὶ τῆς γλώσσης, ἀλλὰ καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ εἶδους τῶν ᾠμάτων· μόλις που δὲ δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἐν τοῖς σήμερον σωζομένοις ᾠμασι τοῦ ἀκριτικοῦ καὶ ἀπελατικοῦ κύκλου σώζονται σποραδικοί τινες στίχοι ἐκ τῶν πρώτων ᾠμάτων τῶν ἀνερχομένων εἰς τὸν δέκατον αἰῶνα, διατηροῦντες τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν μορφήν.

Ἄλλ' οὐδὲ τοῦ κύκλου τούτου τὰρχικά ᾠματα εἶνε τὰ πρῶτα προϊόντα τῆς δημῶδους νεοελληνικῆς Μούσης.

Ποῦ δὲ θὰ εὗρωμεν ταύτας τὰς ἀρχάς;

Ἐν τῷ λαβυρίνθῳ τῆς βυζαντιακῆς ποιήσεως συγκροοῦνται προφανῶς δύο μάλιστα εἶδη στιχοπλοίας, ἡ χριστιανικὴ ὕμνολογία καὶ ἡ κατὰ μίμησιν τῶν ἀρχαίων μέτρων καὶ τῆς ἀρχαίας γλώσσης ἑμμετρος σύνθεσις τῶν λογίων. Ἡ μὲν εἶνε γέννημα τῆς ἐκκλησίας, ἡ δὲ προῖον τοῦ σχολείου ἐσκιατραφημένον. Καὶ οὐδετέρα μὲν ἀμελεῖ τῶν πραγμάτων τῆς ἡμέρας, τοῦ παρόντος βίου τοῦ ἔθνους, ἐνίοτε δὲ μάλιστα βαίνουσιν ἀμφότερα οἰοῦνται παράλληλοι, ὡς ἐν τῇ ἐξυμνήσει τῆς ἀπὸ τῶν Ἀβάρων διασώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ ἀκάθιστος ὕμνος τοῦ πατριάρχου Σεργίου καὶ αἱ ἀκροάσεις τοῦ Πισίδου. Ἄλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα οὐδετέρα τούτων κατέρχεται εἰς τὴν ἀγορὰν οὐδὲ θίγει ἐνδομύχως τὴν καρδίαν τοῦ λαοῦ, ὅστις μένει οἰοῦνται ἀμέτοχος τῆς ποιητικῆς ἐκείνης κατασκευῆς. Ἐντεῦθεν οὐδὲν θαῦμα ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν ὕμνολόγων, οἱ πλεῖστοι τῶν ἀρχαίων στιχοπλοῶν εἶνε διακεκριμένοι ἱεράρχαι ἢ ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες, ἔξοχοι λόγιοι, ἰσχυροὶ ἄρχοντες τοῦ κράτους. Ὁ δὲ λαὸς εἶχεν ἀνάγκη ἀλλων μέτρων παρὰ τοὺς χωλιαμῆδους καὶ τὸ ἠρωϊκὸν των λογίων, ἄλλων ῥυθμῶν παρὰ τοὺς λογαοιδικούς τῆς ἐκκλησίας, τέλος δὲ ἄλλης γλώσσης παρὰ τὴν ἐψιμυθιωμένην ἐκείνην ἣτις μάλιστα ἠγωνίζετο νὰ παραμετρηθῇ πρὸς τὴν καθαρὰν ἀτθίδα. Ἡ δὲ κοινὴ καὶ ἀληθὴς αὕτη γλῶσσα τοῦ βυζαντιακοῦ λαοῦ, τὰ ἀπλούστερα ἐκεῖνα καὶ προχειρότερα μέτρα, ἀποκλεισθέντα ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ γραφείου τῶν λογίων τῶν ἐγκαυχωμένων ἐπὶ τῷ βίῳ αὐτῶν τῷ φιλολογίῳ, εὔρον στάδιον ἀνοικτὸν ἐν τοῖς ἀγῶσι τοῦ Ἱπποδρόμου.

Ὁ Ἱπποδρόμος τοῦ Βυζαντίου, λαμπρῶς κεκοσμημένος, ἦτο συγχρόνως ὁ τι ἡ ἀγορὰ καὶ τὸ θέατρον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς ἐκεῖ ὑφάρθνησαν καὶ ἠθέστησαν οἱ Βυζαντινοί, ἐκεῖ ἐνηργήθησαν αἱ κυριώταται τῶν στάσεων, ἐκεῖ ἐπανηγυρίσθησαν οἱ λαμπρότατοι τῶν θριάμβων, ἐκεῖ ἐδικάσθησαν δίκαι ἐπιφανεῖς, ἐκεῖ ἀνηγορεύθησαν βασιλεῖς, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ κατερρίπτοντο, ἐκεῖ ἐτυφλόνοντο πατριάρχαι, ἐκεῖ προσεφέροντο τὰ μέγιστα θεάματα τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης. Ἐν Βυζαντίῳ ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε τὸ Χρυσοτρίκλινον, καλλίστευμα τέχνης, ὁ Θεὸς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, ὁ λαὸς τὸν Ἱπποδρόμον¹.

Ἄρα ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ, ἔνθα ἐλευθέρως ἀνέπνεε καὶ ἔζη ὁ λαὸς ὁ βυ-

¹ Rambaud, de byzantino hippodromo. Paris. 1870 σ. 18.

ζαντιακός, πρέπει νὰ ζητήσωμεν, ὡς εἰκός, τὴν ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν τῆς δημῶδους γλώσσης καὶ στιχοπλοίας. Οὐδ' εἶνε τυχαῖον ὅτι ἐκ τῶν ὀλίγων παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς χρονογράφοις μνημονευομένων δημῶδων στίχων οἱ πλεῖστοι ἀναφέρονται ὡς ῥηθέντες ὑπὸ τινος τῶν φατριῶν τοῦ λαοῦ ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ. Καὶ περὶ μὲν τούτων γίνεται λόγος ἀλλαχοῦ.¹ Ἐνταῦθα δὲ πρόκειται περὶ τοῦ ἀρχαιοτάτου τῶν μνημονευομένων, ποιήματος ῥηθέντος ἐν τῷ αὐτῷ σκωπτικῷ πνεύματι ὅπερ ἐγέννησε, διετήρησε καὶ ὤξυνεν ἡ ἐλευθερία τοῦ Ἱπποδρόμου, καὶ ὅπερ δικαίως δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς τὸ πρῶτον σωζόμενον δημῶδες ᾠμα τῆς νέας ἐλληνικῆς γλώσσης.

Τῷ 582 μ. Χ. ἀποθανόντος τοῦ ἀγαθοῦ βασιλέως Τιβερίου διεδέχθη αὐτὸν ὁ γενναῖος αὐτοῦ στρατηγὸς Μαυρίκιος. Εἴκοσιν ἔτη ἐδέσποσεν οὗτος τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἔτη πολέμων διαρκῶν τὸ μὲν πρῶτον κατὰ τῶν Περσῶν, ἔπειτα δὲ κατὰ τῶν Σλάβων καὶ Ἀβάρων. Ἄλλ' οἱ διηνεκεῖς οὗτοι πόλεμοι πέρα τοῦ Δουνάθους ἐξήγειραν κατ' ὀλίγον τὴν κατὰ τοῦ βασιλέως δυσμένειαν τοῦ στρατοῦ, ἡ δὲ ὄρχῃ τοῦ βυζαντιακοῦ λαοῦ ἠὲξήθη τότε μάλιστα, ὅτε ὁ Μαυρίκιος ἀφῆκε νὰ σφαγῶσι δωδεκαεπίλοιποι αἰχμητάτοι, εὐρισκόμενοι ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ χαγάνου τῶν Ἀβάρων, εἴτε ἐκ φιλαργυρίας εἴτε ἐκ μνησικακίας. Μετὰ τὸ γεγονός τοῦτο οἱ μὲν δῆμοι ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐτράπησαν εἰς ἀνευλαβεῖς κατὰ τοῦ μονάρχου λαιδορίας, ὁ δὲ κατὰ τῶν Ἀβάρων στρατεύων στρατὸς, ἐπιτηδείας μετ' ὀλίγον τυγῶν ἀφορμῆς, στασιάζας ἀνέθηκε τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν Φωκᾶν, ὅστις καὶ ἐβάδισε κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔνθα τὰ στασιάζοντα πλήθη ἀνέδειξαν τέλος αὐτὸν αὐτοκράτορα τῷ 602. Ὁ δὲ Μαυρίκιος μάλιστα ἐπρόφρασε νὰ φύγῃ μετὰ τῆς συζύγου καὶ τῶν τέκνων· διότι μετὰ βραχὺν χρόνον ὁ ἐκπτωτος βασιλεὺς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν κατεδιώχθησαν καὶ ἐφονεύθησαν ἀλληλοδιαδόχως πάντες, ἀσφαλίζοντες διὰ τῆς ἐξαφανίσεως των τὸν θρόνον τοῦ νέου ὤμοῦ μονάρχου.

Οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι, ἐξιστοροῦντες τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικίου, ἀφηγοῦνται σὺν τοῖς ἄλλοις γεγονόσι τι ἀποδεικνύον ὅπως ἀνευλαβῶς προσεφέρετο πρὸς τὸν ἄλλοτε ἀγαπητότατον βασιλέα ὁ λαὸς τοῦ Βυζαντίου. Τὸ συμβᾶν διηγεῖται ὡς ἐξῆς ὁ Θεοφάνης· «Τοῦ δὲ βασιλέως νυκτι ἀνυποδύτου λιτανεύοντος μετὰ πάσης τῆς πόλεως, παρερχομένου ἐν τοῖς Καρπιανοῖς, στασιάζουσιν ἐκ τοῦ πλήθους τινὲς καὶ λίθους κατὰ τοῦ βασιλέως ἐβάλλον· ὥστε μόλις τὸν βασιλέα σὺν Θεοδοσίῳ τῷ υἱῷ αὐτοῦ ἠδιασωθῆναι καὶ τὴν εὐχὴν πληρῶσαι ἐν Βλαχέρναις. Οἱ δὲ δῆμοι εὐρόντες ἄνδρα προσομοιοῦντα Μαυρικίῳ καὶ βαλόντες αὐτῷ σαγίον μαῦρον καὶ ἀπὸ σκορδῶν πλέξαντες στέφανον καὶ εἰς ὄνον τοῦτον καθίσαντες διέπειζον λέ-

¹ Ἐπιθὴ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ἐν Παρισίοις ἐκδομένου βελίου μου Collection de Romans Grecs en langue vulgaire et en vers.

»γοντες κτλ. ¹». Ἀναλόγως δὲ διηγείται τὸ συμβᾶν καὶ Ἰωάννης ὁ Ἀντιοχεύς καὶ ὁ Κεδρηνός ². Πάντες οἱ χρονογράφοι οὗτοι ἀναφέρουσι τὴν ὕβριν ταύτην πρὸς τὸν βασιλέα εἰς χρόνον προγενέστερον τοῦ γάμου τοῦ Θεοδοσίου, πρωτοτόκου υἱοῦ τοῦ Μαυρικίου, μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ πατρικίου Γερμανοῦ, ἧτοι εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 601.

Ἄλλ' ὁ χρονογράφος Θεοφύλακτος ὁ Σιμοκάττης, ὅστις ζήσας ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Μαυρικίου εἶνε ὁ μακρότατος πάντων ἐξιστορῶν τὰ κατ' αὐτὴν, οὐδαμῶς ἀφηγεῖται τὸ συμβᾶν τοῦτο. Ἐν ἄλλῃ δὲ τόπῳ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ ἔβη γίνεται λόγος περὶ τῆς κρυφίας ἀναχωρήσεως τοῦ Μαυρικίου ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Θεοφύλακτος γράφει τὰ ἑξῆς: «Τοιγαροῦν μεσοῦσης νυκτὸς τὴν βασιλείον στολὴν ἀποδυσάμενος τὴν τε ὑπὲρ ἄλλων ὀκλάδα πικραστησάμενος (δρόμωνα δὲ ταύτην εἰώθει τὰ πλήθη ἀποκαλεῖν) καὶ χρήματα εἰς αὐτὴν ἐκβαλὼν (γρ. ἐμβαλὼν) ἔμα τῷ γυναικίῳ καὶ τοῖς παισὶν ἐπ' αὐτῆς ἐπιβαίνει, τὸν τε Κωνσταντῖνον ἀναλαβὼν πρὸς ἀπόδρασιν εἶδεν. Τὰ δὲ πλήθη ἐπὶ τὴν τυραννίδα κατολισθήσαντα καταπαννυχίζοντο τοῖς κακοῖς καὶ εἰς τὸν Μαυρικίον ἐραψώδουν μεθ' ὕβρεως ἄξματα. Ἐπέσκηπτόν τε καὶ τὸν πατριάρχην σύνηδες Ῥωμαίων ἀποκαλεῖν. Κυριακὸς ὄνομα αὐτῷ» ¹.

Ποιεῖται ἄρα μνείαν καὶ ὁ Θεοφύλακτος ἄσμάτων σιωπητικῶν κατὰ τοῦ Μαυρικίου, ἀλλ' ἐν ἄλλῳ χρόνῳ, κατὰ τὴν νύκτα τῆς φυγῆς τοῦ ταλαιπώρου βασιλέως. Δὲν δυνάμεθα δὲ νὰ βεβαιώσωμεν ἂν ἀπαξ μόνον ἐψάλησαν ὑβριστικὰ ἄσματα κατὰ τοῦ Μαυρικίου, καθ' ἣν περίστασιν ἀναγράφουσι ἐξ ἑνὸς μὲν οἱ ἄλλοι χρονογράφοι, ἐξ ἑτέρου δὲ ὁ Σιμοκάττης, ἢ ἂν συνεχῶς ἐτόξευεν ὁ λαὸς τὴν χλευσὴν αὐτοῦ κατὰ τοῦ εἰς δυσμένειαν περιπεσόντος αὐτοκράτορος. Φαίνεται δ' ὁμοίως ὅτι τὸ περιωθέν ἡμῖν ὑπὸ τῶν λοιπῶν χρονογράφων δημῶδες ἄσμα, ὅπερ ἀναγράφουσι κατὰ τὴν ἄλλην ἐκείνην περίστασιν, εἶνε τὸ αὐτὸ περὶ οὗ ἀναφέρει ὁ Θεοφύλακτος ὡς ῥαψωδουμένου κατὰ τὴν νύκτα τῆς φυγῆς τοῦ Μαυρικίου. Τοῦτο δὲ πιστεύομεν, ἐπειδὴ, ὡς εἰκάζομεν, ἐν τούτῳ τῷ ἄσματι ἐνέχονται καὶ ὑπαινιγμοὶ κατὰ τοῦ πατριάρχου, οἷους ἀναφέρει ὁ Σιμοκάττης.

Τὸ χλευστικὸν τοῦτο ἄσμα τῶν βυζαντιακῶν δῆμων ἀναγράφουσι, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, τρεῖς βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ, Ἰωάννης ὁ Ἀντιοχεύς, ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ Κεδρηνός. Γεγραμμένον δὲ καταλογάδην ἐν μέσῳ τῆς λοιπῆς πεζικῆς ἐξιστορήσεως τῶν χρονογράφων τούτων δὲν ἀνεγνώρισαν, φαίνεται, ὡς πολλάκις συμβαίνει, οἱ ἀλλογενεῖς ἐκδῶται τῆς Βυζαντινῆς ὡς ἔμμετρον προῖον τῆς δημῶδους Μούσης. Πρῶτος δ' ἀνεγνώρισε τὸ ἄσμα ὁ ἄνωρως θα-

¹ Θεοφάνους I, 437 ἐκδ. Βόννης.

² Ἰωάννου τοῦ Ἀντιοχεύως ἀπόσπ. 218 ἐν Müller, Fragmenta historicorum graecorum τόμ. ε' σελ. 35.

³ Κεδρηνοῦ I, 703 ἐκδ. Βόννης.

* Θεοφύλακτου Σιμοκάττου σ. 331 ἐκδ. Βόννης.

νὸν Γάλλος Deville καὶ ἀπεπειράθη νὰ ποκαταστήσῃ αὐτὸ εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ μορφήν ἐν τῇ συγγραφῇ αὐτοῦ περὶ τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἑλλησι. ¹

Φέρεται λοιπὸν τὸ προκείμενον ἄσμα παρὰ τῷ Deville ὡς ἑξῆς:

Ἐβρηκε τὴν δαμαλίδ' ἀπαλὴν
καὶ ὡς τὸ καινὸν ἀλεκτόριν
πεπήδηκεν αὐτὴν
καὶ ἐποίησε παιδιὰ
ὡς τὰ ξυλοκούκουδα
καὶ οὐδεὶς τολμᾷ λαλῆσαι
ἀλλ' ὄλους ἐφίμωσε.
Ἄγιέ μου, ἄγιε φοβερὲ καὶ δυνατῆ
ὁδὸς αὐτῷ κατὰ κρανίου
ἵνα μὴ ὑπεραίρηται
κἀγὼ σοὶ τὸν βούν τὸν μέγαν
προσαγάγω εἰς εὐχὴν.

Ἡ ἀποκατάστασις αὕτη τοῦ Γάλλου λογίου εἶνε ἀτελής καὶ ἀτυχής, τοῦτο δὲ διότι δὲν ἀνεγνώρισε τὸ μέτρον τοῦ ἀρχικοῦ ἄσματος καὶ δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψιν Ἰωάννην τὸν Ἀντιοχέα, ὅστις παρέχει δύο λέξεις παραλειφθείσας ὑπὸ τῶν ἄλλων χρονογράφων, αἵτινες βοηθοῦσιν ἡμᾶς σπουδαίως εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ μέτρου, τοῦθ' ὅπερ εἶνε ἡ βᾶσις τῆς ὀρθῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ ὄλου.

Ἐἶνε δὲ τὸ μέτρον τοῦτο τὸ τετράμετρον τροχαϊκὸν καταληκτικόν, ἀλλὰ συνθεθειμένον κατὰ τὸν νεώτερον τρόπον τῆς ἑλληνικῆς στιχοουργίας, τὸν ἔχοντα βᾶσιν τοὺς τόνους, οὐκέτι δὲ τὰ μακρὰ καὶ τὰ βραχέα. Ἐντεῦθεν δ' ἀφορμώμενοι, δυνάμεθα εὐχερῶς νὰ νεικώσωμεν τὸ ἄσμα ὡς ἐποικίον τὸ πρῶτον. Πρὸς τοῦτο δὲ πρέπει νὰ ῥηθῆ ὅτι οἱ τρεῖς χρονογράφοι οἱ ἀναγράφοντες τοῦτο διέσωσαν αὐτὸ ἄλλος ἄλλως, οὕτως ὥστε τὰς παρ' αὐτοῖς διαφορὰς δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ἡμεῖς οἰονεὶ διαφοροῦς γραφὰς κωδικίων, ἐξ ὧν ἐρικτὴ καθίσταται ἡ ἀποκατάστασις τοῦ ἀρχετύπου. Τοῦτο δὲ τὸ ἀρχέτυπον παραλαμβάνοντες ἐν τῷ κειμένῳ, παραπέμπομεν τὰς διαφορὰς εἰς τὰς ὑποσημειώσεις.

Ἐβρηκε τὴν δαμαλίδα ἀπαλὴν καὶ τρυφερὰν
καὶ ὡς τὸ καινὸν ἀλεκτόριν ταύτη ἐπιπεπήδηκεν
καὶ ἐποίησεν παιδιὰ ὡς τὰ ξυλοκούκουδα,
καὶ οὐδεὶς τολμᾷ λαλῆσαι, ἀλλ' ὄλους ἐφίμωσεν.
5 Ἄγιέ μου, ἄγιε, φοβερὲ καὶ δυνατῆ,
ὁδὸς αὐτῷ κατὰ κρανίου ἵνα μὴ ὑπεραίρηται
κἀγὼ σοὶ τὸν βούν τὸν μέγαν προσαγάγω εἰς εὐχὴν. ²

¹ De popularibus cantilenis apud recentiores Graecos. Lutetiae Parisiorum 1866. σ. 34.

² Τὰς μὲν γραφὰς Ἰωάννου τοῦ Ἀντιοχεύως δηλοῦμεν χάριν συντομίας διὰ τοῦ I, τὰς δὲ τοῦ Θεοφάνους διὰ τοῦ Θ καὶ τὰς τοῦ Κεδρηνοῦ διὰ τοῦ K.

στ. 1. εὐβρηκεν Θ. εὐρε I. δαμαλίην K. δάμ α λιν I. καὶ τρυφερὰν λείπουσι ΘK. — 2. ἀλεκτόριον K. ταύτη πεπήδηκεν Θ. πεπήδηκεν αὐτὴν K. οὕτως αὐτὴν πεπήδηκεν I. — 3-7. λείπουσιν I. — 3. παιδιὰ K. ξυλοκούκουδα K. — 4. λείπει K. — 5. φοβερὲ καὶ δυνατῆ λείπουσι K. — 7. κἀγὼ σοὶ ΘK. τὸν μέγαν βούν K.

Δὲν δυνάμεθα δυστυχῶς διὰ τὴν βραχύτητα τῶν εἰδήσεων αἰτίνες συναδέουσι τὸ ἄκρικ τοῦτο παρὰ τοῖς χρονολογικοῖς νὰ ἐννοήσωμεν ποῦ ἔγκειται τὸ δριμύ τοῦ σκώμματος. Προφανὲς ὅμως εἶνε ὅτι οἱ τέσσαρες πρῶτοι στίχοι ἀναφέρονται χλευαστικῶς εἰς τὸν γάμον καὶ τὴν παιδοποιίαν τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ Μαυρίκιος ἐνυμφεῖται τῇ 582, ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Τιβερίου, τὴν Κωνσταντινίαν, στεφθεὶς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ. Ὁ δὲ θεὸς ἠύλογησε τὸν γάμον τοῦτον διὰ τεκνογονίας γενναίας, ἐπειδὴ ὁ Μαυρίκιος μέχρι αὐτοῦ τοῦ προτελευταίου ἔτους τῆς ζωῆς αὐτοῦ δὲν ἐπαύσατο γεννῶν τέκνα. Μετὰ τὴν γέννησιν τοῦ πρωτοτόκου Θεοδοσίου τῇ 585 ἀπέκτησεν ὀκτὼ ἔτι τέκνα, ζῶντα μέχρι τῆς μοιραίας ἐκείνης φυγῆς, εἰς ἣν ἐπηκολούθησεν ἔπειτα ὁ θάνατος συμπάσης τῆς οἰκογενείας. Τὰ λοιπὰ τοῦ τέκνα ἦσαν πέντε μὲν ἄρρενα, Τιβέριος, Πέτρος, Παῦλος, Ἰουστινός, Ἰουστινιανός, τρεῖς δὲ θυγατέρες, Ἀναστασία, Θεοκτίστη καὶ Κλεοπάτρα. Ἰσως δὲ πρέπει νὰ προσθέσωμεν εἰς ταῦτα καὶ δύο ἔτι θυγατέρας, Σωπάτραν καὶ Μαρίαν, ἄλλοθεν γνωστάς¹. Εἰς τὴν πληθὺν ταύτην τῶν τέκνων καὶ τὴν γενετησίαν ἀκμήν τοῦ βασιλέως νομίζω ὅτι ἀναφέρονται οἱ πρῶτοι στίχοι. Ὁ δὲ στίχος «καὶ ἐποίησεν παιδία ὡς τὰ ξυλοκούκουδα» δεικνύει ἐκτὸς τοῦ πολλοῦ ἀριθμοῦ τῶν παιδίων καὶ τὸ λιπόσαρκον ἕως τῶν τέκνων τοῦ Μαυρικίου. Ἐπειδὴ οὔτε ἡ λέξις *ξυλοκούκουδο* σημαίνει *ξύλινον πυρῆνα*, ὡς ἠρμήνευεν αὐτὴν ὁ Εὐλιανδρος, οὔτε πρέπει νὰ δεχθῶμεν ἀντ' αὐτῆς τὴν γραφὴν *ξυλοκώδωνο*, ἣν παρέχει ὁ Κεδρηνός, ὅτε θὰ ἐσήμαινον αἱ λέξεις κατὰ τὸν Goar ὅτι αὐτὸς ἐκλαμβάνει τὰ τέκνα τοῦ Μαυρικίου ἀντὶ ξυλοκωδῶνων, ἦγον παιγνιδῶν σημαντῶν, ἧτοι ἀπειλεῖ ὅτι ὁ ἐκείνων θάνατος ἔσται αὐτῷ παίγνιον καὶ ὁ στεναγμὸς κρότος παιγνιδῆς². Τὰς τοιαύτας ἐρμηνείας εὐρίσκομεν στενοχώρους καὶ ἀδοκίμους, νομίζομεν δὲ μᾶλλον ὅτι *ξυλοκούκουδο* σημαίνει ἐνταῦθα τὸν καρπὸν τὸν ἄλλως λεγόμενον *ξυλοκέρατα*, ἐπειδὴ ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος *κούκουδο* σημαίνει τὸν καρπὸν τῶν κερκτίων· τὸ δὲ σκῶμμα ἔγκειται ἐν τῇ παραβολῇ τῶν τέκνων τοῦ Μαυρικίου πρὸς τοὺς πυρῆνας τῶν κερκτίων κατὰ τὸ πλῆθος ἢ πρὸς τὸ λιπόσαρκον τοῦ καρποῦ τούτου κατὰ τὴν ἰσχύνητα.

Τοὺς δὲ τρεῖς τελευταίους στίχους νομίζω ἀναφερομένους, κατὰ τὰ ὑπὸ Θεοφυλάκτου μνημονεύμενα, εἰς τὸν πατριάρχην Κυριακόν, οἰοεὶ ὑπόμνησιν εἰς αὐτὸν νὰ στέψῃ ἄλλον αὐτοκράτορα ἀντὶ τοῦ Μαυρικίου. Περιέργως δὲ πως καὶ δυσερμήνευτος εἶνε ὁ ὑπαινιγμὸς ὁ περιεχόμενος ἐν τῷ τελευταίῳ στίχῳ. Οἱ δῆμοι λέγοντες τὸν βοῦν τὸν μέγαν ἐννοοῦσι βεβαίως, νομίζω, τὸ παμμέγεθες καὶ περιέργον χαλκοῦν ἀγάλμα βοῦ ἐν τῇ ὁμωνύμῳ πλατείᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οὐ μακρὰν τοῦ Καπιτωλίου. Ὁ βοῦς οὗτος, ὅστις ἐλέγετο κομισθεὶς ἐκ Περσῶν³ ἦτο ἀξιοθέατος ὡς περιέχων κά-

¹ Ducange Familiae byzantinae σ. 107 - 108.

² Ἰδ. Κεδρηνοῦ ἐκδ. Βόννης τόμ. Β' σελ. 808.

³ Κεδρηνοῦ τόμ. Α', σελ. 566 ἐκδ. Βόννης.

μινον ἐν ἧ ἐκάησαν κατὰ μὲν παλαιότερους χρόνους μάρτυρες¹, εἶτα δὲ μεταγενέστερον ἐτιμωροῦντο οἱ κατάδικοι κακοῦργοι². Ἐμείνει δὲ ἡ κάμινος μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Φωκᾶ, χωνευθεῖσα ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείου πρὸς κατασκευὴν νομισμάτων³. Εἰς ποίαν σχέσιν εὐρίσκεται ὁ ἐν τῷ σκωπτικῷ ἔσματι ἀναφερόμενος βοῦς πρὸς τὸν πατριάρχην, εἰς ἣν πιθανῶς ἀπευθύνεται ὁ λόγος, δὲν δυνάμεθα νὰ διασαφηνίσωμεν. Ἀλλὰ δὲν εἶνε ἀπίθανον ὅτι ὁ λαὸς ἐννοεῖ νὰ παράσχῃ τὴν κάμινον τοῦ βοῦς εἰς τὴν διάθεσιν τῶν προθύμων νὰ ἐνεργήσωσι κατὰ τοῦ βασιλέως, ἵνα περῶν καὶ εἰς τὸν Μαυρίκιον τὸ αὐτὸ οἰκτρὸν τέλος, ὅπερ μετὰ ὀκτὼ μόλις ἔτη ἐπεφυλάσσετο εἰς τὸν Φωκᾶν⁴.

Τοιαῦτα εἶνε τὰ μόνα ὅσα δυνάμεθα νὰ ἐξακριβώσωμεν περὶ τοῦ ἀρχαιοτάτου τούτου στιχογραφήματος, ὅπερ περιέχει στοιχεῖα ἱκανὰ δικαιολογοῦντα τὴν κατάταξιν αὐτοῦ εἰς τὰ δημόδια ἔσματα. Ἐπεμείναμεν δὲ εἰς τὴν δυνατὴν διαλεύκανσιν αὐτοῦ, αἰδοῦμενοι τὴν παλαιότητα τοῦ ἔσματος καὶ ἀνευρίσκοντες ἐν αὐτῷ τὰς ἀρχὰς τῆς παρ' ἡμῖν δημόδους ποιήσεως, τοῦλάχιστον κατὰ τὸν ἐξωτερικὸν τύπον. Τὸν αὐτὸν δὲ σεβασμὸν ἀναμένουσι τὰρχαῖα ταῦτα λείψανα τῆς ἑλληνικῆς Μούσης καὶ παρὰ πάντων τῶν ἀσχολομένων περὶ τὴν ἐθνικὴν ἱστορίαν καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐθνικῆς ποιήσεως. Ὁ περὶ τὰ τοιαῦτα ἀδιαφορῶν ἢ περιφρονητικῶς πρὸς αὐτὰ ἔχων θὰ ὁμοιάζε τὸν σπουδαστὴν τῆς ἀρχαίας τέχνης τὸν ἀμελοῦντα τῶν ἀτέχνων ἀρχῶν τοῦ ἔτι ἀσσυριάζοντος τρόπου. Ἴνα ἐκτιμηθῇ δεόντως ἡ ἀκμή, ἀνάγκη νὰ μελετηθῶσιν ἐπαρκῶς αἱ ἀρχαί. Ἀρμουςίαι δὲ πρέπει νὰ κατηγορηθῇ πολλῶ μᾶλλον ὁ ἀδιαφόρως προκειδιδῶν πρὸς τὰτελῆ πτερυγίσματα τῆς ἐθνικῆς Μούσης ἢ ὁ εὐλαβῶς περὶ ταῦτα διατρίβων.

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ.

Ο ΑΠΕΞΗΡΑΜΕΝΟΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑΡΧΗΣ

ΜΥΘΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΔΜΟΝΔΟΥ ΑΜΠΡΟΥ

Κ*

Κεραυρὸς ἐν οὐρανῷ αἰθρῶν.

Ἡ κυρία Βιργινία Σαμπούκου μετὰ χαρᾶς ἀναγγέλλει ὑμῖν τοὺς γάμους τῆς κυρίας Κλημεντίνης Σαμπούκου, ἀνεψίαις αὐτῆς, καὶ τοῦ κ. Λέοντος ἡ' Ρενάλτου, πολιτικοῦ μηχανικοῦ.

¹ Αὐτόθι.— Κωδ.ιν.ο.σ 176 ἐκδ. Βόννης.

² Κωδ.ιν.ο.σ 46 ἐκδ. Βόννης.

³ Κωδ.ιν.ο.σ 176 ἐκδ. Βόννης.— αὐτόθι 46.

⁴ Θεοφάνους Α' σ. 461. Πασχάλιον Χρονικὸν Α' σ. 701. Νικηφόρου Ξανθοπούλου XVIII, 56.

* Συνέχεια καὶ τέλος. Ἰδ. σελ. 57, 138, 233, 340.

»Ο κύριος Ρενάλτος και η κυρία Ρενάλτου αναγγέλλουσιν ὑμῖν τοὺς γάμους τοῦ υἱοῦ αὐτῶν κ. Λέοντος Ρενάλτου και τῆς κυρίας Κλημεντίνης Σαμπούκου.

»Και παρκαλοῦσιν ὑμᾶς ἵνα τιμῆσητε τὴν χαρμῶσόνον ταύτην τελετὴν γενησομένην τῇ 16 Σεπτεμβρίου 1859 ἐν τῷ ἐνοριακῷ αὐτῶν ναῷ τοῦ Ἁγίου Μαξεντίου τῇ ἐνδεκάτῃ ἀκριβῶς ὥρα.»

Ὁ Φουγᾶς ἐπέμενε ἀπαιτῶν νὰ ἐγγραφῆ και τὸ ὄνομά του ἐν τῷ προσκλητηρίῳ. Μόλις δὲ και μετὰ βίας κατώρθωσεν ἡ κυρία Ρενάλτου νὰ τον πείσῃ δύο ὅλας ὥρας λαλοῦσα πρὸς αὐτόν. «Τὴν Κλημεντίναν και ὁ νόμος και οἱ ἄνθρωποι τὴν εἰξεύρουσιν ὡς ἐγγόνην τοῦ Λαγγεβίνου, ἔλεγεν ἡ κυρία Ρενάλτου πρὸς τὸν Φουγᾶν, ἔπειτα δὲ και ὁ Λαγγεβίνος προσηνέχθη ὡς ἄνθρωπος εὐγενέστατος και ἐντιμότετος, νομιμοποιήσας διὰ τοῦ γάμου κόρην ἣτις δὲν ἦτο κόρη του. Τέλος δὲ και ἡ κοινοποιήσις τοιοῦτου οἰκογενειακοῦ μυστηρίου θὰ ἦτο τρόπον τινὰ σκάνδαλον και κατασχύνῃ τῆς μνήμης τῆς ἀτυχοῦς Κλημεντίνης Πισῶ.»

Εἰς τὰς παρατηρήσεις δὲ ταύτας τῆς κυρίας Ρενάλτου ὁ Φουγᾶς ἀπεκρίνετο μετὰ νεανικῆς προθυμίας και ζέσεως και μετ' ἐπιμονῆς γεροντικῆς.

«Ἡ φύσις, ἀγαπητὴ κυρία Ρενάλτου, ἡ φύσις ἔχει τὰ δικαιώματά της, και τὰ δικαιώματα ταῦτα εἶνε πολὺ προγενέστερα τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν και μυριακίς σεβαστότερα. Τὴν τιμὴν τῆς μακαρίτιδος Αἰγλης μου ἐγὼ θεωρῶ προσφιλεστέραν πάντων τῶν ἐπιγείων θεσασυρῶν και οὐαὶ εἰς τὸν αὐθάδη και τολμηρὸν ἐκεῖνον, ὅστις θὰ τολμήσῃ και νὰ σκεφθῆ καὶ μόνον ὅτ δύναται νὰ μού την προσβάλῃ. Θὰ τον κατασπαράξω ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ. Διότι ἐκεῖνη ἂν ὑπήκουσεν εἰς τὰς διαπύρους εὐχὰς μου, οὐδὲν ἀξιώμεμπτον ἐποίησεν, ἀλλὰ συνεμορφῶθη ἀπλῶς πρὸς τὰ ἦθη τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καθ' ἣν ἡ βραχύτης τῆς ζωῆς και ὁ ἀτελεύτητος πόλεμος συνέτεινον εἰς τὸ νὰ ἀπλοποιῶνται κατ' ἀνάγκην οἱ τύποι. Τέλος ἐγὼ δὲν θέλω οἱ ἀπόγονοί μου νὰ ἀγνωῶσιν ὅτι πηγὴ τοῦ αἵματός των εἶνε αἱ φλέβες τοῦ Φουγᾶ. Ὁ Λαγγεβίνός σας εἶνε ἄνθρωπος παρείσακτος, δολίως παρεισδύσας εἰς τὴν οἰκογένειάν μου. Και ἔπειτα τί πρᾶγμα ἦτο αὐτός ὁ Λαγγεβίνος; μέγα ὑποκείμενον, μὰ τὴν ἀλήθειαν. Ποδοπατῶ ἐγὼ τὴν κόριν τοῦ Λαγγεβίνου!»

Ὁ τι δὲν κατώρθωσεν ἡ κυρία Ρενάλτου διὰ τῶν λογικῶν ἐπιχειρημάτων της κατώρθωσεν ἡ Κλημεντίνα διὰ τῶν θωπειῶν και τῶν χαριέντων αὐτῆς λόγων. Ἐκάθητο ἐπὶ τῶν γονάτων τοῦ συνταγματάρχου και τον ἐρράπιζεν ἐλαφρά, ἐκεῖνος δὲ πρῶτον μὲν ἀγερώχως και ὀργίλως ἀπέκρουε τὰς θωπείας, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα ὁμως ἡ καρδιά του συνεκινεῖτο ὑπὸ τῆς στοργῆς και χεῖμαρροι δακρύων κατέκλυζον τοὺς ὀφθαλμοὺς και τὰς παρειάς του, και ἔκλαιεν ὡς παιδίον.

Ἡ πολλὴ αὕτη οἰκειότης οὐδόλως ηὔξανε τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ Λέοντος,

ἀλλὰ τοῦναντίον μάλιστα ἐμετρίαζε τὴν χαρὰν του. Βεβαίως οὔτε περὶ τῆς ἀγάπης τῆς μνηστῆς του ἀμφέβαλλεν, οὔτε περὶ τῆς ἐντιμότητος τοῦ Φουγᾶ, ἀλλὰ κατ' ἀνάγκην ὁμως συγκατετίθετο νὰ συμφωνήσῃ ὅτι μετὰ τὸ πάππου και ἐγγόνης ἡ οἰκειότης εἶνε φυσικωτάτη και οὐδὲν ἔχει τὸ προσβλητικόν. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ἦτο τοσοῦτο παρᾶξενον και ὀλίγον σὺνηθες, ὥστε ἐδέησε νὰ παρέλθῃ τις ὥρα ἵνα ταξινομήσῃ τὰ αἰσθήματά του και λησμονήσῃ τὰς θλίψεις και ὀδύνας του. Ὁ πάππος οὗτος δὲν εἶχεν ἀγοράσει ἀντὶ πεντακοσίων φράγκων, οὕτινος εἶχε θραύσει τὸ οὖς και χάριν αὐτοῦ εἶχεν ἀγοράσει τόπον ἐν τῷ Νεκροταφείῳ, ὁ πρόγονος οὗτος ὁ νεώτερος αὐτοῦ, δὲν εἶδε μεθύοντα και ὅστις τῷ ἐφάνη ἀστεῖος, ἔπειτα δὲ κινδυνώδης και ἔπειτα ἀφόρητος, ὁ γεραρὸς οὗτος πατριάρχης τῆς οἰκογενείας, ὅστις κατ' ἀρχὰς μὲν ἀπήτησε τὴν Κλημεντίναν εἰς γάμον, τελευταῖον δὲ ἔρριψε τὸν μέλλοντα ἐγγονόν του ἐπὶ τῶν ἡλιοτροπίων, ἦτο ἀδύνατον νὰ τύχῃ παραχρημασεβασμοῦ ἀκριφνοῦς και ἀγάπης ἀδόλου.

Οἱ γονεῖς τοῦ Λέοντος προέτρεπον τὸν υἱόν των νὰ δεικνύῃ πρὸς τὸν συνταγματάρχην ὑποταγὴν και σεβας, τούλάχιστον ἐπὶ τοῦ παρόντος.

«Ὀλίγην ὑπομονήν, τέκνον μου, τῷ ἔλεγεν, ἡ μήτηρ, και δὲν θὰ μείνη πλησίον μας πολὺ. Αὐτός εἶνε στρατιώτης και δὲν εἴμπορῇ νὰ ζήσῃ μακρὰν τοῦ στρατοῦ, ὅπως τὰ ψάρια δὲν εἴμποροῦν νὰ ζήσουν ἔξω τοῦ νεροῦ.»

Ἄλλ' ὁμως και ταῦτα λέγοντες οἱ φιλόστοργοι γονεῖς δὲν ἠδύνατο νὰ λησμονήσωσι τί εἶχον ὑποφέρει ἕνεκα τοῦ Φουγᾶ. Ὁ Φουγᾶς ἦτο ἡ μάστιξ τῆς ἀτυχοῦς ταύτης οἰκογενείας και αἱ πληγαὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπουλωθῶσιν ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ. Και αὐτὴ δὲ ἡ γηραιὰ Γοθῶ ἐμνησικακεῖ κατ' αὐτὰς χωρὶς νὰ το λέγῃ. Ἐστενάζε δὲ συνεχῶς ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς κ. Βιργινίας Σαμπούκου παρασκευάζουσα τὰ τοῦ νυμφικοῦ συμπασίου.

Ὁ μόνος εὐθυμος και κατὰ πάντα εὐδαιμών ἦτο ὁ Φουγᾶς. Αὐτός εἶχε τὰ πάντα λησμονήσει, οὐδόλως ἐνθυμούμενος πόσον εἶχεν ἐνοχλήσει τοῦτον ἢ ἐκεῖνον. Πρὸς τὴν Κλημεντίναν ἐφέρετο πατρικώτατα, πρὸς τὸν κύριον και τὴν κυρίαν Ρενάλτου χαριέστατα, πρὸς τὸν Λέοντα δὲ ἐδείκνυεν ἀγάπην εἰλικρινῆ και ἐγκάρδιον.

«Ἀγαπητέ μοι νέε, τῷ ἔλεγεν, ἐγὼ ἐσπούδασα τὸν χαρακτήρα σου και σ' ἐκτιμῶ και σ' ἀγαπῶ» εἶπαι ἄξιος νὰ εὐτυχήσῃς και θὰ εὐτυχήσῃς. Τώρα εὐθὺς θὰ ἴδῃς ὅτι ἀγοράσας με εἰκοσιπέντε ναπολεόνια δὲν ἔκμας κακὴν ἀγοράν. Και ἐὰν ἡ εὐγνωμοσύνη ἦτο ἐξωρισμένη ἐκ τῆς ὑψηλίου θὰ εὕρισκε τελευταῖον καταφύγιον τὴν καρδίαν τοῦ Φουγᾶ!»

Τρεῖς ἡμέρας πρὸ τῶν γάμων ὁ συμβολαιογράφος Βοννιβέτος εἶπεν εἰς τὴν οἰκογένειαν ὅτι ὁ συνταγματάρχης ἔλθων εἰς τὸ συμβολαιογραφεῖόν του ἐζήτησε νὰ ἴδῃ τὸ προικοσύμφωνον. Μόλις δ' ἔρριψ' ἐπ' αὐτοῦ τὸ βλέμμα, και χράξ! τὸ ἐξέσχισεν εἰς τεμάχια και το ἔρριψεν εἰς τὴν ἐστίαν.

«Κύρ μουτζουρογράφε, τῷ εἶπε, σὲ παρακαλῶ, κάμε μου τὴν χάριν νὰ

συντάξης ἄλλην μίαν φοράν τὸ ἀριστούργημά σου. Ἡ ἐγγόνη τοῦ Φουγᾶ δὲν ὑπανδρεύεται μὲ ὀκτὼ χιλιάδων φράγκων πρόσδοτον. Ἡ φύσις καὶ ἡ φιλία τῆ διδου ἐν ἑκατομμύριον, λάβε το!»

Καὶ ἐξαγαγὼν ἐκ τοῦ θυλακίου του συνάλλαγμα ἐπὶ τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς ἐνὸς ἑκατομμυρίου, πρόβη εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ γραφείου καὶ προσελθὼν πρὸς τοὺς γραφεῖς τριζόντων τῶν ὑποδημάτων του ἔρριψεν ἐπὶ τῆς τραπέζης αὐτῶν χιλιόφραγκον τραπεζικὸν γραμματίον ἀναφωνήσας διὰ φωνῆς λαμπρᾶς.

«Καλὰ παιδιὰ, γραμματικοὶ μου! νά! πιστε εἰς ὑγίειαν τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ τῆς μεγάλης στρατιάς!»

Ἡ οἰκογένεια Ῥενάλτου διεμαρτυρήθη σφοδρῶς κατὰ τῆς ἐλευθεριότητος ταύτης τοῦ Φουγᾶ. Ἡ δὲ Κλημεντίνα κατὰ συμβουλήν τοῦ μέλλοντος ἀνδρὸς τῆς, διὰ μακρῶν συνεζήτησε τὸ πρᾶγμα μετὰ τοῦ νεκροῦ καὶ φοβεροῦ πάππου ἐνώπιον τῆς θείας Βιργινίας, λέγουσα αὐτῇ ὅτι εἶνε εἰσέτι νέος τεσσάρων καὶ εἴκοσιν ἐτῶν, καὶ θὰ νυμφευθῆ ἡμέραν τινά, ὥστε τὸ ἑκατομμύριον τοῦτο ἀνήκεν εἰς τὴν μέλλουσαν οἰκογένειάν του.

«Δὲν θέλω, πάππε μου, νὰ με κατηγορῶσι τὰ τέκνα σας ὅτι τὰ ἐλήστευσα. Φυλάξατε τὰ ἑκατομμύριά σας χάριν τῶν μικρῶν θείων μου.»

Ἄλλ' ὁ Φουγᾶς ἦτο ἀμετάπειστος.

«Μὲ περιπαίζεις, Κλημεντίνα; ἔλεγε. Καὶ νομίζεις ὅτι εἶμαι τόσο ἀνόητος ὥστε νὰ νυμφευθῶ τώρα πλέον; Δὲν λέγω βέβαια ὅτι θὰ ζήσω ὡς ἀσκητῆς εἰς ἔρημον, ἀλλὰ διατί ὁ ἄνθρωπος συνάπτει συγγενικοὺς δεσμούς; ... Διὰ νὰ γείνη πατήρ. Ἄλλὰ ἐγὼ εἶμαι πατήρ εἰς τὸν συγκριτικὸν βαθμὸν, δῆλα δὴ πάππος, καὶ μετὰ ἐν ἔτος, ἐὰν ὁ ἀξιόλογος Λέων φανῆ ὄντως ἀνὴρ, θὰ γείνω πατήρ εἰς τὸν ὑπερθετικὸν βαθμὸν, δῆλα δὴ πρόπαππος! καὶ εἰξεύρεις τι σημαίνει νὰ εἶνε τις πρόπαππος καὶ νὰ εἶνε μόνον εἰκοσιπεντούτης; Τεσσαρακοντούτης ἢ πεντηκοντούτης θὰ εἶμαι τρίπαππος! ἑβδομηκοντούτης θὰ εἶμαι... ἢ γλωσσά μας δὲν ἔχει λέξιν ἐκφράζουσαν τί θὰ εἶμαι! Ἄλλ' ἡμεῖς θὰ παραγγείλωμεν μίαν λέξιν εἰς τὰ φλύαρα γερόντια τοὺς Ἀκαδημαϊκοὺς, καὶ τί θὰ κάμουν, θὰ μάς την κατασκευάσουν. Φοβεῖται μήπως δὲν ἔχω πῶς νὰ ζήσω τὰ γηρατεῖά μου; Πρῶτον μὲν ἔχω τὸν μισθόν μου καὶ τὸν σταυρὸν τοῦ ἀξιωματικοῦ. Καὶ ὅταν ἔλθω εἰς τὴν ἡλικίαν τοῦ Ἀγγίσου καὶ τοῦ Νέστορος θὰ ἔχω τὴν σύνταξίν μου. Πρόσθετες τῶρα τὰς διακοσίας πεντήκοντα χιλιάδας φράγκων τοῦ βασιλέως τῆς Ἡρωσσίας καὶ θὰ ἴδης ὅτι μέχρι τῆς τελευταίας μου πνοῆς θὰ ἔχω οὐ μόνον τὸν ἄρτον, ἀλλὰ καὶ τι περισσότερον!»

Ἐκόντες ἄκοντες ἐδέησε νὰ ὑπακούσωσιν εἰς τὸν Φουγᾶν καὶ ἐδέξαντο τὸ ἑκατομμύριον. Ἡ γενναία δὲ αὕτη πράξις θρυληθεῖσα καθ' ὅλην τὴν πόλιν κατέστησε περιλάλητον τὸ πρὸ πολλοῦ ἤδη δεδοξασμένον ὄνομα τοῦ Φουγᾶ.

Πᾶσα ἡ πόλις ἠθέλησε νὰ παραστῆ κατὰ τὴν τέλει τῶν γάμων τῆς Κλημεντίνης. Ἦλθον δὲ καὶ ἐκ Παρισίων οὐκ ὀλίγοι. Μάρτυρες τῆς νύμφης ἦσαν ὁ στρατάρχης δουξ τοῦ Σολφερίνου καὶ ὁ ἐνδοξος Κάρολος Νιμπὸρ ἄρτι ἐκλεχθεὶς μέλος τῆς Ἀκαδημείας τῶν Ἐπιστημῶν. Ὁ δὲ Λέων μετριοφρονῶν ἐκάλεσε μάρτυρας τοὺς ἐξ ἀρχῆς ὀρισθέντας ὡς τοιούτους, τὸν ἀρχιτέκτονα κ. Ὠδρέττον, καὶ τὸν συμβολαιογράφον κ. Βοννιβέτον.

Ὁ ἐφημέριος ἀπέτεινε πρὸς τοὺς νεκροὺς μελλονύμφους προσλαλιὰν συγκινητικὴν θέμα ἔχουσαν τὴν ἀνεξάντλητον ἀγαθότητα τῆς Θεῆς Προνοίας ἣτις καὶ νῦν ἔτι ποιεῖ ἐνίοτε θαύματα χάριν τῶν ἀκραιφνῶν χριστιανῶν. Ὁ δὲ Φουγᾶς ὅστις ἤδη ἀπὸ τοῦ 1801 δὲν εἶχεν ἐμπληρώσει τὰ θρησκευτικὰ αὐτοῦ καθήκοντα κατέδρεξε διὰ τῶν δακρύων του δύο μαντήλια.

Μετὰ τὴν τέλει τοῦ μυστηρίου παρετέθη τράπεζα ἔχουσα τοῦ Ἀβραάμ τὰ ἀγαθὰ στρωθεῖσα τῇ ἐπιμελείᾳ τῆς γηραιᾶς παρθένου Βιργινίας Σαμπόκου ἐνδεδυμένης ἐσθῆτα μεταξίνην χρώματος ψύλλας. Τέσσαρες καὶ εἴκοσι δαιτυμόνες παρήσαν κατὰ τὴν οἰκογενειακὴν ταύτην πανήγυριν, μετὰξὺ δ' αὐτῶν καὶ ὁ νέος συνταγματάρχης τοῦ 23 συντάγματος καὶ ὁ κ. Μαρνὲ σχεδὸν ἰαθεὶς τὴν πληγὴν του.

Ἄμα παρακαθήσας ὁ Φουγᾶς ἀνήγειρε τὸ χειρόμακτρον του μετ' ἀγωνίας, ἐλπίζων ὅτι ὁ στρατάρχης τῷ εἶχε κομίσει τὸν διορισμὸν τοῦ ὑποστρατήγου. Ἄλλ' ἰδὼν τὸ πινάκιον κενὸν διέστρεψε τὸ πρόσωπόν του ἀποδείξας οὕτω τὴν δυσἀρέσκειαν αὐτοῦ.

Ὁ δουξ τοῦ Σολφερίνου ὅστις ἐκάθητο ἤδη ἐν τῇ τιμητικῇ θέσει παρατηρήσας τὸν μορφασμὸν τοῦ Φουγᾶ εἶπε γεγωνυῖα τῇ φωνῇ

«Μὴ ἀνυπομῶνει, παλαιέ μου συστρατιῶτα! Εἰξεύρω τί σε λείπει. Ἄλλὰ δὲν ἐξηρατῶ ἐξ ἐμοῦ νὰ τελεσθῆ ἡ εορτὴ ὅσον οἶόν τε λαμπροτέρα καὶ τελεία. Ὅτε μετέβην εἰς τοῦ ὑπουργοῦ τῶν στρατιωτικῶν δὲν τον εὔρον. Μοὶ εἶπον δὲ οἱ γραμματεῖς ὅτι ἡ ὑπόθεσις ἐσκάλωσεν ἕνεκα τυπικοῦ τινος ζητήματος, καὶ ὅτι ἐντὸς εἰκοσιτεσσάρων ὥρῶν θὰ λάβῃς τὸ ἔγγραφον.

— Εἰς τὸν διάβολον ἡ γραφειοκρατία! ἀνεφώνησεν ὁ Φουγᾶς. Ὅλα τὰ ἔχουν καὶ τὸ ἔγγραφον τῆς γεννήσεώς μου καὶ τὸ ἀντίγραφον τοῦ διορισμοῦ μου εἰς βαθμὸν τοῦ συνταγματάρχου. Τίς οἶδε! θὰ λείπει ἴσως τὸ ἐμβαλιστήριόν μου ἢ ἄλλο τι παλαιόχαρτον!

— Αἶ, ὑπομονή, νέε μου! Ἐχεις καιρὸν νὰ περιμείνης. Ἐν ᾧ ἐγὼ ἐὰν ἡ Τύχη μου δὲν ἐσκάρογε τὴν ἐκστρατείαν τῆς Ἰταλίας, καθ' ἣν ἔλαβον τὸν βαθμὸν τοῦ στρατάρχου, τίς οἶδε ποῦ θὰ ἦμην τώρα ἀπερριμμένος ὡς ἄχρηστος διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι ἦμην πέντε καὶ ἐξήκοντα ἐτῶν. Ἄλλὰ σὺ οὔτε εἰκοσιπεντούτης κἂν, μετ' ὀλίγον θὰ εἶσαι ὑποστράτηγος, ὡς ὑπεσχέθη ἐνώπιόν μου ὁ Αὐτοκράτωρ. Μετὰ τέσσαρα δὲ ἢ πέντε ἔτη θὰ λάβῃς τοὺς χρυσοὺς ἀστέρας, ἐκτὸς πλέον ἐὰν δὲν τα ζαβώση ἡ Τύχη. Καὶ ἔπειτα πλέον τίποτε ἄλλο δὲν θὰ ὑπολείπεται, εἰ μὴ νὰ διορισθῆς γενικὸς διοικητῆς

καί νά ἐπιτύχῃς εἰς μίαν ἐκστρατείαν διὰ νά γείνης στρατάρχης καί γερο-
σικστής, πράγμα ὄχι πολὺ δυσάρεστον.

— Μάλιστα, ἀπεκρίθη ὁ Φουγάς, θά ἐπιτύχω. Οὐ μόνον διότι εἶμαι ὁ νεώ-
τατος πάντων τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ βαθμοῦ μου, ἀλλὰ καί διότι μετέσχον τῆς
μεγάλῃς ἐκστρατείας καί ἠκολούθησα τὰ μαθήματα τοῦ Διδασκάλου ἐν τοῖς
πεδίοις τῆς θεᾶς Ἐνουῆς, μάλιστα δὲ διότι ἡ Μοῖρα μ' ἐμοίρανε. Διότι πρὸς
τί μ' ἐφείσθησαν αἱ σφαῖραι ἐν εἴκοσι καὶ πλέον μάχαις; πρὸς τί διεπέρασα
ὠκεανούς χαλκοῦ καί σιδήρου χωρὶς νά πάθῃ τὸ σῶμά μου μίαν κἄν ἀμυχήν;
Τοῦτο εἶνε ἀπόδειξις ὅτι καί ἐγὼ ἔχω τὸν ἀστέρα μου. ὡς Ἐκείνος. Καί ναί
μὲν ὁ ἀστήρ Ἐκείνου ἦτο μεγαλείτερος, ἀλλ' ἐπῆγε καί ἔδυσεν εἰς τὴν Ἄ-
γίαν Ἐλένην, ἐν ᾗ ὁ ἰδικός μου λάμπει ἔτι ἐν τῷ οὐρανῷ! Ὁ ἐξοχώτατος
Νιμπὸρ μ' ἀνέστησε δι' ὀλίγων σταγόνων θερμοῦ ὕδατος, διότι δὲν εἶχεν ἐκ-
πληρωθῆ εἰσέτι ἡ ἀποστολή μου. Ἐάν ἡ θέλησις τοῦ λαοῦ μετὰ τὸν κατα-
πεσόντα θρόνον τοῦ Βοναπάρτου ἀνήγειρεν ἄλλον θρόνον αὐτοκρατορικόν, ἔ-
γαινε τοῦτο μόνον καί μόνον διὰ νά δοθῇ ἀφορμὴ νά ἀναδειχθῇ ἡ ἀνδρεία
μου κατὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Εὐρώπης τὴν ὁποίαν μετ' οὐ πολὺ θάρσιω-
μεν! Ζήτω ὁ Αὐτοκράτωρ καί ἐγὼ! Πρὸ δεκαετίας θά εἶμαι δουξ καί πρίγ-
κιψ, καί μάλιστα... διατί ὄχι; θά ληθθῇ φροντίς νά εἰνέ τις παρῶν ὅταν
θά γείνη ἡ πρόσκλησις πρὸς διανομὴν τῶν στεμμάτων! Διὰ τοῦτο λοιπὸν
ἀπὸ τοῦδε υἱοθετῶ τὸν πρωτότοκον υἱὸν τῆς Κλημεντίνης καί τον ἐπονομά-
ζομεν Πέτρον Βίκτωρα Β', καί με διαδέχεται ἐπὶ τοῦ θρόνου ὅπως Λουδοβί-
κος ὁ ΙΕ' τὸν πρόπαππὸν του Λουδοβίκου τὸν ΙΔ'.

Περὶ τὸ τέλος τῆς δημηγορίας ταύτης χωροφύλαξ τις εἰσελθὼν εἰς τὸ
ἐστιατόριον ἐζήτησε τὸν συνταγματάρχην κ. Φουγᾶν καί τῷ ἔδωκε φάκελ-
λον τοῦ ὑπουργείου τῶν στρατιωτικῶν.

«Μὰ τὸ ναί! ἀνεφώνησεν ὁ στρατάρχης, νόστιμον θά ἦτο ἐάν ὁ διορισμός
σου ἤρχετο μετὰ τὸ τέλος τῆς δημηγορίας. Διὰ τοῦτο προσπίπτομεν
ὡς οἱ Μάγοι πρὸ τοῦ ἀστέρος σου.

— Ἀνάγκως το, εἶπεν ὁ Φουγάς εἰς τὸν στρατάρχην δίδων αὐτῷ τὸ μέγα-
ἔγγραφον. Ἡ μάλλον, ὄχι. Ἀεῖποτε ἠτένισα τὸν θάνατον· δὲν θάποστρέψω
τοὺς ὀρθαλομοῦς μου ἀπὸ τοῦ παλαιοχαρτίνου τούτου κεραυνοῦ ὅστις με φονεύει

«Κύριε συνταγματάρχη, παρασκευάζων τὸ αὐτοκρατορικὸν διάταγμα τὸ
προβιβάζον ὑμᾶς εἰς ὑποστράτηγον, προσέκοψα εἰς ἀνυπέροχον κώλυμα
δὴλα δὴ εἰς τὸ ἔγγραφον τῆς γεννήσεώς σας, ἐξ οὗ προκύπτει ὅτι ἐγεννήθητε
τῷ 1789 καί ὅτι σήμερον εἰσθε ἐβδομήκοντα ἐτῶν συμπληρωμένων. Ὁ-
θεν τοῦ ὀρίου τῆς ἡλικίας τῶν συνταγματάρχων ὄντος ἐξήκοντα, τῶν ὑπο-
στρατῆγων ἐξήκοντα δύο καί τῶν ἀντιστρατῆγων ἐξήκοντα πέντε, βλέπω
ἐμαυτὸν ἠναγκασμένον νά σας κατατάξω εἰς τὴν ἐφεδρείαν μετὰ τοῦ βαθ-
μοῦ τοῦ συνταγματάρχου. Εἰξεύρω, κύριε, πόσον ὀλίγον δικαιολογεῖ τὸ μέ-
τρον τοῦτο ἡ φαινομένη ἡλικία σας, καί λυποῦμαι εἰλικρινῶς ὅτι ἡ πατρίς

στερεῖται τῶν ὑπηρεσιῶν ἀνδρὸς ἀκμαίου καί ἀνδρείου ὅποιος εἰσθε ὑμεῖς.
Βεβαίως ἐξαίρεσις τις γινομένη χάριν ὑμῶν οὐ μόνον οὐδεμίαν θά προκα-
λέσῃ ἔνστασιν ἐν τῷ στρατῷ, ἀλλὰ τὸναντίον θά διεγείρῃ καί συμπάθειαν,
ἀλλ' ὅμως ὁ νόμος εἶνε σαφής καί οὐδ' αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ δύναται νά τον
ὑπεκφυγῇ ἢ νά τον ἀθετήσῃ. Καί κατὰ τοιοῦτον βαθμὸν, ὥστε καί ἐάν, φλε-
γόμενος ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ νά ὑπηρετήσῃτε τὴν πατρίδα, θελήσῃτε νάπο-
θέσῃτε τὰς ἐπιθυμίας καί ἐξ ἀρχῆς νά καταταχθῆτε εἰς τὸν στρατόν, ἢ
πρότῃς ὑμῶν αὕτη θάποριφθῇ κατὰ τὸν νόμον. Ἄλλ' εὐτυχῶς, κύριε, ἡ
κυβέρνησις τοῦ Αὐτοκράτορος ἠδυνήθη νά χορηγήσῃ ὑμῖν τὰ πρὸς συντήρησιν,
ἐνεργήσασα ὅπως λάβῃτε παρὰ τῆς Πρωσίας τὴν ὀφειλομένην ἀποζημίωσιν·
διότι οὐδὲ εἰς πολιτικὴν θέσιν εἶνε δυνατὸν νά διορισθῇ ἐβδομηκοντούτης,
ἔστω καί κατὰ χάριν. Θά παρατηρήσῃτε λίαν δικαίως ὅτι οἱ νόμοι καί ὁ
κανονισμοὶ ἐγένοντο ὅτε δὲν εἶχον εἰσέτι ἐπιτύχει τὰ περὶ ἀναβιώσεως τῶν
ἀνθρώπων πειράματα· ὁ δὲ νόμος δὲν προβλέπει τὰς ἐξαίρεσις. Βεβαίως δὲ
θά γείνη ἀνάγκη ἀναθεωρήσεως καί βελτιώσεως αὐτοῦ, ἐάν ἐν τῷ μέλλοντι
συμβῶσι συχνότεραι ἀναστάσεις νεκρῶν.

»Δέξασθε, κτλ.»

Πένθιμος σιωπὴ διεδέξατο τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ κεραυνοβόλου τούτου ἐγ-
γράφου. Τὸ μαρὲ, θεκέλ, φαρὲς δὲν ἐνεποίησε τσοαύτην αἰσθησιν. Ὁ χωρο-
φύλαξ ἔστατο ἥρως εἰς προσοχὴν περιμένων παρὰ τοῦ Φουγά τὴν ἀπόδειξιν
τῆς παραλαβῆς τοῦ ἔγγραφου. Ὁ συνταγματάρχης ζητήσας γραφίδα καί
μελάνην ὑπέγραψε τὸ ἔγγραφον καί το ἀπέδωκεν εἰς τὸν χωροφύλακα, τὸν
ἐκέρασε καί μετὰ συγκινήσεως ἠν μᾶτην προσεπάθει νά καταστείλῃ τῷ εἶπε·
«Σὺ εἶσαι εὐτυχής! εἰς σὲ δὲν ἀπαγορεύεται νά ὑπηρετήσῃς τὴν πατρίδα
σου! Λοιπὸν, προσέθηκεν ἀποτείνόμενος πρὸς τὸν στρατάρχην, τί λέγεις;

— Τί νά εἶπω γεροντάκι μου! Ὁ νόμος βλέπει εἶνε σαφέστατος καί δὲν
ἐπιδέχεται συζήτησιν. Ἡμεῖς πταίομεν οἱ ἀνόητοι, διότι δὲν το ἐσκέφημεν
ἐγκαίρως. Ἄλλὰ τίς ποτε ἤθελεν ὑποπτεύσει τὸ τοιοῦτον!»

Ἀμφότεροι δὲ οἱ συνταγματάρχαι ὡμολόγησαν ὅτι οὐδόπως ἐπῆλθεν εἰς
τὸν νοῦν αὐτῶν ἡ ἔνστασις αὕτη. Οὐδέτερος δ' αὐτῶν ἠδύνατο νά δεχθῇ τὸν
Φουγᾶν οὐδ' ὡς ἀπλοῦν στρατιώτην καί τοι ἦτο ἰκανώτατος, ἀκμαιώτατος
καί νεώτατος.

«Ἄλλὰ τότε λοιπὸν, ἀνεφώνησεν ὁ Φουγάς, ἄς με τουφεκίσουν! Δὲν εἰμ-
πορῶ ἐγὼ τώρα πλέον νά συνειθίσω νά ζυγίζω ζάχαριν ἢ νά φυτεύω λά-
χανα! Ἐγὼ μεταξὺ τῶν ὄπλων ἐγεννήθην καί ἀνετράφη, μεταξὺ τῶν ὄπλων
λοιπὸν πρέπει νά ζήσω ἄλλως ἄς ἀποθάνω. Τί νά κάμω! τί νά γείνω! Νά
καταταχθῶ εἰς ξένον στρατόν; Ποτέ! Ὡ Τύχη, Τύχη τί σ' ἔπαισα καί
με κατακρημνίζεις εἰς τὴν ἄβυσσον τὴν στιγμὴν καθ' ἣν ἠτοιμάζεσο νά με
ἀνυψώσης εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δόξης!»

Ἡ Κλημεντίνια προσεπάθει νά τον παραμυθήσῃ διὰ λόγων περιποιητικῶν.

«Θά μένετε πλησίον μας, τῷ ἔλεγε, θά σας εὐρωμεν μίαν εὐμορφον γυναικα καὶ θάναστήσετε τέκνα. Τὰς ὥρας τῆς σχολῆς σας θά συγγράψετε τὴν ἱστορίαν τῶν ἐνδόξων ἀνδραγαθημάτων σας. Τίποτε δὲν σας λείπει, νεότης, ὑγίεια, περιουσία, οἰκογένεια, πᾶν ὅ τι συντελεῖ εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τῶν ἀνθρώπων τὸ ἔχετε· διατί λοιπὸν δὲν θά εἴσθε εὐτυχής;»

Ταῦτα δὲ ἔλεγον τῷ Φουγᾶ καθ' ὅλην τὴν ὥραν τοῦ συμποσίου καὶ ὁ Λέων καὶ οἱ ἄλλοι συγγενεῖς, τὰ πάντα λησμονοῦντες καὶ χαρὰν καὶ εὐθυμίαν πρὸ τῆς ψηλαφητῆς ταύτης λύπης καὶ τῆς δεινῆς καταπτώσεως.

Ἄλλὰ κατ' ὀλίγον συνῆλθε καὶ περὶ τὸ τέλος τοῦ συμποσίου ὅτε παρετέθησαν τὰ γλυκίσματα καὶ τὰ ὀπωρικά, ἔψαλεν ᾄσμα ὕπερ ἐπίτηδες εἶχε συνθέσει χάριν τῶν γάμων τῆς Κλημεντίνης.

Πάντες δὲ οἱ δαιτυμόνες ἐπευφήμησαν κροτήσαντες τὰς χεῖρας. Ἄλλ' ὁ δῦσμοιρος συνταγματάρχης ἐμειδία θλιβερώς, ἐλάλει ὀλίγον καὶ δὲν κηθύμει. Καὶ μετέσχε μὲν ὅλην τὴν ἡμέραν τῆς κοινῆς εὐθυμίας, ἀλλὰ δὲν ἦτο ὁ λαμπρὸς ἐκεῖνος συνδαιτυμῶν ὁ ζωογονῶν τὰ πάντα διὰ τῆς ἀρρενωπῆς εὐθυμίας του.

Περὶ τὴν ἐσπέραν ὁ στρατάρχης λαβὼν αὐτὸν κατὰ μέρος τῷ εἶπε·

«Τί συλλογίζεσαι;

— Συλλογίζομαι τοὺς παλαιούς, οἵτινες κητύχησαν νά πέσωσιν ἐν Βατερλώ ἐστραχημένην ἔχοντες τὴν ὄψιν πρὸς τὸν ἐχθρόν. Ὁ γέρον βλαξ ἐκεῖνος ὁ γερμανὸς μὲ διώρθωσε μὰ τὴν ἀλήθειαν. Βλέπεις Λεμπλάν, πρέπει τις πάντοτε νά ζῆ τὴν ἐποχὴν του. Ἀργότερα εἶνε πέρα πολύ ἀργά.

— Ὅχι δά, Φουγᾶ, μὴ ἀνοησίας! Ὁ ἀνθρωπος ποτὲ δὲν πρέπει νὰ πελπίζεται. Αὐρίον θά ὑπάγω εἰς τὸν Αὐτοκράτορα καὶ θά ἴδωμεν, θά ἐξετάσωμεν τὸ πρᾶγμα. Ἡ πατρίς δὲν ἔχει ἀνδρας ὡς σὲ πολλοὺς ὥστε νά τους πετᾷ εἰς τοὺς πέντε δρόμους.

— Σ' εὐχαριστῶ! Εἶσαι καλός, εἰλικρινὴς γέρον! Εἴμεθα πεντακόσαιοι χιλιάδες ὅμοιοί σου τῷ 1812 καὶ δύο μόνον ἀπεμείναμεν ἢ μάλλον εἰπεῖν εἰς καὶ ἡμῖς».

Περὶ τὴν δεκάτην ὥραν τῆς νυκτὸς ὁ Ῥολλῶν, ὁ Μαρονὲ καὶ ὁ Φουγᾶς προέπεμψαν τὸν στρατάρχην μέχρι τοῦ σιδηροδρόμου. Ὁ Φουγᾶς ἠσπάσθη τὸν συστρατιώτην του ὑποσχόμενος ὅτι θά εἶνε φρόνιμος. Ἀπελθούσης τῆς ἀμαξοστοιχίας οἱ τρεῖς συνταγματάρχαι ἐπανῆλθον εἰς τὴν πόλιν πεζοί. Ὅτε δὲ διέββαινον πρὸ τῆς οἰκίας τοῦ Ῥολλῶν, ὁ Φουγᾶς εἶπεν εἰς τὸν διάδοχόν του.

«Σήμερον δὲν εἶσαι φιλόξενος· δὲν θά μας δώσης νά δοκιμάσωμεν τὸ νόστιμον ἐκεῖνο ρακί;

— Ἐνόμιζον ὅτι δὲν εἶχες ὄρεξιν νά πῆς, εἶπεν ὁ Ῥολλῶν, διότι οὔτε εἰς τὸν καφέν σου ἔπιες, οὔτε ἔπειτα. Ἄς ἀναβῶμεν λοιπὸν.

— Ὁ δρόμος καὶ ὁ καθαρὸς ἀήρ μ' ἔφερε δίψαν.

— Εἶνε καλὸν σημεῖον.»

Συνέκρουσε τὸ ποτήριόν του μελαγχολικῶς, ἀλλὰ μόλις ἔβρεξε τὰ χεῖλη. Ἦλθεν ἔπειτα πλησίον τῆς σημαίας ἔλαβε τὸ ἀκόντιον, ἐξεδίπλωσε τὸ μετὰξινον αὐτῆς ὕψασμα, ἐμέτρησε τὰς ὀπὰς τῶν σφαιρῶν, καὶ ἐθεώρησεν αὐτὴν ἐπὶ τινὰς στιγμὰς χωρὶς νά ὑγρανθῆ τὸ ὄμμα του.

«Βέβαια, εἶπε, τὸ ρακί μ' ἐπειράξε. Σήμερον δὲν εἶμαι ἐγώ. Καλὴν νύκτα, κύριοι!

— Περίμενε! θά σε συνοδεύσωμεν.

— Ὅχι δά, τὸ ξενοδοχεῖόν μου ἀπέχει δύο βήματα.

— Ἀδιάφορον. Ἄλλὰ τί σε ἤλθε καὶ ἐπήγες εἰς τὸ ξενοδοχεῖον, ἐν ᾧ ἔχεις ἐδῶ δύο οἰκίας εἰς τὴν διάθεσίν σου;

— Αὐρίον λοιπὸν καὶ ἐγὼ φεύγω.»

Τὴν ἐπιούσαν περὶ τὴν ἐνδεκάτην ὥραν ὁ Λέων ἐν ᾧ ἐκτενίζετο ἔλαβε τὸ ἐπόμενον τηλεγράφημα. Ἀποσφραγίσας δ' αὐτὸ χωρὶς νά παρατηρήσῃ ὅτι ἦτο ἐπιγεγραμμένον πρὸς τὸν Φουγᾶν, ἀνεφώνησεν ὑπὸ χαρᾶς. Ἴδου δὲ τί ἔλεγε τὸ λακωνικὸν κείμενον.

«Τῷ συνταγματάρχῃ κυρίῳ Φουγᾶ.

Εἰς Φονταίνεβλώ.

Ἐξέρχομαι γραφείου Αὐτοκράτορος. Σὺ ὑποστράτηγος χαρακτηρισθεὶς ἀλλοδαπὸς μέχρι καλλιτέρας εὐκαιρίας. Βραδύτερον νομοθετικὸν σῶμα μεταρρυθμίση νόμον.

Λεμπλάν.

Ὁ Λέων ἐνεδύθη παρευθὺς, ἔδραμεν εἰς τὸ ξενοδοχεῖον, ἀνέβη εἰς τὸ δωμάτιον τοῦ συνταγματάρχου καὶ τον εὗρεν ἐπὶ τῆς κλίνης αὐτοῦ νεκρόν.

Διηγήθησαν ἐν Φονταίνεβλώ ὅτι γενομένης αὐτοψίας ὁ ἰατρὸς Νιμπὸρ παρετήρησε σπουδαίας ἀταξίας ἐν τῷ ὀργανισμῷ τοῦ συνταγματάρχου ἕνεκα τῆς ἀποξηράνσεως. Τινὲς δ' ἐπέμενον λέγοντες ὅτι ὁ Φουγᾶς κητοκτόνησεν. Τὸ μόνον δὲ βέβαιον εἶνε ὅτι ὁ συμβολαιογράφος Βοννιβέτος ἔλαβε ταχυδρομικῶς εἶδος διαθήκης, τὸ ἐξῆς.

«Κληροδοτῶ τὴν καρδίαν μου εἰς τὴν Πατρίδα, τὴν μνήμην μου εἰς τὴν φύσιν, τὸ παραδειγματὸν μου εἰς τὸν στρατόν, τὸ μῖσός μου εἰς τὴν ἀπίστον Ἀλβιόνην, χίλια τάλληρα εἰς τὴν Γοθῶ, καὶ διακοσίας χιλιάδας φράγκων εἰς τὸ 23ον πεζικὸν σύνταγμα. Καὶ ζήτω ὁ Αὐτοκράτωρ!

Ἄναστας τῇ 17 Αὐγούστου τὴν τρίτην πρὸς τὴν τετάρτην ὥραν τῆς πρωίας, ἀπέθανε τῇ 17 τοῦ ἐπιόντος μηνός. Ἡ δευτέρα δὲ αὕτη ζωὴ του διήρκεσε μικρὸν τι ὀλιγώτερον τῆς μιᾶς καὶ τριάκοντα ἡμερῶν. Ἄλλὰ μετε-

χειρίσθη καλῶς τὸ βροχὸν τοῦτο χρονικὸν διάστημα, ὀφείλομεν νὰ το ὁμολογήσωμεν. Ἀναπαύεται δὲ νῦν ἐν τῷ τόπῳ, ὃν ἠγόρασεν αὐτῷ ὁ υἱὸς τοῦ κ. Ρενάλτου. Ἡ ἐγγόνη αὐτοῦ Κλημεντίνα ἀπεπένησε μετὰ ἕν ἔτος. Εἶνε δὲ εὐτυχὴς καὶ ἀγαπᾶται ὑπὸ τοῦ Λέοντος, ὅστις οὐδόλως θὰ αἰτιάται ἐκπύαν ἄτι· ἡ Κλημεντίνα δὲν ἔχει πολλὰ τέκνα.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΙΩ. ΦΕΡΜΠΟΣ.

ΕΡΝΕΣΤΟΣ ΡΕΝΑΝ

ΕΝ ΤΗ ΓΑΛΛΙΚῃ ΑΚΑΔΗΜΕΙΑΙ

Πυκνὸν συνωθεῖτο τῇ τρίτῃ τοῦ ἀπελθόντος Ἀπριλίου τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς ἀριστοκρατίας τοῦ πνεύματος ἐν Παρισίοις πρὸ τῶν πυλῶν τῆς γαλλικῆς Ἀκαδημείας. Ἡ ἡμέρα ἐκείνη ἦτο ἀληθῶς ἐν τῶν μᾶλλον ἐκτάκτων γεγονότων τῶν ἀναγραφέντων ἐν τοῖς χρονικοῖς τοῦ γεραροῦ ἐκείνου σωματείου, τὸ ὅποτον ἐκκρίσθη ἀξιοῦ, ὅτι περιλαμβάνει ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ τοὺς τεσσαράκοντα τῆς Γαλλίας ἀθανάτους. Ἐρνέστος Ρενάν, ὁ συγγραφεὺς τοῦ *Bien* τοῦ Ἰησοῦ, ἔμελλε νὰ δεχθῆ τὸ ἐπίσημον χρίσμα τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἀθανασίας. Οὐδέποτε ἴσως, οὐδ' ὅποτε κατεγράφετο ὁ Littré ἐν τοῖς ἐταίροις τῆς γαλλικῆς ἀκαδημείας, ὑπὸ τὴν εὐσεβῆ ἀπόγνωσιν καὶ τὸ ἀνάθεμα τοῦ ἐπισκόπου τῆς Αὐρηλίας, οὐδέποτε τὸ κύμα τῆς διχογνωμίας καὶ τῶν ἀντιθέτων αἰσθημάτων ἐκύμανε ταραχωδέστερον τὰς ποικίλας πτυχὰς τῆς δημοσίας ἐν Γαλλίᾳ γνώμης, ἐξεγείρον τὴν ἀγανάκτησιν τῶν εὐσεβῶν, ἢ τοῦναντίον συντελοῦν εἰς ἕνα εἰσέτι θρίαμβον τῶν ἐλευθεροβούλων, κατόπιν τασούτων θριαμβῶν, οὓς ἐσχάτως ἐκτίσαντο οὗτοι κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν τοῦ παρελθόντος. Δὲν ἦτο αὐτὸς, ὁ μετὰ τὸν Δαυὶδ Strauss τολμηρότερος βιογράφος τοῦ Ἰησοῦ, ὁ νέος οὗτος Σαλμωνεὺς τῆς παραδόσεως, ὁ ὑπὲρ πάντα ἄλλον συγγραφεὴς τῆς συγχρόνου ἐποχῆς διασεισάς τὰ θεμέλια καὶ τὸ κύρος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας; δὲν ἦτο ὁ ἐνθουσιώδης μαθητὴς τοῦ Σπινόζα, τοῦ ὁποίου ἡ φλογερὰ εὐγλωττία καὶ ὁ ζωηρὸς ἐν τῇ ἐκφράσει χρωματισμὸς ἐξόχως συνετέλεσαν εἰς τὴν διάδοσιν ἰδεῶν ἀρδην ἀνατρεπουσῶν τὰς ἀρχὰς ἐκείνας, ἐφ' ὧν τοσοῦτον ἀσφαλῶς ἐφαίνετο βασιζομένη ἀπ' αἰῶνων ἤδη ἡ κοινωμία; Καὶ δὲν ἦτο ἀσεβὲς πραξικόπημα κατὰ τῆς ὀρθοδοξίας τῆς Ἀκαδημείας, ἥτις τοσάκις παρέσχε περιφανῆ δείγματα πίστεως πρὸς τὸ καθεστῶς καὶ ἀφοσιώσεως, ὕβρις πρὸς τὰς σκιὰς τοσοῦτων μεγάλων ἀνδρῶν τοῦ σωματείου ἐκείνου, ἀπὸ τοῦ ἱδρυτοῦ αὐτοῦ Ριχελιέως μέχρι τοῦ τελευταίου ἐπισκόπου τῆς Αὐρηλίας, ἢ εἰσοδος ἐν αὐτῷ ἀνδρὸς, ὅστις ἐν τῇ συνειδήσει παντὸς εὐσεβοῦς καθολικοῦ εἶναι ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ ἀντιχριστοῦ; Τοιαῦτα ἀναμφιβό-

λως ἀνελογίζετο ἕκαστος εὐσεβῆς τοῦ παρελθόντος ζηλωτῆς, ὅστις τυχαίως ἤθελε διέλθει παρὰ τὸ παλαιὸν καθίδρυμα τοῦ δουκὸς Ριχελιέως, καθ' ἣν στιγμήν ἐν πομπῇ καὶ δόξῃ, ὑπὸ τὰ χειροκροτήματα τοῦ ἄνθους τῆς γαλλικῆς κοινωμίας ἠνοίγοντο διὰ τὸν ἔξοχον συγγραφεὴ τῶν Ἀρχῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ αἱ ἀπὸ τοσοῦτου χρόνου κεκλεισμέναι πύλαι τῆς γαλλικῆς Ἀκαδημείας.

Tempora mutantur. Πρὸ ὀλίγων αἰῶνων εἰσέτι ἀνέζη ὁ κ. Ἐρνέστος Ρενάν ἤθελεν ἀναβιβασθῆ ἐπὶ τῆς πυρᾶς ἢ ἀποθάνει ἐν τῇ εἰρκτῇ, καθ' ἣν ἐποχὴν προσεφέροντο ἐξίλαστήρια θύματα ἐπὶ τοῦ αἰμοσταγοῦς βωμοῦ τοῦ καθολικισμοῦ Ἀρνόλδος ὁ ἐκ Βρεσσίας καὶ ὁ Καμπανέλλας, ὁ Ἰορδάνος Βρῦνος καὶ ὁ Οὐσσίος ἐν τῇ κλασικῇ ἐποχῇ τῶν *Autodafés* καὶ τῶν ἱεροεξεταστηρίων ἤθελεν ἴσως ὑποστῆ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν εἰσέτι, ἀνέζη ἐν Γερμανίᾳ, τὴν ἀμείλικτον καταδίωξιν ὑποκριτικῆς φατρίας, ὡς ὁ φιλόσοφος Οὐόλφριος, ὁ Φίχτης καὶ ὁ Στράους. Σήμερον οἱ καιροὶ μετεβλήθησαν· οἱ κεραυνοὶ τοῦ Διὸς τοῦ Βατικανοῦ ὁμοιάζουσι πρὸς τοὺς μετὰ τοσαύτης χάριτος σκωπτομένους ὑπὸ τοῦ Λουκιανοῦ κεραυνούς τοῦ Διὸς τοῦ Ὀλύμπου· νέα δὲ τάξις πραγμάτων γεννᾶται ἐν τῇ κοινωμίᾳ, ἥμιστα ἀπορρέουσα ἀπὸ τῆς ἀποκαλύψεως καὶ τῆς παραδόσεως, ἀντλοῦσα δὲ μᾶλλον τὸ κύρος αὐτῆς καὶ τὸ ἀξίωμα ἐκ τῆς σκέψεως, ἐκ τῆς ἐλευθέρως ἐρεύνης καὶ τῆς συζητήσεως. Ἐν τῷ ἐλευθέρῳ τούτῳ αἰῶνι, ἐν ᾧ ζῶμεν, οὐδὲν ὑφίσταται ἀνευ ἀποδείξεως, τὰ πάντα φέρουσι τὴν σφραγίδα τοῦ κριτηρίου τῆς ἀναλύσεως· ἀπὸ τῆς συζητήσεως, ἀπὸ τῆς ἐλευθέρως συγκρούσεως τῶν ἀντιθέσεων παράγεται ἡ σύνθεσις πάσης ἰδέας καὶ πάσης ἀληθείας, ὅπως ἀπὸ τῆς προστριβῆς δύο διαφόρων σωματίων ἐκπέμπεται τὸ πῦρ καὶ παράγεται ἡ θερμότης. Ἴδου τὸ μυστήριον τῆς προόδου τῶν νεωτέρων κοινωμιῶν, χειραφετουμένων ὁσημέραι ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ τῆς αὐθεντείας καὶ τῆς παραδόσεως, ἰδου ἡ ἀποστολὴ τῶν ἀκαδημιῶν καὶ τῶν πανεπιστημίων, ἐν τῇ ἐποχῇ ταύτῃ τῆς Ἀναγεννήσεως καθισταμένων ἀσύλων καὶ ἱερῶν πάσης σκέψεως, πάσης ἐρεύνης καὶ ἀληθείας, ἐνθα τὰ διεστῶτα συναντῶνται καὶ ἐνθα ἀπὸ τῆς ποικιλίας πῶν γνωμῶν καὶ τῶν ἀπόψεων δημιουργεῖται ἡ ἐνότις τῆς ἰδέας καὶ κυοφορεῖται ἡ ἀληθὴς πρόοδος τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Ἡ πρόσληψις τοῦ κ. Ρενάν ἐν τῇ γαλλικῇ Ἀκαδημίᾳ ἀπέρρεεν ἀπὸ τῆς αὐτῆς τινος ἀνωτέρας ἀρχῆς· ἦτο μία ἔτι ἀπόδειξις, ὅτι ἡ γαλλικὴ κοινωμία ἐνεστερνίσθη πράγματι τὰς ἀρχὰς τῆς ἀληθοῦς ἐλευθερίας καὶ κατενόει τὴν ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ σημασίαν τῆς ἐλευθέρως συνειδήσεως, ἥς ἀνευ οὐδεμίᾳ πολιτικῆς ἐλευθερίας. Ἡ γαλλικὴ ἀκαδημία, τὸ ἄκρον ἄωτον τοῦ γαλλικοῦ πνεύματος, ὑψώσεν ἤδη ἐπισήμως τὴν σημαίαν ταύτην, ὑποδεχθεῖσα εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς τοὺς τρεῖς ἐπισήμους προγεγραμμένους τῆς καθολικῆς φατρίας — τὸν Littré, τὸν Taine καὶ τὸν Renan. Τὸ νεώτερον πνεῦμα εἰσέδυσεν εἰς τὰς στοὰς τοῦ ἀρχαίου ἐκείνου μεγάρου, αἱ δὲ σκιαι τοῦ πα-

ρελθόντος, εξηρανόθησαν υπό τὴν σωτηρίαν ἐπίδρασιν τοῦ φωτός καὶ τοῦ ἀέρος. «Ἡ τοιαύτη τῶν ἀνθρώπων συνένωσις, λέγει ὁ κ. Πενάν ἐν τῷ προσφωνητηρίῳ αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἀκαδημίαν λόγῳ, εἶναι ἡ καλλίστη αὐτῶν συμφιλίωσις, εἶναι ἡ ἀπόδοσις τοῦλάχιστον εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα τῆς ἐπισημοτέρας τῶν ὑπηρεσιῶν, διότι τὸ εἰρηνικὸν ἔργον τοῦ πολιτισμοῦ ἀπορρέει ἀπὸ ἀντιθέτων στοιχείων, ἀντιμετώπων ἀλλήλοις, ὑποχρεουμένων εἰς ἀμοιβαίαν ἀνοχὴν καὶ ἀγομένων πρὸς ἀμοιβαίαν κατανόησιν καὶ ἀγάπην. Ἐν κοινῶν κελῶς ὠργανωμένα πάντες οἱ ἀφιερούμενοι εἰς τὸ καλὸν καὶ ἀγαθὸν εἶναι συνεργᾶται· πᾶν μετ' εὐφύας τελούμενον καθίσταται φιλολογία· ἐν ἄλλοις ὅροις τὰ γράμματα εἶναι ὑπὸ τινα ἔποψιν ὁ Ὀλυμπος, ἐν ᾧ ἀποσβέννυται πᾶσα πᾶλη, πᾶσα ἀνισότης, καὶ ἐν ᾧ κατορθοῦται πᾶσα συμφιλίωσις. Κεχωρισμένοι ἀλλήλων ἐν τῇ εἰδικῇ αὐτῶν ἐφαρμογῇ, ἀντίθετοι συνήθως, πολέμιοι μάλιστα οἱ διάφοροι τοῦ πνευματικοῦ κόσμου βαθμοὶ, συναντῶνται ἐπὶ τῶν κορυφῶν, πρὸς ἃς τείνουσιν. Ἡ εἰρήνη κατοικεῖ ἐπὶ τῶν κορυφῶν. Μόνον ἐν τῇ ἀναβάσει, ἐν τῇ αἰωνίᾳ ἀναβάσει ἡ πᾶλη καθίσταται ἀρμονία, ἡ δὲ φαινομενικὴ ἀσυναρτησία τῶν προσπαθειῶν τοῦ ἀνθρώπου ἀπολήγει εἰς τὸ μέγα ἐκεῖνο φῶς, εἰς τὴν δόξαν, ἥτις μεθ' ὅσα καὶ ἀν λέγωσι, διατελεῖ ἀείποτε ὅτι κέκτηται περισσοτέρας πιθανότητος νὰ μὴ θεωρηθῇ καθ' ὀλοκληρίαν ματαιότης».

Ὁ κ. Πενάν ἀναπτύσσει τὴν ἰδέαν ταύτην τῆς ἐνότητος ἐν τῇ ποιικιλίᾳ τῶν Ἀκαδημειῶν εὐρύτερον ἐν τοῖς ἐπομένοις, ἅτινα εἶναι ἐκ τῶν καλλίστων σελίδων, αἵτινες ἀπέρρευσάν ποτε ἀπὸ τῆς γραφίδος του καὶ αἵτινες ἀφιερῶθησάν ποτε ὑπὸ συγγραφῆος, προσφωνοῦντος τὸ συνέδριον τῶν Τεσσαράκοντα.

«Οἱ πλεῖστοι τῶν πεπολιτισμένων τόπων ἔσχον ἀκαδημείας ἀπὸ τοῦ δεκάτου ἔκτου ἤδη αἰῶνος, ἡ δὲ ἐπιστήμη τὴν μεγίστην ἤρατο ὠφέλειαν ἐκ τῶν συνεταρισμῶν τούτων, ἐν οἷς δημιουργεῖται ἐνίοτε ἡ ἀλήθεια ἐκ τῆς συζητήσεως καὶ τῆς ἀντιπαράβολῆς τῶν ἰδεῶν. Ἡ ὑμετέρα ἀρχὴ εἶναι εὐρύτερα ἔτι, βαθύτερον εἰσδύουσα εἰς τὰ ἐσώτατα τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Εὐρίσκετε ὅτι ὁ ποιητής, ὁ ρήτωρ, ὁ φιλόσοφος, ὁ λόγιος, ὁ πολιτικός, ὁ ἐξόχως ἐκπροσωπῶν τὴν εὐγένειαν ἐνὸς ἔθνους ἀνὴρ, ὁ ἐπαξίως φέρων ἐν τῶν ὀνομάτων ἐκείνων, ἅτινα τυγχάνουσι συνώνυμα τῇ τιμῇ καὶ τῇ πατρίδι, εὐρίσκετε, λέγω, ὅτι ὅλοι οὗτοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι συνάδελφοι, ὅτι ἐργάζονται πρὸς κοινὸν τι ἔργον, πρὸς θεμελίωσιν μεγάλης καὶ ἐλευθέρως κοινωνίας. Οὐδὲν σᾶς εἶναι ἀδιάφορον τὸ ἐγκόσμιον θέλημα, ἡ καλαισθησία, ἡ ὀρθὴ κρίσις εἶναι διὰ σᾶς καλὴ φιλολογία. Ὁ γλαφυρὸς λόγος, ἡ ἀγαθὴ σκέψις, τὸ εὐγενὲς αἶσθημα, αἱ πολῦτοι ἀνακαλύψεις τοῦ σοφοῦ, ἡ εὐγλωττία τοῦ ἀνδρός τοῦ ἰθύνοντος τὴν πατρίδα ἐν τῇ εὐκλεεῖ τρίβῳ τῆς ἐλευθέρως κυβερνήσεως, ἡ μελέτη τοῦ ἐρημίτου, τοῦ ἀφιερῶσαντος τὸν βίον αὐτοῦ εἰς τὴν ἀλήθειαν, πᾶν ὅ,τι λαμπρὸν, πᾶν τὸ παραγωγὸν φῶτος καὶ θερμότητος, πᾶν τὸ

ἐπασχολοῦν καὶ συγγραφοῦν τὴν πεφωτισμένην δημοσίαν γνώμην, πάντα ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς ὑμᾶς, διότι ἀποκρούετε ἐξίσου καὶ τὴν περιορισμένην σύλληψιν τοῦ βίου, ἣτις περικλείει ἕκαστον ἄνθρωπον ἐν τῇ εἰδικότητι αὐτοῦ, οἷον ἐν τινι σκοτεινῇ ἐργασίᾳ, ἀφ' ἧς δὲν ὀφείλει νὰ ἐξεέλθῃ, καὶ τὴν ἀνούσιον ρητορείαν, καθ' ἣν ἡ τέχνη τῆς καλλιλογίας εἶναι περιορισμένη ἐν ταῖς σχολαῖς, ἀποκεχωρισμένη τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς.

«Τὸ πνεῦμα τοῦτο, εἰς ὃ ὀφείλεται ἡ ἰδρυσις ὑμῶν, διατηρεῖτε θαυμασίως, κύριοι. Καὶ ἔχω ἀνάγκην ἄλλης ἀποδείξεως ἢ ἐκείνης ἣν βλέπω, ἐρχόμενος νὰ καταλάβω σήμερον τὴν ἔδραν, ἐφ' ἣν ἡ ἐπιείκεια ἡμῶν ἠθέλησε νὰ μὲ καλέσῃ; Παραλείπων προσφάτους καὶ σκληροτάτας στερήσεις, ἃς μόνος ὁ ὑμέτερος Κύκλος ἠδύνατο νὰ ὑποστῇ χωρὶς νὰ καταβιβασθῇ, ὅποιον εὐρίσκω ποικιλίαν ἐν τῷ περιβάλλῳ τούτῳ, ὅποιους ἀνδρας, ὅποιους χαρακτῆρας, ὅποιας καρδίας! Σᾶς, ἀγαπητέ καὶ ἐνδοξε διδάσκαλε, τοῦ ὁποίου ἡ μεγαλοφυΐα, ὡς ὁ ἦχος τῶν κυμβάλων τοῦ Βίναϊ, ἐσήμανεν ἐκάστην ὥραν τοῦ αἰῶνος ἡμῶν, ἔδωκε σάρκα εἰς ἕκαστον τῶν ὀνείρων ἡμῶν, πτέρυγας εἰς πᾶσαν ἡμῶν σκέψιν. Σᾶς, προσφιλέστατε συνάδελφε, ὅστις εὐρίσκετε ἐν εὐγενεῖ φιλοσοφίᾳ τὴν συμφιλίωσιν τοῦ καθήκοντος μετὰ τῆς ἐλευθερίας. Ἐδῶ βλέπω τὴν ποίησιν κυρίαρχον, ἐπιβάλλουσαν ἡμῖν τὸν δημιουργούμενον ὑπ' αὐτῆς κόσμον, παρασύρουσαν ἡμᾶς, καταβάλλουσαν ἡμᾶς ὑπὸ τὸν ὑπέροχον τόνον τοῦ μαγικοῦ αὐτῆς πλήκτρου· ἐδῶ (αἱ ἀντιθέσεις συντελοῦσιν εἰς τὴν δόξαν ὑμῶν) τὴν εὐθεΐαν καὶ σταθερὰν ἄποψιν τοῦ βίου, τὴν θελκτικὴν τέχνην τοῦ μυθιστοριογράφου, καὶ, τοῦθ' ὕπερ μόνον ἡ ὑμετέρα πατρίς γινώσκει ἀκόμη, τὸν χαρίεντα γέλωτα καὶ τὴν ἐλαφρὰν εἰρωνείαν. Ἐδῶ τὴν εἰλικρινῆ πίστιν, τὴν ἔξοχον τέχνην τοῦ ἐξάγειν ἀπὸ εὐνοήτου διὰ τὸ παρελθὸν λατρείας τὴν μεγαλοπρέπειαν ὀλοκληροῦ βίου, τὴν γαλήνην ἐν διδασκαλίᾳ ἣτις δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ χαρκτηρισθῇ ὡς περιορισμένη, ἀφοῦ μεγάλα πνεύματα εὐρον αὐτὴν καλῶς ἔχουσαν· ἐδῶ περισκεμμένη ἄρνησις, ἤρεμος, ἀσφαλῆς ἐν ἑαυτῇ καὶ παρέχουσα εἰς τὴν ἰσχυρὰν ψυχὴν, τὴν ἀρεσκομένην ἐν αὐτῇ, τὴν αὐτὴν γαλήνην, εἰς τὸν καμπτόμενον χαλύβδινον χαρακτῆρα τὸ αὐτὸ μετὰ τῆς πίστεως μεγαλεῖον. Ἐδῶ βλέπω τὴν εἰλικρινῆ πολιτικὴν, ἣτις ἐπίστευσεν ἐν ταῖς τεταραγμέναις ἡμῶν ἡμέραις, ὅτι ὀφείλει νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὰ δόγματα, ἅτινα ἐθεμελίωσαν τὴν πατρίδα ἡμῶν, πρὸς σωτηρίαν αὐτῆς. Ἐδῶ οὐχ ἤττον εἰλικρινῆ πολιτικὴν, ἣτις ἐστράφη εὐτόλμως πρὸς τὸ μέλλον, συλλαβοῦσα τὴν δυνατότητα ζωῆς καὶ ἰσχυρὰς κοινωνίας ἀνευ τῶν ὄρων, οἵτινες ἐνομιζόντο ἄλλοτε ἀπόλυτος πρὸς τοῦτο ἀνάγκη. Πόσαι εἰρηνικαὶ διαφωνίαι ἐν τῇ ἐκτιμήσει τοῦ μεγίστου τῶν γεγονότων τῆς νεωτέρας ἱστορίας, τῆς Ἐπαναστάσεως ἐκείνης, ἣτις κατέστη ὁ σταυρὸς τῆς ὁδοῦ, ἐν ᾧ ἡ διαίρεσις, τὸ σύμβολον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἡ πεποίθησις! Ἐδῶ ἡ πίστις εἰς τὸ σημεῖον, τὸ ὅποιον ἄπαξ ἐνίκησεν, ὁ ἐνθουσιασμός τῶν ὑψηλῶν ἡμερῶν, καθ' ἃς παράδοξος πνοὴ διέδραμε τὸ πλῆθος ἐκεῖνο, καταστήσασα αὐτὸ ἱκανὸν νὰ σκέπτηται καὶ νὰ

καλῆ ἐν ὀνόματι τῆς ἀνθρωπότητος, τὴν τολμηρὰν βεβαιότητα γενναίων καρδιῶν λεγουσῶν εἰς τοὺς πρεσβυτέρους, ὅπως οἱ νεανίσκοι τῆς Σπάρτης ἀἴμμες δὲ γ' ἐσόμεθα πολλῶν κάρρονες» ἐκεῖ νόμιμος ἀπόπειρα πρὸς ἀληθεστάτην ἀπεικασίαν φρικαλέων σκηνῶν, περὶ ὧν ἠδύνατό τις εἰπεῖν ὅ, τι ὁ d' Hôpital περὶ τῆς νυκτὸς τοῦ ἁγίου Βερθολομαίου :

Nocte tegi nostrae patiamur crimina gentis . . .

»Τὰ πάντα περιλαμβάνονται ἐν τοῖς κόλποις ἡμῶν. Ἀλλαγῶν ἢ φιλοσοφία καὶ ἢ κοινωνία εἶναι διάφορα, βαθέως ἀποκεχωρισμένα ἀλλήλων πράγματα· ἀλλὰ χάρις εἰς ὑμᾶς συνταυτίζονται ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πατρίδι. Ἡμιστὰ ἀνησχεῖτε, ἀκούοντες πομπωδῶς ἀναγγελλόμενον τὸν παρά τισι καλούμενον πολιτισμὸν, ὅστις δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς προτέρημα μόνον. Περιφρονεῖτε πολιτισμὸν, ὅστις οὔτε ἀξιαγαπητότερον, οὔτε κρείττονα καθίστησι τὸν ἄνθρωπον. Φοβοῦμαι λίαν μήπως φυλαί, ἐμβριθέσταται ἀναμφιβόλως, ἐλέγχουσαι ἡμᾶς ἐπὶ ἐλαφρότητι, ἀπατῶνται ἐλπίζουσαι ὅτι θέλουσι κερδήσει τὴν εὐνοίαν τοῦ κόσμου διὰ πάντη ἄλλων τρόπων ἢ τῶν μέχρι τοῦδε ἐπιτυχόντων. Σχολαστικὴ ἐν τῇ μονώσει αὐτῆς ἐπιστήμη, σκυθρωπὴ φιλολογία, ψυχρὰ πολιτικὴ, ἀνωτέρα κοινωνία ἐστερημένη πάσης λαμπρόδος, εὐγένεια οὐδαμῶς πνευματώδης, εὐγενεῖς ἥμιστὰ ἀβρόφρονες, μεγάλοι στρατηγοὶ ἀγνοοῦντες πάντα εὐνηχον λόγον, δὲν θέλουσιν ἐκθρονίσει, πιστεύω, οὕτω ταχέως τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἀρχαίας ταύτης γαλλικῆς κοινωνίας, τοσοῦτον διαπρεπῶς, τοσοῦτον εὐγενούς, τοσοῦτον ζηλοτύπου ν' ἀρέσκη. Ὅπόταν ἔθνος διὰ τῆς καλουμένης ἐμβριθείας αὐτοῦ καὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῆς παραγάγῃ ὅ, τι μετὰ τῆς ἐλαφρότητος ἡμῶν ἐδημιουργήσαμεν, συγγραφεῖς ὑπερτέρους τοῦ Πασχάλ καὶ τοῦ Βολταίρου, ἐπιστημονικὰς κεφαλὰς κρείττονας τοῦ d' Alembert καὶ τοῦ Lavoisier, κἄλλιον ἀνατεθραμμένην ἀριστοκρατίαν τῆς κατὰ τὸν δέκατον ἑβδομον καὶ δέκατον ἑγδοον αἰῶνα ἡμετέρας, γυναικῆς θελκτικωτέρας ἐκείνων αἵτινες ὑπεμεϊδίασαν εἰς τὴν ἡμετέραν φιλοσοφίαν, ἐνθουσιασμὸν ἐκτακτότερον τοῦ τῆς ἡμετέρας Ἐπαναστάσεως, πλείονα εὐχέρειαν περὶ τὴν ὑποδεξίωσιν τῶν εὐγενῶν χιμαιρῶν, πλεῖον θάρρος, πλείονα γνῶσιν τοῦ βίου, πλείονα εὐθυμίαν διὰ τὴν καταφρόνησιν τοῦ θανάτου, ἐνὶ λόγῳ κοινωνίαν συμπαθητικωτέραν καὶ πνευματωδεστέραν τῆς τῶν πατέρων ἡμῶν, τότε θέλομεν νικηθῆ. Δὲν ἐνικήθημεν ἀκόμη. Δὲν ἐπαύσαμεν ἀκόμη ἔχοντες ἀκρατήριον τὸν κόσμον. Δὲν παρεχωρήθη εἰς πάντας ἢ δημιουργία μεγάλων ἀνδρῶν, ἢ ἐκτύπωσις μεταλλίων διὰ τοὺς μεταγενεστέρους. Πρὸς τοῦτο ὑπάρχει ἀνάγκη τῆς ὑμετέρας συνεργασίας. Δὲν εἶναι προωρισμένον διὰ τὴν δόξαν ὅ, τι δὲν γίνεται διὰ τῶν Ἀθηναίων, ἐπὶ πολὺν δὲ χρόνον ἀκόμη μόνον θέλετε εἶσθε οἱ δυνάμενοι ν' ἀπονέμητε ἐπαίνους προωρισμένους διὰ τὴν αἰωνιότητα».

Πρῶτα ἐν πάσῃ στροφῇ τοῦ διθυραμβικοῦ τούτου ὕμνου διαφαίνεται ὁ Chauviniste, ρίπτων τὸ χειρόκτιον κατὰ τῆς γερμανικῆς ἐπιστήμης, ἥς τὰς

ἐρεῦνας καὶ τὰς ἀνακαλύψεις ἐν τούτοις ἐπωφελήθη, καταστήσας αὐτὰς προσιτωτέρας καὶ δημοτικωτέρας μόνον διὰ τῆς ἐπαγωγῆς γοητείας τῆς γραφίδος του. Ἀλλ' ἔχει ἢ εὐφυῆ τὰς ἀδυναμίας αὐτῆς, ὅπως ἔχει καὶ τινὰ προνόμια, μὴ ἐπιτρεπόμενα τοῖς κοινοῖς τῶν ἀνθρώπων, τούτου ἕνεκα δὲν ἐκπληττόμεθα, βλέποντες τὸν ἐπιφανῆ κριτικὸν μετ' ἀφελοῦς φιλαυτίας διατεινόμενον ἐνώπιον τῆς γεραρᾶς ἀκαδημείας, ὅτι εἶναι καλὸς ἀκαδημαϊκός, ἀκριβέστατος περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων του. . . Κατὰ τὰ ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ εἰωθότα ὁ εἰσιτήριος λόγος τοῦ Ρενάν ὄφελε νὰ ᾔηται τὸ ἐγκώμιον τοῦ προκατόχου τοῦ Κλαυδίου Βερνάρδου. Ἀπεικάζων τὴν εἰκόνα αὐτοῦ ὁ βιογράφος τοῦ Ἰησοῦ, καθίσταται ἀμίμητος χρωματιστῆς, εἶναι ἀληθῶς ὁ Τισιανὸς τῆς πεζογραφίας. Μεθ' ὁποίας λεπτότητος περιγράφει τὸν χαρακτήρα καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπιτημονικῆς ἐργασίας, ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς νέους συναδέλφους του: «Ἐμπροσθεῖτε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Καὶ πῶς ἤθελεν εἶναι ἀλλότριον ὑμῶν τὸ κἄλλιστον τῶν ἀνθεμίων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἢ ἐπιστήμη; Εἶναι ἀληθές, ὅτι μόνον τὸ ἀποτέλεσμα βλέπετε· δὲν κατανοεῖτε τὴν ἐπίπονον ἐργασίαν τοῦ ἐργαστηρίου. Ὅπως τὴν ἐπτεράν θαυμάζοντες τὸν φωτισμὸν τῶν μεγάλων ἡμῶν πόλεων, ἀπολαμβάνομεν τοῦ ἐκθαμβοῦντος φωτός, χωρὶς νὰ διανοηθῶμεν τὸ σκοτεινὸν χημικὸν ἐργαστήριον, εἶθαι προπαρασκευάζεται, ἀναλόγως παρίστασθε εἰς τὰς θαυμασίας ταύτας ἀνθήσεις, χωρὶς νὰ φροντίσητε τῆς ὑλικῆς ἐργασίας, ἣτις παρήγαγεν αὐτάς. Παραδέχεσθε τὰς ὀριστικὰς κατακτήσεις, ἐπικυροῦτε τὰς ἀλλοιώσεις, τὰς ὁποίας εἰσάγουσιν αἱ θαυμάσιαι αὐταὶ ἀνακαλύψεις ἐν ἀπάσῃ τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ πνεύματος. Τίς δὲν βλέπει τὸν Γαλιλαῖον, τὸν Καρτέσιον, τὸν Νεύτωναν, τὸν Λαβουαζιέρον, τὸν Λαπλάσιον, μεταβάλλοντας τὰ θεμέλια τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως, μετριάζοντας τελείως τὴν ἰδέαν τοῦ σύμπαντος καὶ τῶν νόμων αὐτοῦ, ὑποκαθιστῶντας ἐν ταῖς παιδικαῖς φαντασίαις γενεῶν ἀνεπιστημόνων τὸν ὀρισμὸν αἰωνίας τάξεως, ἐνῶ οὐδὲν πλέον λαμβάνουσι μέρος ἢ ἰδιοτροπία καὶ ἢ ἰδιωτικὴ θέλησις; Κατεβίβασαν τὴν ἀξίαν τοῦ σύμπαντος, καθὰ σκέπτονται τινὰ πρόσωπα; Τὸ κατ' ἐμὲ, παραδέχομαι πᾶν τοῦναντίον. Ὁ οὐρανός, οἷος παρίσταται συνωδᾶ τοῖς δεδομένοις τῆς νεωτέρας ἀστρονομίας, ὑπερτερεῖ λίαν τὸν στερεὸν ἐκεῖνον θόλον, κατάστικτον ἐκ περιλαμβῶν σημείων, ἐπὶ στηλῶν στηριζόμενον, ὀλίγας μόνον λεύγας ἀπέχοντα ἐν τῇ ἀτμοσφαιρᾷ, καθὰ νύχταριστοῦντο πιστεῖοντες ἀφελεῖς αἰῶνες. Δὲν λυποῦμαι πολὺ τὰ μικρὰ ἐκεῖνα πνεύματα, ἄτινα διηύθυνον ἄλλοτε τοὺς πλανήτας ἐν τῇ τροχιᾷ αὐτῶν· ἢ κεντρικὴ βαρύτης λειτουργεῖ κρείττον διὰ τῆς ἐργασίας ταύτης, καὶ ἂν κατέχομαι ἐνίστε ὑπὸ μελαγχολικῶν ἀναμνήσεων διὰ τοὺς ἐννεα χοροὺς τῶν ἀγγέλων, οἵτινες περιελάμβανον τὰς τροχιάς τῶν ἐπὶ τὰ πλανητῶν, καὶ τὸν κρυσταλλώδη ἐκεῖνον ὠκεανόν, ὅστις ἐξελίσσετο πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ Αἰωνίου, παρηγοροῦμαι ἀφ' ἑτέρου σκεπτόμενος, ὅτι τὸ ἄπειρον, ἐν ᾧ βυθίζεται ὁ ὀφθαλμὸς ἡμῶν, εἶναι πραγματι-

κόν άπειρον, διά τούς όφθαλμούς του άληθοϋς παρατηρητοϋ χιλιάκις ύψηλό-
τερον όλων τών σαπρειρίων εκείνων κύκλων τών παραδείσων του *Angelico
da Fiesole*. 'Ο έξοχος πολιτευτής, διά του θανάτου του όποιου τοσοϋτον έγέ-
νετο έν τῷ ύμετέρῳ Κύκλῳ κενόν, οϋδεμίαν τών ώραιών νυκτῶν παρημέλει,
χωρίς νά ρίψη έν βλέμμα μόνον επί του άτέρμονος εκείνου ώκεανού. «Έκει
κατευθύνεται ή προσευχή μου», έλεγεν. Κατά πόσον αί βαθεΐαι επί του άτό-
μου άπόψεις του χημικοϋ και του κρυσταλλογράφου ύπερβάλλουσι τόν άρί-
στον όρισμόν τῆς ύλης, έξ οϋ απέζη ή άρχαία σχολαστική φιλοσοφία! 'Ομο-
λογῶ ότι λυποϋμαι ένίοτε τήν ψυχήν, ήτις ήρχετο έν δεδομένη πρό τῆς γεν-
νήσεως στιγμή νά προσκολληθῆ εΐς όγκον άνάξιον οϋδούποτε μέχρι τῆς
στιγμῆς εκείνης ονόματος· ήτο εύκολον άληθῶς ν' άποδειχθῆ, ότι τοιαύτη
ψυχή, επίτηδες δημιουργηθεΐτα, άπόνως άπεσπάτο του σώματος, τό όποϊον
είχε παύσει έμψυχοϋσα· έν τούτοις έπανευρίσκω, σκεπτόμενος, πλείονα έτι
ψυχήν έν τῷ άδύτῳ τούτῳ του βίου μυστηρίῳ, έν τῷ βλέπομεν τήν συνείδη-
σιν άναδυομένην άπό τῆς άβύσσου, ώς άνωθεν ώρισμένον χρυσοϋν κλάδον, τό
δέ θεῶν έργον παρακολουθοϋμενον ύπό άτελευτήτου προσπάθειας, δι' ής έκά-
στου ήμῶν ή προσωπικότης αΐώνιον θέλει καταλίπει έχνος. 'Ο θρίαμβος τῆς
έπιστήμης είναι ο θρίαμβος του ιδανισμοϋ πράγματι. Εϋδαΐμων ή ήμετέρα
γενεά! Πόσοι τῆς έπιστήμης μάρτυρες έπόθησαν νά ιδῶσι τά θαύματα ταϋτα,
άτινα άτελῶς μόνον είχον προμαντεύσει! 'Απολαϋσωμεν λοιπόν τās γνώσεις
ταύτας, τās όποιās διεΐδον μόνον τοσοϋτοι ένδοξοί άνδρες, όταν δέ ο όρίζων βαρύ-
νηται ύπό παροδικῶν συνέφων, όταν καταλαμβάνωμεθα ύπό του πειρασμοϋ τῆς
κακολογίας του αΐῶνος ήμῶν, άναμνησθῶμεν, ότι οί ήρωες εκείνοι του παρελ-
θόντος, εΐς 'Ιορδάνης Βρϋνος, εΐς Γαλιλαϊος, δεκάκις έτι ήθελον θυσιάσει τήν ζῶην
αϋτῶν, όπως μάθωσι τό δέκατον τῶν ήμετέρων γνώσεων, και ήθελον έκτι-
μήσει τοιαύτας κατακτήσεις, έλάχιστον άγορασθεΐσας διά τῶν δακρύων αϋ-
τῶν, διά του αίματος αϋτῶν και τῆς άγωνίας . . .»

Περαιτέρω βαίνων, παρέχει τήν λεπτοτάτην ταύτην σκιαγραφίαν του έπι-
στημονικοϋ βίου και χαρακτήρος του Κλαυδίου Βερνάρδου, περι οϋ δικαίως
είχε ρηθῆ, ότι ήτο ή έκπροσώπησις τῆς φυσιολογίας και ο πρώτος τῶν έν
Εϋρώπῃ φυσιολόγων·

«'Ητο έκπληκτικόν θέαμα νά βλέπῃ τις αϋτόν έν τῷ έργαστηρίῳ αϋτοϋ
σκεπτικόν, τεθλιμμένον, άπερροφημένον, μηδεμίαν έπιτρέποντα εΐς έαυτόν δια-
σκεδάσιν, μηδέν μειδιάμα. 'Ησθάνετο έαυτόν τελούντα έργα ιερέως, θυσιά-
ζοντα. Οί μακροί αϋτοϋ δάκτυλοι βεβουθισμένοι έντός τῶν πληγῶν, ώμοιάζον
τούς δακτύλους άρχαίου οίωνοσκοποϋ, άναζητοϋντος μυστηριώδη άπόκρυφα
έν τοῖς σπλάγγνοις τῶν θυμάτων· α'Ο φυσιολόγος, έλεγε, δέν είναι κοινωνι-
κός άνθρωπος· είναι σοφός, άπερροφημένος ύπό μιᾶς έπιστημονικῆς ιδέας,
διωκούσης αϋτόν πάντοτε, δέν άκούει πλέον τās κραυγᾶς τῶν ζῶων, δέν
βλέπει πλέον τό ρέον αίμα, μόνον τήν ιδέαν αϋτοϋ βλέπει, παρατηρῶν όρ-

γανισμούς μόνον άποκρύπτοντας άπ' αϋτοϋ προβλήματα, άτινα ζητεΐ νά
άνακαλύψῃ. 'Επίσης ο χειρουργός δέν σταματᾷ έκ τῶν κραυγῶν και τῶν στό-
νων, διότι μόνον τήν ιδέαν αϋτοϋ βλέπει και τό τέλος τῆς έργασίας. 'Παύ-
τως ο άνατόμος δέν αισθάνεται ότι εύρίσκεται έντός φρικώδους άποθήκης
κρεάτων· άλλ' ύπό τήν έπίδρασιν έπιστημονικῆς ιδέας παρακολουθεΐ μετά
τέρψεως λεπτήν κλωστήν νεϋρου έντός σαρκῶν δυσωδῶν και πελιδνῶν, αΐ-
τινες διά πάντα άλλον ήθελον εΐναΐ άντικείμενον άηθίας και φρίκης . . .»

«'Ο Κλαύδιος Βερνάρδος δέν ήγνῶει, ότι τά ύπ' αϋτοϋ άνακινηθέντα προ-
βλήματα έθιγον τά σπουδαιότατα ζητήματα του φιλοσοφικοϋ κόσμου. 'Αλλ'
οϋδέποτε συνεκινήθη έκ τούτου. Δέν έπίστευεν ότι ήτο έπιτετραμμένον εΐς τόν
έπιστήμονα νά ένασχολήται περι τῶν συνεπειῶν, αΐτινες ήδύναντο νά προέλθω-
σιν έκ τῶν έρευνῶν τούτων. 'Ητο άπολύτως άπαθής ώς πρός τούτο. 'Ηδιαφέρει
διά τίνας αΐρετικοϋ ονόματος ήθελον άποκαλέσει αϋτόν, διότι εΐς οϋδεμίαν
άνηκεν αΐρεσιν, τήν άλήθειαν άναζητῶν μόνον. Οί ήρωες του άνθρωπίνου πνεύ-
ματος είναι οί γινώσκοντες ν' άγνωῶσιν έπίσης· διότι οϋτω θέλει διδαχθῆ τό
μέλλον. 'Αλλά δέν έχουσιν άπαντες τό θάρρος τούτο. Είναι δυσχερῆς ή άποχή
άπό ζητημάτων, τῶν όποίων ήμεΐς αϋτοί έξόχως είμεθα τό άντικείμενον...·
'Υπάρχουσιν άντικείμενα περι τῶν κρείττων ο παραλογισμός ή ή σιγή. Εΐτε
άληθές εΐτε χιμαιρικόν είναι τό όνειρον του άπειρου, θέλει μᾶς προσελκύει
αείποτε, καθῶς δέ ο ήρωας εκείνος κελτικοϋ τινος διηγήματος, όστις καθ'
όλον αϋτοϋ τόν βίον διατρέχει σύμπαντα τόν κόσμον πρός εύρεσιν μαγικῆς
καλλονῆς, ήν έθεάθη καθ' ύπνου, οϋτως ο άνθρωπος, όστις εζήτησε νά σκε-
φθῆ στιγμήν τινά περι τῆς είμαρμένης του, φέρει έν τῇ καρδίᾳ αϋτοϋ βέλος,
τό όποϊον δέν άποσπᾶται πλέον . . .»

«Αΐ άλήθειαι τῆς συνείδησεως είναι πύρινοι φάρτοι μεταβαλλόμενοι, 'Υπάρ-
χουσι στιγμαί, καθ' ός αΐ άλήθειαι αϋται παρίστανται προφανείς· μετ' όλίγον
δέ έκπλήσσεται τις, διότι ήδυνήθη νά πιστεύσῃ εΐς αϋτάς. Είναι πράγματα,
τά όποια παρατηρεΐ τις λαθραίως, και τά όποια δέν δύναται πλέον νά έπα-
νίδῃ τοιαϋτα, όποια διεΐδεν αϋτά άπαξ. Εικοσάκις ήρνήθη και άπεδέχθη
αϋτά ή άνθρωπότης· εικοσάκις δέ αϋτη θέλει άρνηθῆ και άποδεχθῆ εΐσέτι.
'Αλλά μήπως έκλονίσθη ή άληθής τῆς ψυχῆς θρησκεία ύπό τῶν έναλλαγῶν
τούτων; Οϋχι, κύριοι. 'Εδρα αϋτῆς είναι τό κέντρον του οϋρανοϋ, όπου δέν
δύναται νά καταφθᾷ αϋτήν ή κίνησις όλων τῶν άλλων κύκλων. 'Ο κό-
σμος θέλει περιστρέφεται έν μέσῳ τῆς αΐωνιότητος, χωρίς νά συναντηθῶσι
ποτέ ή σφαΐρα του ιδανικοϋ και ή σφαΐρα τῆς πραγματικότητος. Τό μέγι-
στον τῶν σφαλμάτων, τά όποια δύνανται νά διαπράξωσιν ή φιλοσοφία και
ή θρησκεία, είναι ή άπό ταύτης ή εκείνης τῆς έπιστημονικῆς ή ιστορικῆς
θεωρίας εξάρτησις τῶν άληθειῶν αϋτῶν, διότι αΐ μὲν θεωρίαί παρέρχονται,
οφείλουσι δέ νά έναπολειφθῶσιν αΐ άναγκαΐαι άλήθειαι. 'Η θρησκεία δέν
είχε άντικείμενον τήν διδασκαλίαν τῆς φυσιολογίας, τῆς γεωλογίας, τῆς

χρονολογίας· ἄς μὴ ζητῆ τὴν ἀπόδειξιν τινος τῶν ἀντικειμένων τούτων, ἵνα μὴ πληγωθῆ· ἄς μὴ συνδέσῃ τὴν τύχην τῆς μὲ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ καταστραφῆ. Ἡ πραγματικότητα· ὑπερβάλλει ἀείποτε τὰς ἐξ αὐτῆς δημιουργομένης ἰδέας· ἀπασαὶ δὲ αἱ φαντασίαι ἡμῶν εἶναι ταπειναὶ ἐνώπιον τοῦ ὄντος. Καθὼς δὲ ἡ ἐπιστήμη, καταστρέφουσα παιδικὸν ὑλικὸν κόσμον, ἀπέδωκεν ἡμῖν κόσμον χιλιάκις ὠραιότερον, οὕτως ἡ ἔκλειψις ὀνείρων τινῶν θέλει καταστήσει ὑψηλότερον τὸν ἰδανικὸν κόσμον. "Ἐγὼ ἀκατάβλητον πεποιθήσιν εἰς τὴν ἀγαθότητα τῆς σκέψεως, ἥτις παρήγαγε τὸ σύμπαν. «Νήπιοι, ἐπιφωνοῦμεν περὶ τῶν ἀνθρώπων τῆς ἀρχαιότητος, νήπιοι! οἵτινες δὲν εἶχον ὀφθαλμοὺς νὰ ἴδωσιν ὅ,τι βλέπομεν!» — «Νήπιοι! θέλει ἐπιφωνήσει περὶ ἡμῶν τὸ μέλλον, οἵτινες ἔκλειον τὴν καταστροφὴν ἐνὸς χιμαϊρικοῦ Χιλιασμοῦ,¹ καὶ δὲν ἔβλεπον τὸν ἥλιον τῆς νέας ἀληθείας καταυγάζοντα ἤδη ὄπισθεν αὐτῶν τὰς κορυφὰς τοῦ ὀρίζοντος!

Ἐν τῇ ἀμοιβαίᾳ ἀγάπῃ καὶ ἐκτιμῆσει, κύριοι, διὰ τῆς ἀνοχῆς, διὰ τῆς ἀγαθῆς· ἡμῶν συναδελφότητος δύνασθε νὰ κατορθώσητε τὴν λύσιν τῶν σοβαρῶν τούτων προβλημάτων. Δὲν φοβεῖσθε ἐνώπιον πάλης ἐπίσης ἀρχαίας ὡς ὁ κόσμος, ἐνώπιον ἀντιλογιῶν, αἵτινες θέλουσι διαρκέσει ὅσον καὶ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα χρόνον, ἐνώπιον πλανῶν μάλιστα, αἵτινες τυγχάνουσιν ὄρος ὑπάρξεως τῆς ἀληθείας. Ἡ φιλοσοφία σας εἶναι ἐπεικὴς καὶ αἰσιόδοξος, διότι ἐρεῖδεται ἐπὶ τῆς πλήρους γνώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Κατανοεῖτε τὴν ἀφιλοκέρδειαν ἐκείνην, καθ' ἣν ἐπιπόλαιός τις παρατηρητῆς πιστεύει ἐκυτὰν δικαιούμενον ν' ἀρνηθῆ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, σεῖς, εἰς οὓς ἡ μελέτη τῆς κοινωνίας διδάσκει τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν μετριότητα. Δὲν εὐρίσκετε, κύριοι, τοὺς ἀνθρώπους λίαν αὐστηροὺς πρὸς ἀλλήλους; Ἀναθεματίζουν ἀλλήλους, προσφέρονται ἀγερώχως πρὸς ἀλλήλους, ἐνῶ ἀμφοτέρωθεν συνήθως ἡ τιμιότης ἐξυβρίζει τὴν τιμιότητα καὶ ἡ ἀλήθεια προπηλακίζει τὴν ἀλήθειαν. "Ω! ὅποιον ἀγαθὸν ὄν εἶναι ὁ ἄνθρωπος! Πόσον εἰργάσθη! Ὅποσον ἀφοσίωσιν κατανάλωσεν ὑπὲρ τοῦ ἀληθοῦς, ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ! Καὶ ὅταν σκέπτηται τις ὅτι ἔπραξε τὰς πρὸς τὸν ἄγνωστον θεὸν θυσίας ταύτας, πένης, πόνων, ὄρφανός ἐπὶ τῆς γῆς ἐρριμμένος, μόλις ἐξησφαλισμένος διὰ τὴν ἐπαύριον, ἄ! δὲν δύναμαι ν' ἀνεχθῶ, βλέπων προπηλακισμένην τὴν θλιβεράν ταύτην ὑπαρξίν, ἥτις ἐν μέσῳ τοῦ στεναγμοῦ τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ τῆς ἐπιθανατίου ἀγωνίας κατορθοῖ νὰ δημιουργήσῃ τὴν τέχνην, τὴν ἐπιστήμην, τὴν ἀρετὴν. Ὅποιαν σημασίαν ἔχουσιν αἱ παρανοήσεις ἐνώπιον τῆς αἰωνίας ἀληθείας; Ἡ καθαρωτέρα λατρεία τῆς θεότητος κρύπτεται πολλὰς ὄπισθεν φαινομενικῶν ἀρνήσεων· ὁ ἐντελέστατος ἰδανιστῆς εἶναι συνήθως ὁ πιστεύων ὅτι ὀφείλει ἐξ εἰλικρινείας νὰ κληθῆ ὑλιστῆς. Ὅποσοι ἄγιοι ὑπὸ

¹ Χιλιασμός (millénium), μυστικὴ ἀρεσις, ἥς τὰ πρῶτα ἔγνη ἀπαντῶσιν ἐν τῇ πρώτῃ Μ. Χ. ἑκατονταετηρίδι, πολλὰκις μέχρι τῆς σήμερον ἐπαναληφθεῖσα, καὶ ἥς οἱ ὄπαδοι Χιλιασταὶ (Millénaires καὶ Chiliastes) ἐδόξαζον, ὅτι μετὰ τίνα πρόσκαιρον, χιλιετῆ, ἐπὶ τῆς γῆς βασιλεύειν τοῦ Χριστοῦ, ἤθελεν ἐπέλθει ἐπὶ τέλους ἡ Δευτέρα Παρουσία.

τὴν φαινομενικὴν αὐτῶν ἀθρησκίαν! Ὅποσοι μετὰ τῶν ἀρνούμενων τὴν ἀθανασίαν ἤθελον εἶναι ἄξιοι ὠραίας τινὸς ἀπάτης! Ὁ λόγος θριαμβεῖ κατὰ τοῦ θανάτου, ἡ δὲ ὑπὲρ αὐτοῦ ἐργασία εἶναι ἐργασία ὑπὲρ τῆς αἰωνιότητος. Ὅσον καὶ ἂν ἀπόλλυται αὕτη ἐν τῷ χορῷ τῶν ἑκατομμυρίων ἐκείνων, οἵτινες ψάλλουσι τὸν αἰώνιον ὕμνον, ἐκάστη φωνὴ ἐλογίσθη καὶ θέλει λογισθῆ ἀείποτε. Ἡ χαρὰ, ἡ εὐθυμία, ἦν παρέχουσιν αἱ σκέψεις αὐταὶ εἶναι σημεῖον ὅτι δὲν εἶναι μάταιαι. Εἶναι λαμπραὶ πάντοτε· ἀναζωογονοῦσι, παρέχουσιν ἀφορμὴν εἰς τὴν εὐφύϊαν, δημιουργοῦσιν αὐτὴν καὶ προκαλοῦσι. Σεῖς, οἱ κρίνοντες περὶ τῶν πραγμάτων ἐκ τῆς ἀντανακλωμένης ἀπ' αὐτῶν λαμπηδόνος, ἐκ τῆς προκαλουμένης ὑπ' αὐτῶν εὐφύϊας, κέκτησθε πρὸ παντὸς τὰ πρόσφορα τῆς ἀγαθῆς διαγνώσεως μέσα. Ἡ ἐκ τινος διδασκαλίας ἐμπνεομένη εὐφύϊα εἶναι ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις τὸ μέτρον τῆς ἀληθείας τῆς. Οὐχὶ ἄνευ λόγου μόνος ὁ ἰδανιστῆς δύναται νὰ ἦναι μέγας ποιητῆς, ὅπως μόνος ὁ πιστεύων καὶ ὁ ἀγαπῶν δύναται νὰ καταστῆ μέγας τεχνίτης, ἀγαθὸς συγγραφεὺς· ὁ ὀρθῶς κρίνων καὶ εὐγλωττος ρήτωρ ὁ διακαιόμενος ὑπὸ τοῦ πάθους πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὴν ἐλευθερίαν».

Ὁ κ. Mezières, ὁ κριτικὸς καὶ ἐρευνητῆς τοῦ Σεξσπέρου, ἦτο ὁ ὑπὸ τῆς Ἀκαδημείας κληθεὶς, ἵνα παρκατῆ ἀνάδοχος ἐν τῷ ἀκαδημαϊκῷ τούτῳ τοῦ κ. Ρενὰν βαπτίσματι· ὁ λόγος αὐτοῦ ἦτο ἀβρὰ καὶ λεπτοτάτη συζήτησις πρὸς τὸν ἔξοχον βιογράφον τοῦ Ἰησοῦ, ὅστις ποιητῆς ἄμα καὶ φιλόσοφος, ἐπιστήμων ἐν τῇ εὐρείᾳ τῆς λέξεως ἐννοίᾳ, γνωρίζει νὰ περιβάλλῃ τὰ δεδομένα τῆς νεωτέρας σκέψεως διὰ τοῦ μαγευτικοῦ περικαλύμματός τῆς εὐγλωττίας καὶ τῆς ποιήσεως, ὅμοιος πρὸς τοὺς ἀρχαίους ἐκείνους μυσταγωγούς, οἵτινες κατεχόμενοι ὑπὸ προφητικῆς ἐνθεομανίας, περιέβαλλον τὰς μαντικὰς αὐτῶν ἀποκαλύψεις διὰ τοῦ μαγευτικοῦ δώρου ἐξόχου ποιητικῆς ἐκφράσεως. Ὁ λόγος τοῦ κ. Ρενὰν ἦτο τις ἔξοχος ἀρμονία ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου ἐκείνου τῆς σκέψεως, «ὅπου σβέννυται πᾶσα πάλη καὶ ὅπου κατορθοῦται πᾶσα συμφιλίωσις»· ἀπὸ τῶν χορδῶν τῆς λύρας αὐτοῦ ἀντήχησε τὸ μέλος τῆς εἰρήνης, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς συνδιαλλαγῆς ὄλων ἐκείνων τῶν ἀντιθέτων γνωμῶν καὶ ἀπόψεων τοῦ βίου, οἵτινες ὀφείλουσι ν' ἀντιπροσωπεύονται κατ' ἀνάγκην ἐν παντὶ ὑπερτάτῳ ἱερῷ τῆς διανοίας καὶ τῆς ἐπιστήμης. Ὁ κ. Mezières, ἀποκρινόμενος εἰς τοὺς εἰρηνικοὺς λόγους τοῦ κ. Ρενὰν, εἶπε σὺν τοῖς ἄλλοις μετὰ πολλῆς λεπτότητος, ὅτι ἡ Ἀκαδημία, παραδεχομένη αὐτὸν εἰς τοὺς κόλπους τῆς, δὲν διενόηθη νὰ συνθηκολογήσῃ μετὰ τῆς ἐλευθέρας σκέψεως, ὅτι ἡ ἐκλογὴ αὐτῆς ἦτο ἔργον ἀνοχῆς, ὅτι ὁ κ. Ρενὰν ἐγένετο δεκτὸς εἰς τὴν Ἀκαδημίαν οὐχὶ ἕνεκα τῶν δοξασιῶν αὐτοῦ, ἀλλ' ἕνεκα τοῦ πεζοῦ λόγου του, ἐν ᾧ ἀποκαλύπτεται ἀληθῆς ἀριστοτέχνης. Ἀρεσκόμεθα νὰ φρονῶμεν ὅτι ἡ γαλλικὴ Ἀκαδημία, προσλαβοῦσα τὸν κ. Ρενὰν μετὰ τῶν ἐταίρων αὐτῆς, δὲν ἔπραξε τοῦτο ὑποκύψασα εἰς μόνην τὴν γοητείαν τοῦ ἀμιμήτου λόγου του, ἀλλ' ὀρμηθεῖσα ἐκ λόγων ὑψηλοτέρων καὶ

καθαλικωτέρων : ἐν τῇ πάλῃ, ἐν ἣ ἀπὸ πολλοῦ χρόνου διατελεῖ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐν Γαλλίᾳ, ἀγωνιζόμενον ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, ὑπὲρ τῆς συζητήσεως, κατὰ τοῦ κύρους καὶ τῆς παραδόσεως, ἡ γαλλικὴ Ἀκαδημία, ὁ Ὀλυμπος οὗτος τοῦ γαλλικοῦ πνεύματος, ἦτο ἠναγκασμένη ν' ἀνακηρύξῃ ἐπίσημως τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐρεύνης καὶ τῆς συνειδήσεως ὡς ἄρχον δόγμα τῆς νεωτέρας κοινωνίας. Ἡ ἐκλογή λοιπὸν τοῦ κ. Ρενάν ἦτο ἡ ἐπίσημος κύρωσις τοῦ δόγματος τούτου, ἦτο ἡ νέα ὁδὸς, ἣν ὑποδεικνύει εἰς τὰ γαλλικὰ ἔθνος τὸ ἐκλεκτὸν αὐτὸ σωματεῖον, ἐν ᾗ συγκεντροῦται ἀείποτε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἅπασα ἡ ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ αὐτοῦ ζωὴ καὶ ἐνέργεια. Φρεδερίκος ὁ δεῦτερος, ὁ ἦρας ἐκεῖνος τῆς λεγομένης ἐποχῆς τοῦ διαφωτισμοῦ ἐν Γερμανίᾳ, ὁ μέγιστος ἕως τῶν βασιλείων κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, συνείηξε νὰ λέγῃ «ὅτι ἐν τῷ κράτει αὐτοῦ ἕκαστος ἠδύνατο κατ' ἰδίαν βούλησιν νὰ λατρεύῃ τὸν Θεὸν αὐτοῦ». Ἡ γαλλικὴ Ἀκαδημία, αἰνοεὶ πραγματοῦσα ἐν τῇ ἐκλογῇ τοῦ Κ. Ρενάν τοὺς λόγους τούτους μεγάλου πολιτικοῦ, ἀλλὰ καὶ μοναρχικοῦ ἅμα ἀνδρός, διανοήθη ἀναμφιβόλως νὰ εἴπῃ ἐμφαντικῶς εἰς τοὺς ἐν Γαλλίᾳ ἀντιμάχους τῶν νεωτέρων ἰδεῶν, ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας εἶναι ὁ οὐσιώδης χαρακτήρ τῶν νεωτέρων χρόνων, ὅτι μόνον ἐν τῇ πραγματώσει αὐτοῦ ἐν ὅλαις ταῖς σφαίραις τοῦ βίου δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ τὸ ἰδανικὸν ἐκεῖνο τῆς ἀνθρωπότητος, τὸ ὁποῖον τοσοῦτον ἐπιμόνως ἀναζητεῖ ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη. Ἡ ἐκλογή ἄρα τοῦ κ. Ρενάν εἶχε τὸν λόγον οὐχὶ τῆς ἐκτιμῆσεως τῆς πεζογραφίας του, ὡς εἶπεν ὁ κ. Μεζιέρτες, θωπεύων ἕως καὶ καταπραΰνων ἐξεγερθέντα κατὰ τοῦ συγγραφέως πάθη καὶ μίση, ἀλλὰ τὴν ἐπίσημον διακήρυξιν τῶν δικαιωμάτων τῆς ἐλευθέρας σκέψεως, ἄνευ τῆς ὁποίας οὐδεμία δύναται νὰ τελεσθῇ πνευματικὴ πρόοδος, καὶ ἐν τῇ ἀναγνωρίσει τῆς ὁποίας ἐγκτεται ἡ ἀληθὴς καθιέρωσις τῶν τίτλων τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἐν τῇ ἰστορίᾳ.

ΝΕΟΚΛΗΣ ΚΑΖΑΖΗΣ.

Ο ΚΑΡΔΙΟΚΤΥΠΟΣ

ὑπὸ ΕΔΓΑΡΔΟΥ ΠΡΟΥ

Εἶμαι νευρικός, νευροπαθής, ἀν θέλετε, καὶ πάντοτε ὑπῆρξα τοιοῦτος. Ἐκ τούτου ὁμως δὲν ἐπεταί ὅτι εἶμαι καὶ παράφρων. Ἡ νόσος ἀπ' ἐναντίας παρῶξεν ἐναντὶ ν' ἀμβλύνη τὴν ἀντίληψιν καὶ τὰς αἰσθήσεις μου, πρὸ πάντων δὲ τὴν ἀκοήν. Ἡ ἀκρίβεια καὶ ἀταραξία μεθ' ἧς θέλω διηγηθῆ τὰ διατρέξαντα ἐλπίζω νὰ πείσῃ ὑμᾶς περὶ τῆς ὑγείας τῶν φρενῶν μου.

Ἀδύνατον μοὶ εἶναι νὰ εἴπω πῶς ἐπεφοίτησεν εἰς τὸν ναῦν μου ἡ ἰδέα τοῦ φόνου· ἀλλ' ἀφοῦ ἀπαξ μοὶ ἐπῆλθε, δὲν εἶχον οὔτε ἡσυχίαν οὔτε ὕπνον. Τὸ ἔγκλημα δὲν ὑπηγορεύετο ὑπὸ συμφέροντος καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ὑπὸ μίσους. Ἀπ' ἐναντίας μάλιστα ἡγάπων τὸ πτωχὸν ἐκεῖνο γερόντιον, ὅφ' οὐ οὐδέποτε ἠνωχλήθην, οὐδ' ὠρέχθην πρόποτε τῶν χρημάτων του. Ἡ μόνη αἰτία τοῦ κακοῦ

εἶναι ὁ ἀριστερὸς αὐτοῦ ὀφθαλμὸς, ὅστις ὠμοίαζεν ὀφθαλμὸν γυπὸς, ὠχρόφασις ἂν καὶ λευκωματώδης. Ὅσάκις ὁ ὀφθαλμὸς οὗτος ἐστρέφετο πρὸς ἐμὲ, τὸ αἶμά μου ἐπέγονεν ἐκ τῆς φρίκης, ἡ δὲ ἀγωνία μου καθίστατο οὕτως ἀνυπόφορος ὥστε ἀπεφάσισα ν' ἀπαλλαγῶ τοῦ βλέμματος τούτου δι' οἰουδήποτε τρόπου.

Μὲ νομίζετε παράφρονα· ἀλλ' οἱ παράφρονες δὲν γνωρίζουσι τί κάμνουσι· ἐγὼ δὲ εἰς τὴν παρασκευὴν καὶ ἐκτέλεσιν τοῦ φόνου ἐπέδειξα πρόνοιαν, πανουργίαν καὶ ὑπόκρισιν ἀξιοθαυμάστους. Τὸν γέροντα περιποιήθη μετὰ μείζονος τῆς συνήθους φιλοφροσύνης καθ' ὅλην τὴν ἐβδομάδα, ἧτις προηγήθη τοῦ φόνου. Κατὰ πᾶσαν νύκτα, περὶ τὸ μέσον αὐτῆς, ἤνοιγον ἀψοφητὴ τὴν θύραν τοῦ κοιτῶνός του καὶ εἰσήγον πρῶτον τὴν χεῖρα κρατοῦσαν κεκλεισμένον κλεπτοφάνερρον καὶ ἔπειτα τὴν κεφαλὴν μου. Ταῦτα δὲ ἔπραττον μετὰ τασαύτης προφυλάξεως, ὥστε ἐδαπάνων πολλάκις ὀλόκληρον ὄραν πρὸς εἰσαγωγὴν τῆς κεφαλῆς μου διὰ τῆς ὀπῆς τῆς θύρας. Διήνοιγον ἔπειτα τὰ φύλλα τοῦ φαναρίου μετ' ἔτης βραδύτητος καὶ προσοχῆς, ὅπως ἀποφύγω καὶ τὸν ἐλάχιστον τῶν στροφίγων τριγμῶν, καὶ τόσον μόνον τὸ ἤνοιγον, ὅσον ἤρκει ὅπως ἐκπορευθῆ ἐξ αὐτοῦ ἀμυδροτάτη φωτὸς ἀκτίς, ἣν ἤϋθνον ἐπὶ τοῦ κοιμημένου. Ταῦτα ἔπραξα ἐπὶ ἑπτὰ κατὰ συνέχειαν ἀτελευτήτους νύκτας. Ἀλλ' ὁ γέρον ἔειπε πάντοτε κλειστὸς τοὺς ὀφθαλμούς καὶ ὡς ἐκ τούτου ὁ οἶκτος μὲ ἀπέτρεψεν ἀπὸ τοῦ φόνου, ἀφοῦ δὲν ἐμίσειον τὸν ἀνθρώπον, ἀλλὰ μόνον τὸ πονηρὸν αὐτοῦ βλέμμα.

Τὴν ὀγδόην νύκτα ἤνοιξα τὴν θύραν μετὰ πλείονος ἔτι προφυλάξεως. Ὁ μικρὸς δείκτης ὠρολογίου κινεῖται ταχύτερον ἢ ἐγὼ κατὰ τὴν ὄραν ἐκείνην. Ἡ ἐπιτηδειότης καὶ ἀταραξία μου ἦτο τοσαύτη, ὥστε ἐπαίρομενος ἐπὶ ταύταις ἀφῆκα νὰ φύγῃ τῶν χειλέων μου θριαμβευτικὸν τι μείδιμα, τὸ ὁποῖον ἤκουσεν ἕως ὁ γέρον, ὅστις ἐκινήθη ἐπὶ τῆς κλίνης ὡς ἐξεγερθεὶς τοῦ ὕπνου. Ἀλλὰ δὲν ἦτο τοῦτο λόγος ὅπως ἀποσυρῶ, ἀφοῦ τὸ δωμάτιον ἦτο ζοφερώτερον τάφου καὶ ἀδύνατον ἀπέβαινε νὰ διακρίνῃ τις τὰ συμβαίνοντα παρὰ τὴν θύραν, ἣν ἐξηκολούθησα νὰ ὠθῶ, διὰ κινήσεως ὁμως ἔτι βραδυτέρας.

Εἶχον εἰσαγάγει ἤδη κατὰ τὸ σύνθηρος τὴν κεφαλὴν καὶ ἠτοιμαζόμενον ν' ἀνοιξῶ τὸ φανάριον, ὅτε ὁ ἀντίχειρ μου ἐξωλίσθη ἐπὶ τοῦ κλείθρου καὶ παρήχθη ἐλαφρὸς τις τριγμὸς, ἀκουσθεὶς ὑπὸ τοῦ γέροντος ἀνορθωθέντος ἐπὶ τῆς κλίνης καὶ κράξαντος — «Τίς εἶ;»

Οὐδὲν ἀπαντήσας εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἔμεινα ἐντελῶς ἀκίνητος ἐφ' ὀλόκληρον ὄραν· ἀλλ' οὐδ' ὁ γέρον ἀπεφάσιζε νὰ κατακλιθῆ καὶ πάλιν, καὶ ἐκάθητο ἐπὶ τῆς κλίνης τείνων ἀνησυχῶς τὸ οὖς, ἀπαρалаλλάκτως ὅπως ἐγὼ ἐπὶ τοσαύτας νύκτας. Τὴν φοβεράν ἐκείνην σιγὴν διέκοψε τότε ἐλαφρὸς τις στεναγμὸς, ὃν κάλλιστα διέκρινα ὄντα ἀποτέλεσμα θανατηφόρου φόβου. Ἐνόησα δὲ τοῦτο ἀμέσως, διότι καὶ ἐκ τοῦ ἰδίου μου στήθους πολλάκις ἤδη εἶχεν ἐκφύγει τοιοῦτός τις βραχνὸς καὶ ὑπόκωφος ἦχος ἐνῶ ἠγρύπνου καὶ ἔτρεμον ἐν ὄρα μεσονυκτίῳ. Ἀκόπως λοιπὸν ἐμάντευον τί ἔπασχεν ὁ ταλαίπω-

ρος γέρον και ἡ καρδία μου, καίτοι ἐπιμένουσα εἰς τὸ ἔγκλημα, κατείχετο ἐν τούτοις ὑπὸ οἴκτου πρὸς τὸν δυστυχῆ ἐκείνον. Καλῶς ἐγνωρίζον ὅτι οὗτος ἔμενεν ἐρηγορῶν ἀπὸ τοῦ πρώτου ἐλαφροῦ θορύβου, ὅτε ἀνεσηκώθη ἐπὶ τῆς κλίνης· ἠδυνάμην δὲ και νὰ εἶπω τίνες ἦσαν οἱ ταράττοντες τὰς φρένας του διαλογισμοί: ὅτι ἐν ἀρχῇ ἐπειράθη νὰ κατασιγᾷ τὸν φόβον του λέγων καθ' ἑαυτὸν: «Ἐσούριζεν ὁ ἄνεμος ἐν τῇ καπνοδόχῃ· μὲς διέβη ὑπὸ τὴν κλίνην» ἡ ἄλλα τι τοιοῦτον. Τὰς τοιαύτας ὑποθέσεις ἠγωνίζετο πικρῶς νὰ καταστήσῃ πιθανὰς, ἀλλὰ ματαίως, ἀφοῦ ὁ ἐγγίζων θάνατος εἶχεν ἤδη ἐπιψύσει αὐτὸν διὰ τῶν μαύρων του πτερύγων. Ὑπὸ τοιούτου κατεχόμενος προαισθήματος ὁ τρισάθλιος δὲν μ' ἔβλεπε μὲν, οὐδ' ἤκουέ τι ἐν τῇ σιγῇ και τῇ σκοτιᾷ τοῦ θαλάμου, ἀλλ' ἐν τούτοις ἠσθάνετο τὴν παρουσίαν τοῦ φρονέως.

Ἀφοῦ ἔμεινα ἀκίνητων ἐφ' ἱκανὴν ἔτι ὥραν, χωρὶς ν' ἀκούσω αὐτὸν και πάλιν κατακλινόμενον, ἀπεφάσισα νὰ δικνοίξω ὀλίγον τι τὸ φανάριον, και ἐπεδόθη ἐν τούτῳ μετὰ τῶν συνήθων προφυλάξεων, μέχρις οὗ ἀκτις φωτὸς ἀμυδρὰ και λεπτὴ ὡς κλῶσμα ἀράχνης ἐξεπήδησεν ἐκ τῆς ὀπῆς και ἀνεπαύθη ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ γυψίου ὀφθαλμοῦ τοῦ πρεσβύτου. Ὁ ὀφθαλμὸς οὗτος ἂν ἀνοικτὸς και ἀναπεπταμένος ἐκ τοῦ τρόμου συνετάραξε τὴν χολὴν μου ἅμα εἶδον τὴν ἀμυδρὰν αὐτοῦ γλαυκότητα και τὸ ἐπ' αὐτῆς βδελυρὸν λεύκωμα. Κατὰ παράδοξον δὲ ὀπτικὴν σύμπτωσιν οὐδὲν ἄλλο ἔβλεπον τοῦ προσώπου τοῦ γέροντος εἰμὴ τὸ κατατραμένον ἐκεῖνο σημεῖον.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἤρξατο ἐκεῖνο τὸ ὅποιον θεωρεῖτε ὑμεῖς παραφροσύνην, ἀλλὰ πράγματι οὐδὲν ἄλλο ἦτο εἰμὴ ἔκτακτὸς τις τῶν αἰσθησέων μου ὁζύτης. Ἡ ἀκοή μου ἀντελαμβάνετο κτύπου τινὸς ὑποκώφου και συνεχοῦς, ὡς ὠρολογίου περιτυλιχθέντος διὰ βαμβακίου. Οὗτος προήρχετο ἐκ τῆς καρδίας τοῦ γέροντος, ἥς οἱ παλμοὶ ἐκορυφώσαν τὴν μανίαν μου, ὡς τὸ κροῦσμα τῶν τυμπάνων ἐξάπτει τὴν ἀνδρείαν τοῦ στρατιώτου. Ἀλλ' ἐν τούτοις κατώρθωσα ἐπὶ τινὰ εἰσέτι χρόνον νὰ κρατήσω ἑμαυτοῦ, προσπαθὼν νὰ διατηρῶ ἀκίνητον τὴν λυχνίαν, ἥς τὸ φῶς ἐξηκολούθει πίπτον ἐπὶ τοῦ γλαυκοῦ ὀφθαλμοῦ, ἐνῶ καθίσταντο ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἠχηρότεροι τῆς καρδίας οἱ παλμοὶ, αὐξάνοντας, φαίνεται, τοῦ τρόμου τοῦ ἀθλίου ἐκείνου.

Ἐμολόγησα ἤδη ἀνωτέρω ὅτι εἶμαι εἰς τὸν ὑπέρτατον βαθμὸν νευρικός. Φαντάσθητε ἤδη τὴν θέσιν μου, ἀκρωμένου ἐν τῇ φοβερῇ σιγῇ τῆς μεσοῦσης νυκτὸς τοῦς ἀλλοκότους ἐκείνους κτύπους. Καταβαλὼν ὑστάτην προσπάθειαν κατώρθωσα ν' ἀκινήτησω ἐπὶ τινὰ εἰσέτι στιγμὰς· ἀλλ' οἱ κτύποι καθίσταντο ἀδιαλείπτως σφοδρότεροι, ὡς εἰ ἠγγίξε νὰ διαβραγῇ τοῦ γέροντος ἡ καρδία. Νέος τότε μὲ κατέλαβε τρόμος, φοβούμενον μὴ ὁ καρδιόκτυπος ἐκεῖνος· ἀκουσθῇ ὑπὸ τινος τῶν γειτόνων. Ἡ ὑπόψια αὕτη διεσκέδασε πάντα δισταγμὸν. Ὁρῶν ἀπελπισίας ἔφυγεν ἐκ τῶν χειλέων μου και ἀποκαλύψας ὀλόκληρον τὸ φῶς τοῦ φαναρίου ὤρμησα εἰς τὸν κοιτῶνα. Ὁ γέρον

ἔβαλε κἀκείνος κραυγὴν, ἀλλὰ μίαν μόνην, ῥιφθεὶς ὑπ' ἐμοῦ κάτω τῆς κλίνης και ἐν ἀκαρεῖ ἀποπνιγείς διὰ τῶν ῥιφθέντων ἐπ' αὐτοῦ στρωμάτων. Μειδιάμα ἀνακουφίσεως διέστειλε τότε τὰ χεῖλη μου, καίτοι ἤκουον πάλλουςαν ἐπὶ τινὰς εἰσέτι στιγμὰς τοῦ θύματός μου τὴν καρδίαν. Οἱ παλμοὶ ὁμως δὲν ἦσαν πλέον τοιοῦτοι, ὥστε ν' ἀκουσθῶσιν ὑπὸ τῶν γειτόνων, μετὰ τινὰ δὲ χρόνον ἔπαυσαν ἐντελῶς. Ἀφαιρέσας τότε τὰ στρώματα εὔρον τὸν γέροντα ἀποθανόντα τέλος πάντων, τὴν καρδίαν αὐτοῦ σιωπηλὴν και ἐσθεσμένον τὸν τοσοῦτον βασανίσαντα κυανόλευκον ὀφθαλμὸν.

Ἄν ἐπιμένετε ἀκόμη νὰ με πιστεῦτε τρελὸν ἐλπίζω ὅτι θέλω πείσει ὑμᾶς περὶ τοῦ ἐναντίου διηγουμένου τὴν πρὸς ἀπόκρυψιν τοῦ πτώματος ἐπιτυχῆ ἐργασίαν μου. Προχωρούσης τῆς νυκτὸς ἠναγκαζόμεν νὰ σπεύσω, ἀλλ' ἐν τούτοις ἐνήργουν τὰ δέοντα ἐν τάξει, σιωπῇ και ἀταραξίᾳ. Ἐν πρώτοις ἀπέκοψα τὴν κεφαλήν, τοὺς βραχίονας και τοὺς πόδας, εἶτα δὲ ἀφαιρέσας τρεῖς σκνίδας τοῦ δαπέδου ἔκρυψα ὑπ' αὐτὰ τὰ μέλη και τὸν κορμὸν, και συνήρμωσα και πάλιν ἐπ' αὐτῶν τὰς σκνίδας οὕτω προσεκτικῶς και ἐντέχως, ὥστε οὐδεὶς ὀφθαλμὸς, οὐδ' αὐτὸς τοῦ μακαρίτου οἰκοδεσπότου, ἤθελε δυνηθῆ νὰ παρατηρήσῃ τὴν ἐλαχίστην ὑποπτον ἀταξίαν. Ἴχνος αἵματος δὲν ἐφαίνετο οὐδαμοῦ, οὔτε ἐπὶ τῶν ἐνδυμάτων μου οὔτε ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἢ τῶν σκευῶν· καθότι εἶχον φροντίσει νὰ ἔχω πρόχειρον κάδον ὕδατος πρὸς ἐξάλειψιν πάσης κηλίδος.

Τὰ πάντα ἦσαν ἤδη ἐν τάξει και ἐσήμαινον ἡ τετάρτη τῆς πρώτης, ὅτε ἤκουσα κρουομένην τὴν αὐλείαν θύραν και κατέβην ν' ἀνοίξω ἐν πληρεστάτῃ γαλήνῃ ψυχῆς, μὴ ἔχων πλέον τί νὰ φοβηθῶ. Οἱ ἐπισκεπτόμενοί με τὸσον πρῶτ' ἦσαν τρεῖς ἀτυνομικοὶ ὑπάλληλοι, οἵτινες μοι ἐξέθεσαν μετ' ἀκρας εὐγενείας, ὅτι γείτων τις, ἀκούσας ἐν ὄρα νυκτὸς ὁξεῖαν κραυγὴν και φοβηθεὶς ἔσπευσε νὰ εἰδοποιήσῃ τὴν ἀτυνομίαν, ἥτις ἔπεμπεν αὐτοῦς νὰ ἐρευνήσωσι τί συνέβαινεν ἐν τῇ οἰκίᾳ. Εἰς τοὺς κυρίους τούτους ἀπήντησα ὅτι τὴν κραυγὴν ἐκείνην ἐξέπεμψα ὁ ἴδιος κατεχόμενος ὑπὸ κακοῦ ὄνειρου. Ταῦτα εἰπὼν παρεκάλεσα αὐτοὺς νὰ εἰσέλθωσιν και τοὺς ἐξενάγησα καθ' ὅλην τὴν οἰκίαν και ἔπειτα εἰς τὸν κοιτῶνα τοῦ γέροντος, ὃν παρέστησα μεταβάλλοντα εἰς πλησιόχωρον χωρίον ἐπὶ τινὰς ἡμέρας. Ἐν τῇ πληθώρα τῆς ἀφοβίας μου ἐδόμισα καθίσματα εἰς τὸν κοιτῶνα και προσεκάλεσα τοὺς κλητῆρας ν' ἀναπαυθῶσιν, τοποθετήσας τὴν ἰδίαν μου ἔδραν ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ τόπου, ὅστις ἐσκέπαζε τὸ πτώμα.

Οἱ ἀτυνομικοὶ ὑπάλληλοι ἐφαίνοντο πληρέστατα ἱκανοποιηθέντες ἐκ τῆς δοθείσης αὐτοῖς ἐξηγήσεως και διελέγοντο εὐθύμως μετ' ἐμοῦ περὶ τῶν εἰδησεων τῆς ἡμέρας. Τοῦτο διήρκεσεν ἐπὶ ἡμίσειαν περίπου ὥραν, ὅτε ἤρχισα νὰ στενοχωρῶμαι και νὰ ἐπιθυμῶ τὴν ἀναχώρησιν αὐτῶν, καταληφθεὶς ὑπὸ κεφαλαλγίας και τινος βόμβου εἰς τὰ ὄτα. Οἱ ξένοι, μὴ δυνάμενοι νὰ μαντεύσωσι τὴν αἰφνιδίαν τῆς διαθέσεώς μου μεταβολὴν, ἐξηκολούθουν τὴν

ἀρξάμενην συνομιλίαν. Ὁ βόμβος ἐν τούτοις τῶν ὧτων μου ἐπέμενε καὶ καθίστατο μᾶλλον εὐκρινής, καίτοι πρὸς ἀπαλλαγὴν τῆς ἐξ αὐτοῦ ἐνοχλήσεως ἐφλυάρον καὶ ἐγέλων θορυβωδῶς. Ἄλλ' οὗτος ἐξηκολούθει μετὰ τσακύτης ἐπιτάσεως, ὥστε ἠναγκάσθην ἐπὶ τέλους ν' ἀναγνωρίσω ὅτι ἡ αἰτία αὐτοῦ δὲν ἐνέκειτο ἐν τῇ ἀκοῇ μου, ἀλλ' ἦτο πραγματικὸς κτύπος ὑπόκωφου καὶ συνεχῆς ὡς ὠρολογίου περιτυλιχθέντος διὰ βαμβακίου. Κατέστην ἀμέσως ὠχρότατος καὶ ἐζήτησα νὰ κρύψω τὴν ταραχὴν μου, ὁμιλῶν ὑψηλοφώνως μετὰ σφοδρότητος καὶ πάθους περὶ ὑποθέσεως, ἣτις μοι ἦτο ὅλως ἀδιάφορος. Ἄλλ' ὁ κτύπος καθίστατος ἄξι ἠχηρότερος, καίτοι οἱ κλητῆρες δὲν ἐφαίνοντο ἀκούοντες αὐτόν, ἀλλ' ἐξηκολούθουν γελῶντες καὶ ἀστεειούμενοι. Διὰ τὴν ὁμῶς δὲν ἀνεχώρουν; Ταῦτα ἀναλογιζόμενος διεδημάτιζον βιάως τὸν θάλαμον ἐν ταραχῇ, ὡς δῆθεν παροξυνθεὶς ἐκ τῆς λογομαχίας. Ὁ κτύπος ὁμῶς ἐξηκολούθει ν' αὐξάνη βαθμιαίως καὶ τακτικῶς. Ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ μου ἤρξαμην νὰ παραληρῶ ὑψηλοφώνως καὶ νὰ τύπτω τὸ ἔδαφος διὰ τοῦ καθίσματος μου. Ἄλλ' ὁ κτύπος συνηύξανε καὶ ἀντήχει εὐκρινέστερος παντὸς ἄλλου θορύβου. Οἱ ἀστυνομικοὶ ὁμῶς ἄνδρες ἐξηκολούθουν τὴν εὐθυμον ὁμιλίαν των. Ἄλλ' ἤτό ποτε δυνατόν νὰ μὴ ἀκούωσι τοὺς ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν ἐπιτεινομένους ἐκείνους παλμούς; Οὐχί, ταῦτα ἦτο ἀπαλύτως ἀδύνατον· οἱ κλητῆρες ἐκείνοι ὑπώπτευν, ἢ μᾶλλον ἐγνώριζον τὰ πάντα, καὶ ἤθελον νὰ διασκεδάσωσι διὰ τοῦ θεάματος τοῦ τρόμου καὶ τῆς ἀγωνίας μου. Οὕτω τοῦλάχιστον ἐνόμιζον τότε καὶ οὐδὲ σήμερον εἰμι βέβαιος ὅτι ἠπατώμην. Ὅπως δῆποτε ἀδύνατον μοι ἦτο νὰ ὑπομείνω ἐπὶ πλέον τὴν ἐπίπλαστον εὐθυμίαν καὶ τὰ ὑποκριτικὰ αὐτῶν μειδιάματα, καθ' ἣν μάλιστα ὦραν ὁ θόρυβος τῶν κτύπων ἠύξανε καὶ ἐκορυφούτο. «Ἄθλιοι, ἀνέκραξα ἀποτεινόμενος πρὸς αὐτούς, παύσατε νὰ ὑποκρίνεσθε καὶ νὰ μὲ βασανίζετε· ὁμολογῶ τὰ πάντα· σηκώσατε τὰς σανίδας ἐκείνας καὶ θέλετε τὸν εὐρεῖ, ἢ μὴ δὲν ἀκούετε τῆς μουσάρᾳς του καρδίας τοὺς παλμούς;»

E. Δ. Ρ.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ

Ο ΛΕΓΟΜΕΝΟΣ ΤΑΦΟΣ ΤΟΥ ΕΥΤΡΟΠΙΟΥ

Εἰς συμπλήρωσιν καὶ ἐπαρόρθωσιν τῶν ἀνατυπωθέντων πέρυσιν ἐν τῷ *Παρνασσῷ* (τόμ. Β' σελ. 233) περὶ τοῦ τάφου τοῦ Εὐτροπίου ἐν Χαλκηδόνι, δημοσιεύομεν ἐνταῦθα ἐν μεταφράσει τὰ γραφέντα ὑπὸ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει κ. Ι. Μόρδτμαν υἱοῦ ἐν τῷ τελευταίῳ φύλλῳ τοῦ περιοδικοῦ τῆς γερμανικῆς σχολῆς.

«Κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαρτίου τοῦ 1878 διεδόθη ἐνταῦθα ἡ εἰδήσις, ὅτι

πλησίον τοῦ Καδίκιου, τῆς ἀρχαίας Χαλκηδόνος, ἀνεκαλύφθη σαρκοφάγος, ὅστις, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐπ' αὐτοῦ γεγλυμμένης ἐπιγραφῆς, ἐλέγετο περιέχων τὰ ὅσα τοῦ Εὐτροπίου, τοῦ τῷ 399 φονευθέντος ὑπουργοῦ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου. Ὅτε δὲ ὁ γράφων ταῦτα κατόπι τῆς εἰδήσεως ταύτης μετέβη εἰς τὸν τόπον, ἵνα ἐγγύτερον ἐξετάσῃ τὸ σπουδαῖον εὑρημα, ἐπέστη μετ' οὐ πολὺ οὐκ ἄνευ λύπης, ὅτι ἡ φήμη ἐκείνη δὲν εἶχε σπουδαίαν ὑπόστασιν, ἐπειδὴ ἀντὶ τοῦ ἐλπιζομένου θησαυροῦ ἀνθρακες μόνον ἀνάξιοι λόγου εὑρέθησαν. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ φιλόπατρις τις Χαλκηδόνιος, ὁ κ. Παρανίκας, ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ ἐνταῦθα ἐκδιδόμενῳ *Νεολόγῳ* τῆς 8]20 Μαρτίου τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ σαρκοφάγου, ὃν ἐξήγησεν ὡς τὸν τοῦ ἐπιφανοῦς Εὐτροπίου, καὶ ἐξήγαγεν ἐντεῦθεν διάφορα πορίσματα. Ἡ δὲ δημοσίευσίς αὕτη παρελήφθη μετὰ διαφόρων διασκευῶν τῆς ὑπὸ τοῦ πρώτου ἐκδότου ἀνεπιτυχῶς ἀναγνωσθείσης ἐπιγραφῆς εἰς τινὰς τῶν βυζαντιακῶν ἐφημερίδων, π. χ. εἰς τὸν *Ἀνατολικὸν Ἀστέρα*, εἶτα δὲ εἰς τὸν ἀθηναϊκὸν *Παρνασσὸν* καὶ τέλος εἰς τὴν ἐβδομαδιαίαν ἔκδοσιν τῆς *Ἐφημερίδος τῆς Κολωνίας* τῆς 14]26 Ἀπριλίου, χωρὶς νὰ ἐπέλθῃ εἰς τινος τὸν νοῦν νὰ ἀμφισβητήσῃ τὴν μετὰ πεποιθήσεως ἐκφρασθεῖσαν ἐκείνην ὑπόθεσιν. Διὰ τοῦτο δὲν νομίζω περιττὸν, νὰ ἐκδώσω ὀρθῶς τὸ κείμενον τῆς ἀναξίως περιλαληθείσης ἐπιγραφῆς καὶ νὰ σταθμίσω τὴν σημασίαν αὐτῆς.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἔχει ὡς ἐξῆς κατὰ τὸ ἀντίγραφόν μου·

Εὐτροπίου τάφος εἰμι περίφρονος· ἢ γὰρ ἀληθὲς
οὐνομα τῆς ἀρετῆς εἶχεν ἀειδόμενον.

Ἄτροπε μοιραῶν, τί τὸν εὐτροπον ἤρπασας ἄνδρα
ὃς φέρειν ἐξ μονάδας, τρεῖς δ' ἐτέων δεκάδας;

Πέτρος δὲ γνωτὸς σταθερὴν πλάκα τὴν δε χαράξας
στῆσεν ἀποφθειμένῳ (sic) τοῦτο γέρας παρέχων.

Ἐἰς τινὰ ἀμερόληπτον ἀναγνώστην θὰ ἐπήρχετό ποτε νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ὁ Εὐτρόπιος οὗτος, περὶ οὗ ἡ ἐπιγραφὴ οὐδὲν ἄλλο ἀναφέρει παρ' ὅτι ἦτο περίφρων καὶ ἀπέθανεν ἐν ἡλικίᾳ ἐτῶν τριάκοντα καὶ ἐξ, ἢ τί τις περιφανὴς ἀνὴρ, ὅλον ὁ ὁμώνυμος ἱστορικὸς ἢ ὁ πολιτικὸς; Περὶ τοῦ δευτέρου τούτου μάλιστα εἶνε ἐλάχιστα πιθανόν, ὅτι εἰς εὐνοούμενον φονευθέντα διαταγῇ τοῦ αὐτοκράτορος ὑπὸ τὰ ὄμματα αὐτοῦ θὰ ἰδρύνετο μνημεῖον, ἐν ᾧ κακίζεται ἡ ἄτροπος μοῖρα ἢ τοῦτον ἄρπασασα, ὁ δὲ θανὼν ἐγκωμιάζεται ἐπὶ τῇ ἀρετῇ αὐτοῦ; Ὡς ἐκ περισσοῦ δ' ἐξάγεται ἐκ διαφόρων χωρίων τῆς κατὰ τοῦ Εὐτροπίου σατύρας τοῦ Κλαυδιανοῦ, ὅτι οὗτος, ὅτε ἐφθασεν εἰς τὰ ὑπάτα ἀξιώματα τῆς αὐλῆς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, πάντως εἶχεν ὑπερβῆ ἤδη πρὸ μακροῦ τὸ τριακοστὸν ἔκτον ἔτος τῆς ἡλικίας. Ἐπειδὴ, ὡς ἐκφράζεται ὁ ποιητής,

deforme cadaver
mansit et in rugas totus defluxit aniles
(in Eutrop. I, 38).

Κατωτέρω πού δὲ τοῦ ποιήματος ἀνακράζει ὁ Εὐτρόπιος:

Qua placeam ratione senex

(αὐτόθι 77 πρὸς καὶ 302)

καὶ συχνὰ εἶνε τὰ χωρία, ἐν οἷς γίνεται λόγος περὶ τῶν ῥυτίδων τοῦ γηραιοῦ εὐνούχου (αὐτ. 110. II prol. 25 κ. ἐ. II, 67 κ. ἐ.).

Ἡ ἀπ' ἐναντίας δὲ δύο ἄλλαι περιστάσεις ἔδωκαν ἀφορμὴν πρὸς τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Εὐτρόπιος τῆς ἡμετέρας ἐπιγραφῆς πρέπει νὰ εἶνε ὁ εὐνούχος ὑπατος: πιστεύεται δὴλα δὴ ὅτι ὁ κόλπος Καλαμῖς, ἐν ᾧ κεῖται τὸ ἅγιον Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ἐνθα δὴ καὶ εὐρέθη ὁ σαρκοφάγος, εἶνε ὁ αὐτὸς καὶ ὁ λεγόμενος λιμὴν τοῦ Εὐτροπίου, κληθεὶς οὕτως ἐκ τοῦ κτίσαντος αὐτὸν, τοῦ εὐνοουμένου τοῦ αυτοκράτορος Ἀρκαδίου, καὶ ὅτι ὁ Εὐτρόπιος οὗτος ἐφορεύθη κατὰ τὸν Ζώσιμον ἐν Χαλκηδόνι. Οἱ δύο οὗτοι λόγοι, πολλῶ ἀπέχοντες τοῦ νὰ ᾧσι πειστικοί, ὑπόκεινται εἰς σπουδαίας ἀμφισβητήσεις. Ἡ Χαλκηδὼν, τὸ σημερινὸν Καδίκιο, κεῖται μεταξὺ δύο ὄρων κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς Προποντίδος, ὧν ὁ μὲν νότιος, ὁ εἰς θν ἐκβάλλει ὁ ῥύαξ τῆς Χαλκηδόνος, Καλαμῖς - δερὲ, κλεῖται σήμερον *Kalamis Kerpetzi*, ἑλλ. *Καλαμίστα*, ὁ δὲ βόρειος καὶ πρὸς τὸν Βόσπορον ἐγγύτερος καλεῖται τοῦ Χαϊδάρ-Πασσᾶ. Μεταξὺ δὲ τῶν δύο τούτων προέχει εἰς τὴν θάλασσαν ἡ ἄκρα Μόδα - Μπουρνού. Καὶ ἐκλαμβάνουσι μὲν ὁ Γύλλιος, ὁ Du Cange καὶ ὁ Σκαρλάτος Βυζάντιος τὸν κόλπον τοῦ Καλαμῖς ὡς τὸν παλαιὸν λιμὴνα τοῦ Εὐτροπίου, ἀλλὰ σπουδαῖοι τοπογραφικοὶ λόγοι, ὧν ἡ ἔκθεσις θάπῃ τῆι λόγον μακρότερον τοῦ δέοντος, ἀντιστρατεύονται κατὰ ταύτης τῆς γνώμης καὶ πείθουσι μᾶλλον ὅτι πρέπει νὰ ὀνομασθῇ οὕτως ὁ ὄρος τοῦ Χαϊδάρ - Πασσᾶ, ὁ δὲ νότιος εἶνε μᾶλλον ὁ λιμὴν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Καλαμῖωτου, ὅπερ ὄνομα φαίνεται διατηρηθὲν ἐν ταῖς νεωτέραις ἐπικλήσεσιν *Μόδα - Μπουρνού* καὶ *Καλαμῖς - Κερπετζί*.

Ὁ δὲ δεύτερος λόγος, ὅτι ὁ Εὐτρόπιος ἐθανατώθη ἐν Χαλκηδόνι, δὲν εἶνε ἐπ' ἴσης ὑπέρτερος πάσης ἀμφιλογίας. Ὁ Ζώσιμος (V, 18) διηγείται, ὅτι ἐξωρίσθη μὲν ὁ Εὐτρόπιος εἰς Κύπρον, ἐκεῖθεν δὲ μετὰ πεμπτος γενόμενος, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἡ ἐξορία ἀνεφέρετο καθόλου εἰς τόπον ἐκτὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀποσφάττεται ἐν Χαλκηδόνι. Ὁ δὲ ἱστορικός τῆς ἐκκλησίας Φιλοστόργιος (XI, 6 σελ. 529 ἐκδ. Vales.) διηγείται ἀκριβέστερον, ὅτι τὸ συνέδριον τὸ καταδικάσαν τὸν πεπτωκότα ὑπουργὸν ἐκαθέσθη κατὰ τὸ καλούμενον *Παρτίχιον*, ἢ, ὡς φέρεται ἐν τισι τῶν κωδικῶν, *Παρτίχιον*. Τὸ Παντίχιον τοῦτο, μικρὸν βυζαντιανὸν φρούριον ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἰζμιδ (ὅθεν καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα), ἔτι σήμερον καλούμενον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων *Παρτίχιον*, *Παρτήχι* καὶ ὄν σταθμὸς τοῦ σιδηροδρόμου ἀπὸ Χαϊδάρ Πασσᾶ εἰς Ἰζμιδ, κεῖται μόνον ὀλίγας ὥρας ἀπὸ τῆς Χαλκηδόνος καὶ καταλογίζεται ἴσα ἴσα εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πόλεως ταύτης. Ἐπ. *Σωζομενὸν* Ἐκκλ. Ἱστορ. VIII 21 ὡς δὲ εἰς τὸ *Παρτίχιον* ἦγον χωρίον δὲ τοῦτο *Χαλκηδόνος* κτλ.

Κατὰ ταῦτα φίνεται ὅτι ὁ Ζώσιμος ἀνακριθῶς ἀναφέρει τὴν Χαλκηδὼνα ὡς τὸν καθόλου γνωστότερον τόπον, ἐν ᾧ ἡ καταδικη, ἀναμφισβότως δὲ καὶ ἡ θανάτωσις ἐγένετο ἐν τῷ ἐγγύς κειμένῳ Παντυχίῳ, ὅπερ ὡς φρούριον ἦτο καταλληλότερον πρὸς τὰ τοιαῦτα.

Κατὰ παράδοξον σύμπτωσιν ὁ ἅγιος Χρυσόστομος, παρὰ τὸ ἐκκλησιδριον τοῦ ὁποίου ἀνεκαλύφθη ὁ σαρκοφάγος, εἶχεν ἔλθει εἰς ποικίλας σχέσεις πρὸς τὸν Εὐτρόπιον. Οὗτος τὸ πρῶτον μὲν εἶχε κατορθώσει τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ ὡς ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως (*Σωκράτους* Ἐκκλ. Ἱστ. VI, 2. *Σωζομενὸν* VIII, 2), ἀλλ' ὅτε βραδύτερον ἀνῆρσε τὸ δικαίωμα τοῦ ἀσύλου ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ἐπέσυρε τὴν ὀργὴν τοῦ ἄλλοτε εὐνοουμένου του καὶ ὅτε, πεσὼν εἰς δυσμένειαν, κατέφυγεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐκείνου, ἐδέξασθαι τῆς γνωστῆς κατ' αὐτοῦ σφοδρᾶς ὀμιλίας (*Σωκρ.* VII, 5). Ἡ σύμπτωσις δὲ αὕτη συντείνει πῶς ἴσως εἰς ἔκφρασιν τῆς ὑποθέσεως ὅτι ὁ παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Χρυσοστόμου εὐρεθεὶς σαρκοφάγος ἦν ὁ τούτου τοῦ Εὐτροπίου.

Ἀλλὰ τὸ μικρὸν διάφορον τῆς προκειμένης ἐπιγραφῆς, ἣν νομίζω γραφεῖσθαι περὶ τὸν πέμπτον αἰῶνα, εἶνέ τι ὅπως ἄλλοιον. Κατὰ τοὺς βυζαντιανούς χρόνους ἐξοχικὴ διαμονὴ τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἦτο ὡς νῦν ὁ Βόσπορος, ἀλλὰ ἡ Χαλκηδὼν καὶ ὁ κόλπος τῆς Νικομηδείας. Ἰδίως δὲ ἐν τῷ ὄρμῳ Καλαμῖς καὶ τῷ πρὸς νότον συνεχόμενῳ μετ' αὐτοῦ τοῦ Φαναρχίου εὐρίσκονται ἔτι καὶ νῦν κατὰ τὸν αἰγιαλὸν πλῆθος ποικίλων ψηφίδων, τεμάχια πορφύριτου λίθου, ἅτινα πείθουσιν ὅτι ἐνταῦθα ἦσαν ποτε ἰδρυμένα κτίρια βυζαντιανὰ. Ἐπιγραφικὰ δὲ τούτου τεκμήρια εἶνε ἄτεχνοί τινες λίθοι ἐπιτύμβιοι εὐρεθέντες ἐν Φαναρχίῳ καὶ ἡ προκειμένη ἑμμετρος ἐπιγραφή, ἣτις ὅμως ὑπερκακοντίζει τοὺς ἄλλους λίθους ἐπαισθητῶς κατὰ τὴν ἐκτασιν καὶ τὴν ἀρχαιότητα». Σ. Π. Α.

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *ὀθωμανικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐν Χαλκίδι* ἡ αὐτόθι ἐκδομένη ἀξιόλογος ἐφημερὶς *Ἐθνοειδή* ἐδημοσίευσεν τὰ ἑξῆς:

« Ἐν τῇ μεταξὺ τῆς πλατείης τοῦ φρουρίου καὶ τοῦ ἐκεῖ στρατῶνος ὑπαρχούσης κρήνη φαίνεται ἐπὶ πλακὸς ἐπιγραφὴ, ὀθωμανιστὶ γεγραμμένη, ἀναφέρουσα εὐχὴν πρὸς τὸν Μωάμεθ καὶ φέρουσα ὡς χρονολογίαν τὸ ἔτος 1033 (=1627 μ. Χ.) ἣτοι εἶναι ἡλικίας 252 ἐτῶν, διότι οἱ ὀθωμανοὶ ἤδη διατρέχουσι τὸ 1285 (=1879).

Ἄνωθι τῆς πύλης τοῦ στρατῶνος ὑπάρχει ἑτέρα ἐπιγραφὴ, ἐξ ἧς δηλοῦται, ὅτι τὸ κτίριον ἐκεῖνο, ὅπερ μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος ἐχρησίμευσεν ὡς ὀθωμανικὸς ναὸς, ἐκτίσθη ἐπὶ Δαοῦτ πασᾶ.

Εἰς τὸ πρὸ τῶν εἰρηκτῶν ὑπάρχον σαράϊ ἀνακινώσκειται ἄνωθι τῆς θύρας ἐπιγραφὴ φέρουσα χρονολογίαν 1089 τουρκιστὶ (=1683 μ. Χ.) ἣτοι εἶναι ἡλικίας 196 ἐτῶν.

Τέλος ἐπὶ τῆς οἰκίας τοῦ νῦν προξένου τῆς Γ. Πύλης κ. Χουσεῖν (κειμένης πλησίον τοῦ φαρμακείου τοῦ κ. Κ. Τσώρτση) ἤτις διατηρεῖ εἰσέτι ἔχνη ἀρχαίας μεγαλοπρεπείας καὶ ἐκτάκτου πολυτελείας, ὑπάρχει ἐπιγραφή, μαρτυροῦσα ὅτι ἡ ἡλικία τῆς οἰκίας εἶναι 172 ἐτῶν. »

Καὶ εἶνε μὲν ἀτελής αὕτη ἡ δημοσίευσίς μὴ παρέχουσα τὸ τουρκικὸν κείμενον τῶν ἐπιγραφῶν καὶ μεταφράσιν αὐτῶν ἐλληνικὴν ὀλόκληρον, ἀλλ' ὅπως δῆποτε εὐχῆς ἔργον θὰ ᾗτο ἂν ἐδημοσιεύοντο καὶ αἱ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος τουρκικαὶ ἐπιγραφαί, ἐξ ὧν ἄξια λόγου γεγονότα ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας ἠδύναντο νὰ γίνωσι γνωστά.

— Ἐν τῷ τελευταίῳ τεύχει τῆς Gazette des Beaux - Arts ἐδημοσιεύθη διατριβὴ ἀρχαιολογικὴ τοῦ κ. Félix Ravaisson περὶ τινος ἠκρωτηριασμένου ἀγάλματος ἐν τῷ Λούβρῳ παριστάνοντος γυναῖκα γνωστὴν ὡς τὴν *biennale* Ἀφροδίτην, κληθεῖσαν δὲ οὕτω διότι εὐρέθη πρὸ πεντήκοντα περίπου ἐτῶν παρὰ τὴν γαλλικὴν Βιέννην. Τὸ ἄγαλμα στερεῖται κεφαλῆς καὶ χειρῶν, ἀλλ', ὡς ἐκ τῆς στάσεως αὐτοῦ γίνεται δῆλον, σχετίζεται πρὸς τινὰς παραστάσεις Ἀφροδίτης ἐπιτετυπωμένας ἐπὶ τῶν νομισμάτων πόλεων τινῶν τῆς Βιθυνίας· τοῦθ' ὅπερ δ' εἶνε παράδοξον, ἐν τινι χωρίῳ τοῦ Πλινίου γίνεται μνεία γλύπτου τινὸς Δαίδαλου ποιήσαντος Ἀφροδίτην *λουομένην*. Κατὰ τὸν κ. Ravaisson, ὁ Δαίδαλος οὗτος εἶνε ὁ ποιήσας τὴν Ἀφροδίτην ταύτην τοῦ Λούβρου, περὶ ἧς ὁ λόγος.

— Κατὰ τινὰ ἐκθεσιν τοῦ καθηγητοῦ Virchow πρὸς τὴν ἐν Βερολίῳ ἀνθρωπολογικὴν ἐταιρείαν ἐκτὸς πολλῶν τοίχων καὶ οἰκοδομῶν ἀνακαλυφθεισῶν ἐν Τροίᾳ ὑπὸ τοῦ διδάκτορος Σχλεῖμαν, ἀνεκαλύφθη ἐπὶ παρουσίᾳ αὐτοῦ δευτέρως τις θησαυρὸς, ἀνάλογος πρὸς τὸν κληθέντα θησαυρὸν τοῦ Πριάμου, ἀποτελούμενος ἐκ μακρῶν χρυσῶν ἀλύσεων καὶ χρυσῶν δίσκων.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

Τὸν λήξαντα μῆνα τρεῖς συνεκροτήθησαν τακτικαὶ συνεδρίαί, τὴν δὲ 23 τοῦ μηνὸς ἐκηρύχθη ἡ λήξις τῶν ἐργασιῶν τοῦ τρέχοντος ἔτους.

Οἱ ἐν τῷ συνεδρίῳ τῶν συλλόγων ἀντιπρόσωποι τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου ὑπέβαλον αὐτῷ ἐκθεσιν τῶν πεπραγμένων, ἣτις ἐνεκρίθη.

Ἐψηφίσθη ἡ σύστασις ὑπνωτηρίων διὰ τοὺς ἀπόρους παῖδας παρὰ ταῖς ἐν Ἀθήναις καὶ Σύρῳ σχολαῖς αὐτῶν.

Διδάσκαλος τῆς παρὰ τοῖς ἐν Μανολάδῳ τῆς Ἰταλίας Ἑλληνοαλβανοῖς ἀποίκους συστάσεως ὑπὸ τοῦ Συλλόγου σχολῆς διωρίσθη ὁ ἱερεὺς Παπαγεωργίου.

Τῆ 26 Μαΐου ἤρξαντο αἱ ἐξετάσεις τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς τῶν ἀπόρων παιδῶν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς, συγκειμένης ἐκ τῶν κυ-

ρίων Εὐγ. Δεπάστα, Ἰγν. Μοσχάκη, Σπυρ. Π. Λάμπρου καὶ Στεφ. Ἰωαννίδου.

Γενομένων τῶν ἀρχαιρεσιῶν διὰ τὸ ἀπὸ τοῦ προσεχοῦς Σεπτεμβρίου ἀρχόμενον ἐ' ἔτος ἐξελέχθησαν·

Ἐπίτιμος πρόεδρος ὁ κ. Κ. Παπαρηγόπουλος, τακτικὸς ὁ κ. Ἐμμ. Δραγούμης, ἀντιπρόεδροι οἱ κκ. Ι. Βάμβας καὶ Τ. Ἀργυρόπουλος, γενικὸς γραμματεὺς ὁ κ. Μ. Π. Λάμπρος, εἰδικοί γραμματεῖς οἱ κ. Α. Φαρσῆς καὶ Στ. Ναύτης, ταμίας ὁ κ. Σπ. Κωνοφόρος, ἐπιμελητὴς τῆς Βιβλιοθήκης ὁ κ. Π. Ι. Φέρμπος καὶ διευθυντὴς τοῦ ἀναγνωστηρίου ὁ κ. Ἀντ. Φραβασίλης.

Ἐξελέχθησαν μέλη ἀντεπιπέλλοντα ἐν Συμῶνι οἱ κκ. Σπ. Σεβαστὸς, Π. Γιοβανῶφ, Α. Γιοβανῶφ ἐν Γαλαζίῳ οἱ κκ. Ν. Στεργίου Βαγγέλης, Ν. Ἀναστασίου καὶ Γ. Κωνσταντινίδης ἐν Βουζαίῳ ὁ κ. Γ. Φουντούκης, ἐν Πρεβέζῃ ὁ κ. Δ. Σκέφερης, ἐν Ἰωαννίνοις ὁ κ. Γ. Χαρίτων, ἐν Βουκουρεστίῳ ὁ κ. Α. Ἀνακατωμένος, ἐν Σέρραϊς ὁ κ. Κ. Κοτσάνης, ἐν Πανόρμῳ τῆς Σικελίας ὁ καθηγητὴς Λάντσια δὲ Βρόλο καὶ ἐν Βερσαλλίαις ὁ καθηγητὴς κ. Β. Βερλὸ, ἐπίτιμον ὁ κ. Κάρολος Ἀσλὰν ἐν Καβάλα, ἐν δ' Ἀθήναις τακτικὸν μὲν ἐνεργὸν ὁ κ. Βλάσιος Σκορδέλης, τακτικὸν δὲ πᾶρεδρον ὁ κ. Θ. Δημητρακόπουλος.

Ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ διαπρεποῦς πολίτου Ἐπαμεινώνδα Δεληγεώργη συνελθοῦσα ἡ Ἐφορεῖα ἐψηφίσατο ὅπως καταθέσῃ μὲν ἐπὶ τοῦ νεκροῦ αὐτοῦ στέφανον, φέροντα τὴν ἐπιγραφὴν Ἐπαμεινώνδα Δεληγεώργη ὁ Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσὸς εὐγνωμονῶν, παρακολουθήσῃ δ' ἐν σώματι τὴν κηδεῖαν καὶ ἀποστείλῃ πρὸς τὴν χήραν αὐτοῦ συλλυπητήρια γράμματα. Ὁ δὲ Σύλλογος ἀναλογιζόμενος ὅτι ὁ τεθνεὺς ἐπιφανὴς ἀνὴρ πρῶτος αὐτὸς παρέσχε χορηγίαν γενναίαν ἐκ τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν ἀνεκέρηξεν αὐτὸν εὐεργέτην καὶ ἐψηφίσατο τὴν ἀνάρτησιν τῆς εἰκόνης αὐτοῦ ἐν τῇ αἰθούσῃ τῶν συνεδριάσεων. Ἡ δὲ χήρα αὐτοῦ ἔγραψε τὰ ἐξῆς·

Κύριε πρόεδρε,

Βαθεῖαν αἰσθανομένη εὐγνωμοσύνην ἐπὶ τῇ θλίψει ἣν ἐξεδήλωσεν ὁ φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσὸς παρακαλῶ ν' ἀνακωινώσητε αὐτῷ τὰς θερμὰς εὐχαριστίας μου καὶ νὰ διαβεβαιώσητε αὐτὸν περὶ τῶν διακρίτων εὐχῶν μου ὑπὲρ τῆς προόδου αὐτοῦ, ἣν θερμῶς ἐπόθει καὶ ὁ προσφιλὴς μοι σύζυγος.

Ἐν Ἀθήναις τὴν 17 Μαΐου 1879.

ΕΛΑΝΘΗ Ε. ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗ.

Τὸν λήξαντα μῆνα ἀπεβίωσεν ἐν Ἀθήναις ὁ Νικόλαος Νικοκλής, ἐνζήλος τῶν γραμμάτων ἱεροφάντης, ἐπίτιμον τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου μέλος ἀπὸ τοῦ 1871. Τὰ μέλη βαρυπενθῆ παρακολούθησαν τὴν κηδεῖαν αὐτοῦ, τὸ δὲ προεδρεῖον ἀπέστειλε συλλυπητήρια εἰς τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ.

Τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν ἀπέστειλε πρὸς τὸν Σύλλογον τὸ ἑξῆς ἔγγραφον.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 25 Μαΐου 1879.

Ἀριθ. Πρωτ. 19939.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

Πρὸς τὸν κ. πρόεδρον τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός».

Ὁ ὑμέτερος Σύλλογος δεχθεὶς νὰ βοηθήσῃ τὴν διοίκησιν κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀπογραφῆς τῶν κατοίκων τῆς πόλεως Ἀθηνῶν, προσέφερε διὰ πλείστων μελῶν αὐτοῦ ἀξίαν λόγου ὑπηρεσίαν· ἡ δὲ προθυμία καὶ νοημοσύνη, μεθ' ὧν τὰ μέλη ταῦτα ἐξεπλήρωσαν τὸ ἀνατεθὲν αὐτοῖς ἔργον, παρέχουσι τεκμήριον ὑπὲρ τῆς ἀκριβοῦς αὐτοῦ.

Ἐκφράζων εἰς τὸν Σύλλογον τὰς εὐχαριστίας τοῦ Ὑπουργείου, ἀποστέλλω ὑμῖν συνημμένως καὶ χρηματικὸν ἔνταλμα ἐκ δραχμῶν χιλίων, λόγῳ συνδρομῆς διὰ τὴν ὑπηρεσίαν ἣν ὁ Σύλλογος προσέφερεν.

Ὁ ὑπουργὸς Α. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ

N. Β ρ α χ η ν ὄ ς.

Χ Ρ Ο Ν Ι Κ Α

ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ. - Ἡ φιλολογικὴ ἀγγλικὴ εἰσαγωγὴ ἀνέλαβε νὰ ἐπιχειρήσῃ διὰ τὴν ἀγγλικὴν γλῶσσαν ὅτι εἷς ἀνήρ, οὐτινος ἡ ἐργασία εἶνε ἀληθῶς ἀξία θυμασμοῦ, ὁ περιφανὴς Littré, ἐποίησε διὰ τὴν γαλλικὴν. Ἡ εἰσαγωγὴ αὕτη ἐργάζεται ἤδη ἀπὸ τοῦ 1859 πρὸς σύνταξιν μεγάλου λεξικοῦ περιέχοντος πάσας τὰς λέξεις, ὧν γίνεται χρῆσις ἀπὸ τοῦ ἔτους 1100, ὧν ἐκάστη θὰ συνοδεύηται ὑπὸ σημειώσεως ἱστορικῆς καὶ ἐπεξηγηματικῆς καὶ ὑπὸ πολλῶν παραδειγμάτων παρελημμένων ἐκ τῶν συγγραφέων τῶν διαφόρων ἐποχῶν. Ἡ εἰσαγωγὴ ἐποίησεν ἔκκλησιν εἰς πάντας τοὺς δυναμένους νὰ ἐργασθῶσιν, ἵνα βοηθήσωσιν αὐτῇ εἰς τὸ βαρὺ ἔργον. Ἐπικούρους ἔλαβε καὶ αὐτοὺς τοὺς μαθητὰς ἵνα συλλέξωσι χωρὶς ἓν δὲ μόνον σχολεῖον παρέσχε 5000 χωρὶς ἐντὸς μηνός. Οὕτω δὴ ἐργάζονται πολλοὶ ἐκπαιδευτὰς ἀνδρῶν πρὸς συναγωγὴν τῆς ὕλης τοῦ λεξικοῦ, ὅπερ ἔσται κατὰ τὸ ἡμισυ μεγαλῆτερον τοῦ λεξικοῦ τοῦ Littré. Τὸ πρῶτον τεῦχος θὰ δημοσιευθῇ τῷ 1882.

Ἐν τῇ διατριβῇ τοῦ κ. Σπυρ. Π. Λάμπρου τὸ πρῶτον δημῶδες ἄσμα τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν σελίδι 404 τοῦ παρόντος τεύχους, ὁ στ. 17 διορθωθῆτω ὡς ἑξῆς- ἐπέσχωπτὸν τε καὶ τὸν ἱερὸν ἀρχὴν τὸ τῆνικαυτα καιροῦ, ὃν πατριάρχην σὺ νηθες κτλ. Ἐν τῇ αὐτῇ σελίδι ἐπανορθωθῆτωσαν καὶ οἱ ἀριθμοὶ τῶν παραπομπῶν, ὧν τὸ 2 ἀναφέρεται εἰς τὸ ἐν τῷ 6' στίχῳ τοῦ κειμένου Ἰωάννης ὁ Ἀντιοχεύς, τὸ 3 εἰς τὸ αὐτό: Κεδρηνός, ἡ δὲ τελευταία σημείωσις εἰς τὸ ἐν τῷ στ. 18 λελαθμένον 1.